

Democratie si participare politica

Tatar, Marius Ioan

Veröffentlichungsversion / Published Version

Monographie / monograph

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Tatar, M. I. (2021). *Democratie si participare politica*. Cluj-Napoca: Presa Universitara Clujeana. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-76200-7>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-ND Lizenz (Namensnennung-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier: <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-ND Licence (Attribution-NoDerivatives). For more Information see: <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

Marius-Ioan Tătar

Democrație și participare politică

Presa Universitară Clujeană

MARIUS-IOAN TĂTAR

DEMOCRAȚIE ȘI PARTICIPARE POLITICĂ

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Gabriel Moisa

Conf. univ. dr. Gabriela Goudenhooff

ISBN 978-606-37-1171-8

© 2021 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu, nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

MARIUS-IOAN TĂTAR

DEMOCRAȚIE
ȘI PARTICIPARE POLITICĂ

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2021

Lui Marius-Cristian, Iuliei și Irinei

CUPRINS

LISTA TABELELOR.....	7
LISTA GRAFICELOR.....	8
INTRODUCERE.....	9
De ce contează participarea politică? Beneficii, provocări și posibile soluții.....	12
Dezbateri în studiul participării politice: declin sau metamorfoză?	17
Structura cărții.....	24
1. DEMOCRAȚIA – CADRUL REFERENȚIAL AL STUDIILOR PARTICIPĂRII POLITICE	27
1.1 Ce este democrația? Definiții și interpretări.....	27
1.2 De la democrația directă la cea reprezentativă. O scurtă istorie conceptuală.....	32
1.3 Perspective contemporane: dincolo de minimalism și maximalism. 43	
1.3.1 Democrația minimalist-electorală	44
1.3.2 Modelul agregării intereselor – modelul receptivității	51
1.3.3 Democrația deliberativă	56
1.3.4 Democrația participativă	61
2. CE ESTE PARTICIPAREA POLITICĂ – VOT, INFLUENȚĂ, DELIBERARE SAU DECIZIE?.....	70
2.1 Considerații metodologice privind conceptualizarea participării politice.....	70
2.2 Conceptualizarea participării politice în cadrul a patru teorii ale democrației	75
2.2.1 Participarea politică ca act al votării	76
2.2.2 Participarea ca modalitate de influență	78
2.2.3 Participarea ca implicare cognitivă în politică	83
2.2.4 Participarea directă în procesul decizional local	84

2.3 Cum măsurăm participarea politică?.....	85
2.3.1 Operaționalizarea participării electorale. Cum stabilim cine a votat?.....	86
2.3.2 Dimensiunile și indicatorii participării ca încercare de influență politică.....	100
2.3.3 Operaționalizarea implicării cognitive în politică	111
2.3.4 Operaționalizarea participării în procesul decizional local	112
2.4 Ce învățăm din studiile privind participarea politică în România?	116
3. DE CE (NU) SE IMPLICĂ OAMENII ÎN POLITICĂ? CAUZE ȘI CONSECINȚE	129
3.1 Explicarea participării politice	130
3.1.1 Resursele: Capital material, uman, social și politic.....	130
3.1.2 Motivațiile sau stimulentele: generale și selective	137
3.1.3 Interdependența dintre resurse, motivații și acțiune	138
3.2 Consecințele participării politice.....	140
3.2.1 Votul și selectarea competitivă a elitelor guvernamentale	140
3.2.2 Încercarea de influență și protejarea egală a intereselor	141
3.2.3 Participarea directă și dezvoltarea personală.....	143
3.2.4 Discuțiile politice și legitimitatea subiectivă.....	144
3.3 Participarea politică – o sinteză a cadrului analitic	145
CONCLUZII.....	147
BIBLIOGRAFIE	153

LISTA TABELELOR

Tabelul 1. Clasificarea încrucișată a votului declarat cu votul real sau „Tabelul Adevărului”	96
Tabelul 2. Clasificarea încrucișată a votului declarat cu votul real, presupunând că nu există sub-raportare a votului în sondajele de opinie	98
Tabelul 3. Indicatorii participării politice ca modalitate de influență în diferite studii.....	101
Tabelul 4. Componentele participării politice ca încercare de influență (1990)	108
Tabelul 5. Componente ale participării politice ca încercare de influență (1998)	109

LISTA GRAFICELOR

Figura 1. Participarea electorală în România: date oficiale și sondaje de opinie.....	92
Figura 2. Explicațiile, concepțiile și consecințele participării politice	146

INTRODUCERE

Cercetările privind comportamentul politic pornesc de la prezumția că democrația nu poate funcționa adecvat în absența implicării politice a cetățenilor. În general, studiile activismului politic își propun să înțeleagă procesele democratice, focalizându-se pe natura relației dintre cetățeni și autoritățile publice. În ciuda unui număr relativ mare de studii dedicate acestei teme de cercetare, rămân o serie de controverse privind participarea politică în democrațiile contemporane. Care este nivelul optim de participare într-o democrație, cum se implică cetățenii în procesele politice, ce consecințe are activismul politic și mai ales care sunt factorii care explică diferențele dintre participanți, respectiv non-participanți? Acestea sunt principalele întrebări care au motivat abordarea relației dintre participarea politică și democrație în studiul de față.

Volumul își propune să investigheze în ce măsură teoriile normative ale democrației pot oferi un cadru conceptual și analitic potrivit pentru cercetarea empirică a participării politice, în contextul multiplicării semnificative a modalităților și scopurilor implicării cetățenilor în procesele politice în ultimele decenii. În acest scop, lucrarea urmărește să analizeze diferite perspective teoretice într-o abordare cuprinzătoare a democrației care permite și, în același timp, stimulează cercetarea sistematică a evoluției formelor de participare politică și a modului în care cetățenii își configurează acțiunile politice în repertorii complexe de participare. Totodată, cadrul teoretic dezvoltat în această carte invită la o evaluare exhaustivă a principalelor modele explicative ale activismului politic desprinse din literatura de specialitate.

Legitimitatea și calitatea unui regim politic sunt adesea judecate după gradul de implicare a cetățenilor în procesul politic. Evaluările de acest gen pornesc de la concepția că activitatea politică se caracterizează printr-o serie

de interacțiuni între indivizi, grupuri, asociații și instituții publice. Aceste raporturi diferite ca formă, frecvență și intensitate sunt de regulă analizate și clasificate ca modalități de participare politică (Pasquino, 2002, p. 52). Înțeles în acest fel, conceptul de participare ocupă un loc central în studierea fenomenelor politice din orice tip de sistem politic, reliefând însăși natura relațiilor dintre cetățean, organizațiile politice și instituțiile statului. Prin urmare, fie că sunt democratice sau nu, toate statele urmăresc să obțină un anumit grad și tip de implicare publică în procesul politic, fie și numai pentru a-i determina pe cetățeni să se supună ordinelor primite de la autorități (Dalton & Klingemann, 2007). Cu atât mai mult, democrația presupune niveluri mai ridicate de participare decât guvernările nedemocratice, bazându-se pe implicarea voluntară și nu obligatorie a cetățenilor în procesele politice.

Democrația poate fi abordată în diferite moduri. Unii autori definesc democrația ca fiind o metodă prin care sunt agregate preferințele publice în decizii colective obligatorii. Alții văd în democrație o modalitate de a facilita participarea cetățenilor la deliberările publice premergătoare luării deciziilor. Nu în ultimul rând, democrația poate fi înțeleasă ca participare directă *demosului* în procesul decizional. Toate aceste conceptualizări ale democrației pornesc de la premisa unor cetățeni activi deoarece prin articularea intereselor, informare, deliberare și participare preferințele publice sunt identificate, formate și în cele din urmă transformate în decizii colective ce sunt considerate legitime (Dalton & Klingemann, 2007). Regimurile autocratice încearcă de asemenea să mobilizeze cetățenii în procesul politic, deși acest lucru servește în primul rând la îndoctrinarea publicului pentru ca acesta să se conformeze deciziilor luate de elite. Însă capacitatea de control a regimurilor autoritare este limitată și mai devreme sau mai târziu și acestea sunt nevoite să răspundă dorințelor și nevoilor cetățenilor (Dalton & Klingemann, 2007), acest fenomen fiind ilustrat de căderea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est.

Participarea reprezintă un concept central al științelor sociale și politice căruia i se atribuie o multitudine de semnificații, uneori concurente sau chiar contradictorii. În literatura dedicată fenomenului s-au conturat o serie de perspective teoretice, care conceptualizează diferit nivelul optim de

participare politică într-o societate, în funcție de preferința pentru un anumit model al democrației. La limită, putem distinge între două abordări antagonice: concepțiile minimaliste care se mulțumesc cu o implicare redusă și superficială a cetățenilor în treburile publice, respectiv concepțiile maximaliste care susțin necesitatea unei participări politice extinse și responsabile a oamenilor la deciziile publice. Între aceste două extreme, deosebim o serie de abordări specifice unor clasificări mai nuanțate despre democrație.

Perspectiva minimalistă asupra democrației poate fi criticată fiindcă neglijează un model tot mai important privind mijloacele prin care interesul social este artikulat, comunicat și recunoscut în regimurile democratice și anume, influențarea procesului de luare a deciziilor publice prin diferite forme de participare politică. Potrivit lui Green (1999), abilitatea cetățenilor de a participa și de a-și comunica ideile în procesul de elaborare a politicilor publice întărește democrația. Pe de altă parte, incapacitatea de a face aceste lucruri duce la patologii semnificative care destabilizează dezvoltarea democratică, cum ar fi apatie, extremism și alte modalități extra-instituționale de exprimare politică violentă. Prin urmare, cheia dezvoltării democratice a unui regim rezidă în calitatea relației dintre stat și societate, concretizată prin nivelul de participare politică a cetățenilor care, în general, excede simplul act al votării.

Cercetătorii participării politice în regimurile care se democratizează au tendința să se concentreze asupra votului ca fiind singurul mijloc de exprimare a interesului social în relația stat-societate. Votul reprezintă fără îndoială una dintre modalitățile fundamentale de participare politică într-un regim democratic. Cu toate acestea, democrația electorală pierde din vedere o parte importantă a mecanismelor și canalelor de implicare a cetățenilor în politică, pe lângă actul votării. Suporterii perspectivei participative a guvernării democratice susțin faptul că, dincolo de postura de simpli „consumatori” ai politicilor publice în care îi pune democrația electorală, cetățenii pot și ar trebui să aibă șansa să influențeze și să fie implicați, fie individual, fie organizați în diferite grupuri, în mecanismele de „producere” a politicilor publice.

De ce contează participarea politică? Beneficii, provocări și posibile soluții

Implicarea cetățenilor în procesul decizional și în perioadele dintre ciclurile electorale are o serie de avantaje, contribuind la consolidarea și creșterea calității democrației prin sporirea responsabilității, receptivității¹ și legitimității guvernării (Tătar, 2006). Deși alegerile reprezintă una dintre cele mai importante forme de participare politică, în mediul politic instabil al țărilor ce se democratizează, votul se poate dovedi un mijloc insuficient de control² popular asupra guvernării (O'Donnell, 1999a, pp. 30-31)³. Într-un astfel de context, pe lângă alegeri, e necesară responsabilizarea continuă a guvernanților prin participarea cetățenilor și a organizațiilor societății civile la procesul de elaborare a politicilor publice (Beetham, 1994, p. 29). De aceea, o implicare a cetățenilor în procesul de luare a deciziilor poate avea un rol de auditare a guvernării în noile democrații. Prin urmare, mai mult activism civic poate contribui la eficientizarea procedurilor de responsabilizare a guvernanților.

Pe lângă o mai mare responsabilizare, participarea cetățenilor în procesul democratic prin intermediul organizațiilor societății civile poate de asemenea să îmbunătățească receptivitatea guvernării. Societatea civilă funcționează ca un canal de comunicare în dublu sens între cetățeni și stat (Carothers, 1996, p. 65). Pe de o parte, aceasta are rolul de a mobiliza, articula și reprezenta interesul cetățenilor, precum și de a influența deciziile la nivel

¹ Prin *receptivitatea* guvernării înțeleg *sensibilitatea* autorităților față de cererile, problemele și nevoile populației. Termenul echivalent, folosit în limba engleză, este *responsiveness*. Receptivitatea e o condiție necesară, dar nu și suficientă pentru ca sistemul politic să funcționeze fără blocaje. Într-un regim democratic eficient, receptivitatea trebuie însoțită și de capacitatea efectivă a guvernanților de a răspunde și soluționa cererile și problemele pe care le ridică cetățenii.

² Această concluzie e valabilă și în cazul unor democrații occidentale, precum Statele Unite, unde rolul publicului în exercitarea controlului democratic pare să fie extrem de limitat (Graham & Svobik, 2020).

³ O'Donnell, (1999b) definește două forme de responsabilitate: orizontală și verticală. În vreme ce responsabilitatea orizontală se referă la existența diferitelor instituții ale statului care se monitorizează reciproc, responsabilitatea verticală privește controlul cetățenilor asupra autorităților prin intermediul alegerilor pe de o parte și prin participarea publicului la procesul decizional, pe de altă parte.

guvernamental. Pe de altă parte, societatea civilă poate transmite deciziile guvernamentale către public și uneori participă la implementarea lor. În procesul de elaborare a politicilor publice, participarea cetățenilor și a organizațiilor societății civile poate oferi autorităților expertiză și resurse informaționale altminteri indisponibile. Prin urmare, o participare politică viguroasă e văzută ca întărind democrația prin creșterea receptivității autorităților față de public.

Totodată, participarea cetățenilor la procesul politic poate contribui la calitatea guvernării democratice, făcând procesul decizional mai deschis și mai legitim. Implicarea publicului în deliberările asupra politicilor publice creează relații de parteneriat și oferă posibilitatea dialogului între autorități și cetățeni. Cu cât actorii implicați au mai des oportunitatea de a dezvolta capacități organizaționale și politice pentru a-și promova scopurile, proteja interesele și păstra valorile în cadrul instituțional democratic, cu atât mai sigur și viguros va fi atașamentul lor față de acel mediu democratic (Valenzuela, 1992). În plus, unii autori relevă legătura ce există între nivelul de participare politică al indivizilor și gradul de satisfacție față de procesul politic democratic. La rândul său, un nivel mai ridicat de satisfacție cu procesul politic e asociat cu un grad mai ridicat de satisfacție cu viața în general. De pildă, Bălățescu (2010) arată că de-a lungul perioadei de tranziție și reconstrucție democratică din România ultimilor 20 de ani, satisfacția cu viața politică e corelată relativ constant cu nivelul de bunăstare subiectivă (fericire) a indivizilor, chiar și atunci când controlăm efectul altor variabile.

Participarea în procesul decizional poate lua forme diferite. Majoritatea lucrărilor contemporane diferențiază participarea politică de categorii analitice tradiționale cum sunt clientelismul sau corporatismul. De regulă, participarea politică e văzută ca fiind benefică pentru democrație atunci când cetățenii participă la procesul decizional de pe poziții de egalitate cu autoritățile, într-o relație bazată pe respect mutual în care deopotrivă statul și societatea sunt puternice și se acceptă reciproc ca parteneri legitimi. Mai mult, această participare nu ar trebui să se bazeze doar pe mecanisme informale⁴ ci mai ales pe aranjamente și canale instituționale care creează

⁴ Înainte de 2003, când în România a fost adoptată Legea 52 privind transparența decizională care prevede organizarea de dezbateri publice înaintea adoptării anumitor

spații pentru implicarea cetățenilor (consilii consultative, comitete care monitorizează politicile guvernamentale, comisii care să permită participarea publică la elaborarea bugetului localității, etc.)

Studiile empirice sugerează că participarea politică a devenit o problemă în democrațiile avansate datorită scăderii implicării politice a cetățenilor în ultimele decenii. Această tendință se remarcă în cazul mai multor tipuri de participare politică. De pildă, numărul celor care participă la vot a scăzut, la fel și apartenența la organizațiile politice. Cercetătorii comportamentului politic percep acest trend ca pe o dovadă a creșterii distanței dintre cetățeni și stat și prin urmare ca pe un simptom al unei crize a democrației (Zittel, 2003). Această percepție reprezintă potrivit lui Zittel punctul de plecare pentru dezbaterile politice care se concentrează pe promovarea reformelor instituționale care ar putea contribui la creșterea participării politice. Astfel de dezbateri au început să aibă loc în multe dintre democrațiile europene (Zittel, 2003).

Inițiativele de creștere a participării politice pot fi privite cu scepticism atât din punct de vedere normativ, cât și empiric. Dintr-o perspectivă normativă, teoria liberală a democrației vede legitimitatea democrațiilor moderne înrădăcinată în faptul că ele permit realizarea unei multitudini de valori, între care există adesea o tensiune ireconciliabilă. Eficiența luării deciziilor, protecția drepturilor, binele comun reprezintă o serie de valori și norme care, în comparație cu participarea politică, sunt considerate ca fiind criteriile cruciale pentru legitimitatea unei guvernări democratice. Din această perspectivă, esența democrației o reprezintă mai degrabă procedurile ce contribuie la echilibrarea valorilor aflate în conflict și politicile care reflectă acest echilibru și nu neapărat implementarea unei dimensiuni particulare a democrației, precum participarea politică. Prin urmare, pentru susținătorii democrației liberale

categorii de decizii, publicul avea mai degrabă numai posibilități informale de a participa la procesul decizional. Astfel de mijloace includeau: contactarea directă a autorităților; trimiterea unor sesizări, scrisori, reclamații; sesizarea mass-mediei pentru a publica anumite articole în presa locală sau națională. Însă aceste mijloace erau rar folosite mai ales datorită lipsei capacității organizaționale și absenței unei tradiții a democrației participative (Barna, 1996).

o criză a participării politice nu trebuie echivalată cu o criză a democrației.

Totuși, declinul implicării politice ridică semne de întrebare și din perspectiva democrației liberale, așa cum arată Zittel (2003). Acesta argumentează că, pe de o parte, crearea responsabilității politice reprezintă o țintă importantă a participării politice în cadrul acestui curent al teoriei democratice. Scăderea continuă a implicării politice, fenomen reflectat și prin scăderea ratelor de prezență la vot, pune problema atingerii unui prag inferior al participării care să nu mai garanteze funcționarea optimă a sistemului democratic. Pe de altă parte, Zittel reliefează scăderea tot mai accentuată a încrederii cetățenilor în instituțiile politice și politicieni. Această tendință, corelată de regulă cu o implicare politică tot mai scăzută, face ca scăderea ratelor de participare politică să fie luată în serios chiar de adepții democrației liberale.

Mai mult, unii autori susțin că participarea politică joacă un rol vital în susținerea instituțiilor democrației liberale. Argumentele aduse în sprijinul acestei afirmații pornesc de la ideea că reprezentarea politică efectivă presupune ca cetățenii să articuleze și să transmită în mod regulat preferințele și interesele lor către liderii politici și să le ceară acestora responsabilitate (Sum, 2005). Dincolo de această abordare instrumentală, participarea politică contribuie la legitimitatea instituțiilor guvernamentale deoarece participând politic, în special prin formele convenționale de participare, cetățenii acționează conform regulilor jocului democratic și, cel puțin tacit, acceptă autoritatea politică a instituțiilor democratice (Parry & Moyser, 1994).

Din perspectiva democrației participative, Michels (2006) distinge trei funcții ale participării politice. Prima este educativă: participarea contribuie la dezvoltarea personală transformând indivizii în cetățeni activi politic. Michels își susține afirmația făcând apel la ideile lui John Stuart Mill (*Guvernământul Reprezentativ*, 1861) și Rousseau (*Contractul Social*, 1762) care au subliniat rolul participării în formarea unor cetățeni orientați spre și interesați de treburile publice. După Mill, cel mai bun mod pentru învățarea democrației este participarea în guvernarea la nivel local. A doua funcție a participării menționată de Michels este cea integrativă. Participarea contribuie la apariția și menținerea sentimentului oamenilor că aparțin unei

comunități. În final, a treia funcție se referă la contribuția pe care participarea politică o aduce bunei guvernări. După Rousseau, participarea joacă un rol important în producerea și implementarea legilor și regulilor care sunt acceptabile pentru toți. În plus, participarea în diferite spații sociale îi face pe cetățeni mai pregătiți pentru a lua decizii politice locale și a le înțelege pe cele de la nivel național (Michels, 2006).

Inițiativele ce urmăresc creșterea ratelor de participare politică pot fi privite cu scepticism și din punct de vedere empiric. În acest context, Zittel (2003) menționează câteva aspecte metodologice privind măsurarea și evaluarea empirică a tendințelor relevante ale participării politice. Aceste critici sunt ilustrate prin faptul că o serie de analize ale participării politice din democrațiile avansate au ca punct de referință anii 1960, perioadă marcată de nivele foarte ridicate ale participării politice, fapt ce poate exagera amploarea declinului din prezent. Pe de altă parte, însăși interpretarea datelor existente e disputată. De pildă, pentru unii autori (Norris, 2002; Skocpol, 1999) situația contemporană e marcată mai ales de o schimbare a formei și structurii participării politice, decât de un declin general.

Prin urmare, cercetările comparate ajung la concluzii echivoce în ceea ce privește evoluția participării politice în diferite societăți de pe mapamond. Analizele empirice reliefează de regulă două tendințe aparent divergente, dar care se pot dovedi complementare la o analiză mai profundă, privind evoluția activismului cetățenilor: teza declinului implicării politice și cea a mutațiilor survenite în stilul de participare politică. În ceea ce privește prima tendință, unii autori constată o scădere sistematică a interesului pentru politică și a participării politice în democrațiile occidentale (Dalton & Wattenberg, 2000). Pe de altă parte, cercetările bazate pe teoriile modernizării (Norris, 2002) susțin ipoteza schimbării stilului de implicare în politică, prin înlocuirea modalităților tradiționale de participare (în principal votul, afilierea la organizații politice, etc.), aflate în declin, cu mijloace neconvenționale de participare (formele de protest, noile mișcări sociale, folosirea noilor tehnologii și în special a Internetului⁵ și rețelelor sociale online).

⁵ Unul dintre puținele studii privind noile forme de activism civic și politic al românilor pe Internet îi aparține lui Sergiu Bălătescu (Bălătescu, 2009) și privește campania online prin care se cerea demisia unui demnitar (cazul fostului ministru Monica Iacob Ritzi).

Dezbateri în studiul participării politice: declin sau metamorfoză?

Participarea politică a devenit unul dintre cele mai importante domenii de cercetare pentru sociologia politică și științele politice. În general, studiile pe această temă își propun să identifice tipurile și nivelurile implicării politice, factorii care explică participarea, evoluția și consecințele participării politice pentru funcționarea procesului democratic. Avându-și originea în cercetările americane din anii 1940 și 1950 privind alegerile,⁶ proliferarea studiilor despre participare, bazate în primul rând pe date obținute din sondajele de opinie, a atins un nivel global în ultimele decenii (Teorell, 2006). Având în vedere importanța actului votării ca sursă pentru legitimitatea guvernării democratice (Kaase, 2007) nu e de mirare că evoluția conceptul de participare politică are ca punct de plecare participarea electorală.

Extinderea conceptului, pentru a include și alte activități politice, s-a produs inițial tot în sfera alegerilor și a comportamentului electoral. De pildă, Milbrath (1965) folosește, într-unul dintre primele studii empirice ale participării politice extinse dincolo de actul votării, o listă de 14 indicatori ai participării, dintre care 10 sunt legați de vot sau de susținerea unui partid sau candidat în campania electorală. Odată cu apariția mișcărilor de protest din anii 1960, cercetările includ treptat și acțiuni ce țineau de modalitățile neconvenționale de participare politică la vremea respectivă, precum semnarea de petiții, participarea la demonstrații și boicoturi și, ceva mai târziu, înscrierea în grupurile de acțiune cetățenească (Kaase, 2007). Barnes și Kaase (1979) previzionau în lucrarea *Political Action* faptul că formele de participare neconvenționale vor deveni mai răspândite în democrațiile industriale avansate, această tendință fiind parte dintr-o schimbare mai profundă la nivel inter-generațional. După mai bine de 20 de ani de la această predicție, Inglehart și Catterberg (2002), folosind serii de date din 1974 până în 2000, demonstrează că schimbările în stilul de participare s-au petrecut

⁶ Vezi lucrările fondatorilor acestui domeniu: reprezentanții școlii de la Columbia (Lazarsfeld, Berelson, & Gaudet, 1948) și cei ai școlii de la Michigan (Campbell, Converse, Miller, & Stokes, 1960).

într-adevăr, astfel că petițiile, boicoturile, demonstrațiile nu mai sunt considerate în prezent ca fiind forme „neconvenționale” de participare, ci au devenit acțiuni politice mai mult sau mai puțin normale pentru o mare parte dintre cetățenii democrațiilor occidentale.

Principalele rezultate empirice în acest domeniu relevă nivelele participării și distincțiile dintre diferite moduri de acțiune politică (Dalton & Klingemann, 2007). De pildă, Verba și colaboratorii săi (Verba, Nie, & Kim, 1978; Verba, Schlozman, & Brady, 1995) au demonstrat că diferite forme de acțiune au implicații politice diferite și presupun factori diferiți care îi stimulează pe indivizi să participe. Alți autori au completat aceste rezultate prin cercetări ce arătau o creștere a gradului de participare politică neconvențională începând din anii 1960 (Barnes & Kaase, 1979). Potrivit lui Dalton și Klingemann (Dalton & Klingemann, 2007), cadrul teoretic al modurilor de implicare reprezintă fundamentul comun al cercetărilor despre participare politică.

După identificarea modurilor de acțiune politică, studiile empirice s-au concentrat pe explicarea diferitelor forme de participare. În acest sens, se remarcă dezbateră dintre adepții teoriei alegerii raționale și cei ai teoriilor sociopsihologice (Dalton & Klingemann, 2007). Abordarea raționalistă analizează decizia de a participa ca pe un calcul cost-beneficiu, perspectivă cel mai bine reprezentată de Mancur Olson (1965) în lucrarea *The Logic of Collective Action*. Această abordare are încă o mare putere de atracție în rândul cercetătorilor, în primul rând datorită clarității argumentației pe care o oferă. Cu toate acestea, ea și-a atras în ultimii ani numeroase critici. De pildă, Dalton și Klingemann (2007) consideră că perspectiva alegerii raționale a creat simplificări excesive, false paradoxuri de cercetare și prin urmare, a limitat cunoașterea despre acțiunea politică. Acești autori apreciază ca fiind mai productiv modelul sociopsihologic care subliniază influența resurselor personale, atitudinilor și structurilor instituționale asupra modelelor de acțiune politică (Dalton & Klingemann, 2007; Verba et al., 1978; Verba et al., 1995).

Dalton și Klingemann (2007) arată faptul că cercetările mai recente s-au concentrat pe dezbateră privind scăderea sistematică a nivelului de participare politică în democrațiile consolidate. Studiile pe această temă

pornesc de la constatarea unui „paradox al participării” potrivit căruia, de exemplu în Statele Unite prezența la vot a scăzut față de anii 1960, deși doi dintre determinanții importanți ai votului, nivelul educațional și avuția națională, au crescut dramatic la nivel agregat. Putnam (2000) consideră că scăderea prezenței la vot e parte a unei tendințe sociale mai ample. Explicația lui Putnam pornește de la participarea socială pentru a ajunge la cea politică. Astfel, implicarea socială scade în societățile industriale avansate ca rezultat al schimbărilor sociale cum ar fi schimbarea modelului de muncă al femeilor, creșterea numărului de ore petrecute în fața televizorului, extinderea mediului urban și decăderea instituțiilor sociale tradiționale. În viziunea lui Putnam, aceste tendințe au dus la un declin al capitalului social – relațiile, abilitățile și valorile care facilitează participarea democratică - și în consecință la un declin al participării civice și politice a cetățenilor.

De altfel, studiul capitalului social a revigorat dezbaterile privind evoluțiile participării civice și politice. În general, studiile comparate relevă două tendințe. Pe de o parte se remarcă un declin al prezenței la vot în democrațiile industriale avansate (Dalton & Wattenberg, 2000). O tendință descrescătoare apare și în cazul activismului în cadrul partidelor politice, numărul de membri fiind în continuă scădere în majoritatea națiunilor (Scarow, 2000). Aceste evoluții pot fi văzute ca făcând parte dintr-un declin mai general al participării civice, deoarece frecventarea bisericilor, apartenența la sindicate, implicarea în activitatea unor asociații tradiționale voluntare și în diferite activități colective sunt în scădere (Dalton & Klingemann, 2007).

Pe altă parte, o serie de studii arată că noile forme de activism civic și politic – contactarea politicienilor, acțiunile directe, protestul, inițiativele locale, donațiile în scopuri politice – contrabalansează declinul participării electorale și al formelor tradiționale de implicare civică (Zukin, Keeter, Andolina, Jenkins, & Delli Carpini, 2006). În plus, apartenența la grupuri sociale și formarea capitalului social pare să crească în multe dintre democrațiile avansate, astfel încât declinul din Statelor Unite tinde să fie văzut mai degrabă ca o situație atipică (Stolle, 2007). Mai mult, procesele de modernizare par să influențeze stilul de viață și modul în care indivizii interacționează și se implică în viața civică sau politică, transformând formele

capitalului social și nu neapărat diminuându-l (Dalton & Klingemann, 2007). Astfel, crește numărul celor care se angajează în modalități neconvenționale de participare. Prin urmare, formele loialiste de implicare ghidată de elitele politice se diminuează, în vreme ce formele spontane de implicare generată de public cresc (Dalton & Klingemann, 2007; Norris, 2002).

Controversa privind evoluția participării politice are implicații semnificative pentru vitalitatea procesului democratic (Dalton & Klingemann, 2007). Includerea noilor forme de participare în repertoriul activismului politic face ca nivelul de implicare să se extindă în majoritatea democrațiilor consolidate, chiar dacă prezența la vot și apartenența la organizațiile politice tradiționale e în scădere. Astfel, Dalton și Klingemann consideră că noile forme de participare extind participarea politică dincolo de frontierele pe care i le fixau definițiile convenționale. Mai mult, aceste tendințe de diversificare arată flexibilitatea democrațiilor contemporane care permit forme de participare ce se adaptează condițiilor sociale în schimbare. Noul stil de participare cetățenească plasează, după cum susțin Dalton și Klingemann, mai mult control asupra activității politice în mâinile cetățenilor. Acest fapt pune o presiune crescândă a publicului asupra elitelor politice.

Extinderea repertoriului activității politice ridică însă și potențiale probleme. Schimbările intervenite în stilul de participare politică pot crește inegalitatea influenței publice realizate prin implicarea politică (Dalton & Klingemann, 2007). Participarea politică are consecințe importante pentru modul în care funcționează democrația într-o societate, de vreme ce interesele, preferințele și problemele cetățenilor activi politic au șanse mai mari să capteze atenția autorităților, și prin urmare să influențeze politicile publice, în comparație cu cele ale indivizilor care nu își fac auzită vocea în arena politică. Prin urmare inegalitatea în ceea ce privește implicarea politică generează părtinire și distorsiuni ale reprezentării intereselor în procesul politic și astfel intră în conflict cu idealul egalității politice exprimat prin principiul „un om – un vot” (Parry & Moyser, 1994; Verba et al., 1995).

Față de modalitățile tradiționale de implicare politică, noile forme de participare depind și mai mult de abilitățile și resursele asociate de regulă statutului socioeconomic și astfel, pot să mărească diferențele de participare

dintre persoanele și grupurile cu un status ridicat și cele având status mai scăzut. Tocmai fiindcă sunt forme neconvenționale de participare, acestea sunt în multe cazuri neinstituționalizate, reprezentând noi provocări pentru agregarea diferitelor cereri și nevoi sociale în politici guvernamentale coerente. Dalton și Klingeman (2007) remarcă ironia faptului că în vreme ce creșterea nivelului de participare politică e de dorit într-o democrație, aceasta poate masca inegalitățile privind participarea și influența cetățenilor. Aceste deformări ale participării în funcție de status social contravin idealului democratic al reprezentării egale a intereselor cetățenilor.

Provocarea pentru democrațiile consolidate e să extindă în continuare oportunitățile cetățenilor de a participa în procesul politic pentru a avea un cuvânt de spus în deciziile care le afectează viața (Dalton & Klingemann, 2007). A răspunde acestei provocări înseamnă a asigura o egalitate a drepturilor politice și a oportunităților care vor fi și mai greu de garantat în cazul noilor forme de participare politică. Ne raliem concluziei lui Dalton și Klingemann (2007), potrivit căreia, în folosirea oportunităților politice diferențiate, având la bază o părtinire socială, nu ar trebui condamnate oportunitățile ci mai degrabă politicile care nu reușesc să diminueze inegalitatea socială bazată pe acces inegal la educație și alte beneficii sociale care influențează resursele cetățenilor pentru participare la viața politică.

Dincolo de tendințele principale ale activismului politic rămân de evaluat factorii care îi determină pe indivizi să participe sau nu, într-un fel sau altul la viața politică. Din literatura de specialitate dedicată participării se desprind o serie de perspective din care este analizată implicarea cetățenilor în politică. Abordările instituționaliste se concentrează asupra structurii oportunităților de participare oferite de canalele și procedurile instituționale. La nivel macro, studiile comparative relevă diferențe semnificative între țări privind deschiderea instituțiilor față de participarea cetățenilor la treburile publice, deschidere instituțională care poate inhiba sau stimula implicarea (Powell, 1986; Jackman, 1987). Însă chiar și în interiorul aceluiași sistem politic și instituțional există adesea diferențe semnificative între gradul de participare al săracilor și al celor bogați, între tineri și bătrâni, între cei cu studii superioare și cei cu școală primară (Norris, 2002). În această direcție se înscriu abordările *structurale*, subliniind rolul clivajelor sociale bazate pe vârstă, gen și status social

care sunt strâns legate de resurse precum timpul, banii, cunoștințele și abilitățile necesare participării (Verba, Schlozman, & Brady, 1995). Pe de altă parte, perspectiva *cultural-motivațională* accentuează atitudinile și valorile pe care oamenii le au în procesele de participare politică, incluzând aici normele implicării civice, interesul politic, identificarea ideologică și partizană etc. Spre deosebire de perspectivele menționate mai sus, teoriile *mobilizării* subliniază rolul agenților, fie luați individual, cum ar fi liderii politici, fie colectiv, precum organizații și rețele sociale generate de partide, sindicate, organizații voluntare și asociații comunitare care acționează ca mobilizatori și catalizatori ai participării (Rosenstone & Hansen, 1993). Sintetizând, modelele explicative menționate în literatura de specialitate sugerează că indivizii nu *participă* pentru că nu *pot*, nu *știu*, nu *vor* sau pentru că nimeni nu *le-a cerut* (Verba, Schlozman, & Brady, 1995; Norris 2002).

Cadrul teoretic schițat mai sus sugerează o serie de întrebări de cercetare relevante pentru studiile empirice ale participării politice:

- *Declin și/sau metamorfoză?* Care sunt tendințele principale ale participării politice?
- *Cum și cât participă?* Care sunt formele/tipurile de participare politică în care se implică cetățenii și în ce măsură?
- *Cine (nu) participă?* Care este profilul cetățeanului care (nu) participă politic?
- *De ce (nu) participă?* Care sunt predictorii participării și cum se explică preferința pentru anumite forme sau tipuri de participare politică față de altele?

Explicațiile participării politice la nivel individual se concentrează adesea asupra resurselor care facilitează acțiunea politică și care constituie fundamentele pentru ceea ce este numit „modelul voluntarismului civic” (Verba, Schlozman, & Brady, 1995). Printre variabilele incluse în acest model se numără cele de status precum vârsta, statusul socioeconomic, educația, clasa, rezidența, regiunea etc. (Pattie & Johnston, 1998; apud Comșa, 2006). Educația reprezintă unul dintre predictorii cei mai puternici ai participării deoarece furnizează aptitudini cognitive și conștientizarea civică care îi ajută pe cetățeni să înțeleagă mai bine viața politică (Norris, 2002). Teza principală a modelului socioeconomic este că oamenii cu un status

economic mai ridicat – educație superioară, venituri mai mari, poziții ocupaționale mai bune – sunt mai activi în politică. Resurse precum timpul, banii și aptitudinile civice, derivate din familie, ocupație și apartenență la asociații, oferă mai multe oportunități de participare și astfel cei care au acest tip de resurse, au mai multe șanse să se implice. Numeroase forme de participare necesită timp pentru informare politică, participare la o campanie electorală sau rezolvarea problemelor comunitare și prin urmare timpul devine tot mai mult o resursă esențială pentru participare. Totodată, activismul politic necesită tot mai adesea bani, de regulă sub forma sprijinului sau contribuțiilor financiare pentru anumiți candidați sau cauze politice. Nu în ultimul rând, cetățenii care posedă aptitudini civice sub forma capacităților organizaționale și comunicaționale au mai multe șanse să ia parte la orice formă de activitate legată de politică (Verba, Schlozman, & Brady, 1995). Mai mult, de vreme ce aceste resurse sunt inegal distribuite în societate, ne pot ajuta să explicăm diferențele de participare politică legate de gen, rasă/etnie, vârstă și clasă socială (Norris, 2002).

Pe lângă competențele și resursele care facilitează implicarea civică, participarea necesită și o motivație pentru ca indivizii să devină activi în politică. Atitudinile motivaționale pot fi afective, însemnând un atașament emoțional față de normele implicării civice, de exemplu oamenii care votează dintr-un sentiment de datorie sau patriotism. De asemenea, motivațiile pot fi instrumentale, generate mai degrabă de beneficiile anticipate ale participării (Norris, 2002). În literatura de specialitate sunt menționate o serie de atitudini și valori care pot influența activismul. Dintre acestea amintim aici sentimentul datoriei civice, sentimentul că cetățenii își pot face auzită vocea în procesul politic (eficacitatea politică auto-percepută), interesul pentru politică precum și tendința generală de suport pentru sistemul politic, incluzând credința că democrația este un sistem bun de guvernare, încrederea în principalele instituții politice ale democrației reprezentative (parlament, guvern, partide, curți de justiție, etc.), satisfacția față de performanța guvernului și încrederea în liderii politici.

Abordările organizaționale acordă întâietate rolului mobilizator al agenților și rețelelor sociale implicate în activarea cetățenilor, incluzând aici partidele politice, sindicatele, asociațiile religioase (bisericele), asociațiile

voluntare etc. Chiar și între indivizi având caracteristici socioeconomice și atitudinal-valorice similare pot exista grade diferite de participare politică datorită influențelor exercitate de organizațiile civice (Norris, 2002). Aceste diferențe sunt explicate de teoria mobilizării prin faptul că pentru a participa oamenii au nevoie de un catalizator care poate fi un candidat, un partid, o asociație, o instituție, un activist sau un grup de interese. Acești actori sunt informați, știu care sunt căile și mijloacele de acțiune care pot să le aducă avantaje și prin urmare au tot interesul să mobilizeze cetățenii pentru atingerea anumitor scopuri (Comșa, 2006). Potrivit lui Rosenstone și Hansen (1993) există legături puternice între modelele de participare politică (cine, când și de ce participă) și opțiunile politicianilor, partidelor politice, grupurilor de interese și activiștilor politici. Pe baza unor date longitudinale, Rosenstone și Hansen (1993) susțin faptul că în SUA cetățenii participă nu atât datorită caracteristicilor personale, cât mai ales datorită opțiunilor politice și recompenselor care le sunt oferite în urma unui proces de mobilizare în jurul unor controverse și oportunități.

Pe lângă lideri și organizații politice, alți agenți importanți care pot să încurajeze implicarea politică includ grupurile comunitare, asociațiile voluntare și rețelele sociale care pot să contribuie la angajarea sau implicarea de pildă a colegilor, vecinilor, prietenilor sau rudelor în procesul politic. Robert Putnam (2000, 1995) subliniază rolul asociațiilor voluntare în stimularea participării. Potrivit teoriei capitalului social a lui Putnam, o largă paletă de organizații eterogene mergând de la asociații voluntare, grupuri comunitare și organizații private dau posibilitatea unor întâlniri față în față a membrilor și contribuie la producerea unor rețele civice dense care întăresc legăturile comunității și încrederea socială. Cu cât sunt mai dense legăturile promovate de aceste organizații eterogene cu atât va fi generată mai multă încredere socială. Aceasta „unește” grupurile și indivizii și facilitează cooperarea în chestiuni de interes comun care îi afectează chiar și pe cei care nu participă în mod direct la respectivele rețele sociale.

Structura cărții

Volumul cuprinde 3 capitole „miez” (plus introducerea și concluziile) care propun o structură echilibrată atât în ceea ce privește tratarea subiectului lucrării în ansamblu, cât și în privința dimensiunilor și tematicii abordate în fiecare capitol în parte. Primul capitol prezintă cadrul de referință al studiilor despre participare politică, și anume teoriile democrației. Capitolul debutează cu o discuție despre multitudinea definițiilor și sensurilor asociate democrației, după care prezintă o scurtă istorie conceptuală a termenului menită să fixeze cadrul dezbaterilor contemporane despre democrație. Ultima parte a capitolului se concentrează pe patru perspective contemporane ale democrației care conceptualizează diferit natura și nivelul optim de participare politică a cetățenilor în procesul politic democratic: democrația minimalist-electorală, modelul receptivității democratice, democrația deliberativă și democrația participativă.

Capitolul al doilea se focalizează pe conceptualizarea participării politice în cadrul celor patru modele ale democrației discutate în primul capitol. Capitolul debutează cu o discuție asupra unor aspecte metodologice privind conceptualizarea, operaționalizarea și delimitarea participării politice de alte forme de participare socială. În continuare, capitolul analizează cele patru moduri în care participarea este conceptualizată în teoriile democrației, respectiv participarea ca: act al votării, modalitate de influență, implicare cognitivă în politică, implicare directă în procesul decizional local. Următoarea secțiune a acestui capitol abordează o serie de aspecte practice privind măsurarea diferitelor concepții despre democrație printr-o serie de indicatori prezenți în sondajele de opinie naționale și internaționale. Capitolul se încheie cu o trecere în revistă a studiilor privind participarea politică din România, reliefând atât unele aspecte metodologice ce țin de operaționalizarea și măsurarea participării, cât și observații de substanță privind relația unor variabile independente cu variabila dependentă.

Capitolul al treilea examinează principalele modele explicative ale participării politice desprinse din analiza literaturii de specialitate. Accentul cade pe rolul teoretic atribuit diferitelor variabile în explicarea activismului politic. Predictorii sau determinanții participării pot fi împărțiți în două categorii: resurse și motivații sau stimulente. Rolul acestui capitol este de a sublinia mecanismele prin care diferite variabile sunt asociate cu participarea,

dar și de a arăta că între resurse, motivații și acțiune influența nu este una unidirecțională ci, cel mai probabil, bidirecțională, relația fiind cel mai adesea una de interdependență. Ultima parte din acest capitol discută consecințele celor patru moduri în care este conceptualizată participarea politică și anume, selectarea competitivă a elitelor politice, protejarea egală a intereselor, dezvoltarea personală și legitimitatea subiectivă a proceselor democratice. Capitolul de concluzii sintetizează și interpretează principalele rezultate și discută implicațiile teoriilor normative ale democrației pentru cercetările empirice ale participării politice. Lista bibliografică include peste 130 de titluri citate în textul lucrării.

1. DEMOCRAȚIA – CADRUL REFERENȚIAL AL STUDIILOR PARTICIPĂRII POLITICE

1.1 Ce este democrația? Definiții și interpretări

Democrația reprezintă un termen aclamat deopotrivă de reprezentanții dreptei și stângii politice, un concept vag și ambiguu ce poate fi invocat în egală măsură, tocmai datorită acestor atribute, în sprijinul unor argumente și politici contradictorii (Boswell & Corbett, 2021). Cu excepția fundamentaliştilor politici sau religioși, e foarte greu să găsești în zilele noastre pe cineva care dezaprobă democrația în mod deschis (Hoffman & Graham, 2006). Datorită multiplelor sale semnificații și întrebunțări, termenul a ajuns să semene tot mai mult cu „un pom de Crăciun, un simbol pozitiv căruia fiecare poate să-i atribuie toate lucrurile pe care le consideră bune” (Dryzek, 2004).

În ciuda ovaționării cvasi-universale din prezent, democrația nu s-a aflat întotdeauna în această poziție privilegiată. Dimpotrivă, în cea mai mare parte a istoriei intelectuale a termenului, din Grecia antică și până în secolul al XIX-lea, democrația a avut o conotație negativă, fiind de regulă asociată cu o formă de guvernământ abuzivă și instabilă, în care cei mulți și săraci ar încerca să-i deposedeze pe cei bogați de averile lor. Abia după Primul Război Mondial democrația devine un termen respectabil (Hoffman & Graham, 2006, p. 106). În secolul al XX-lea, atacurile la adresa democrației ca ideal devin mai degrabă o excepție. Odată cu aclamarea tot mai pronunțată, conceptul devine din ce în ce mai confuz. Până și dictatorii perioadei interbelice ajung să-și prezinte regimurile ca democrații veritabile. De pildă, Mussolini, liderul fascist italian, declara într-un discurs ținut la Berlin în 1936 că „cele mai mărețe și autentice democrații din lume sunt cele din Germania și Italia” (Hoffman, 1988:133, apud. Hoffman & Graham, 2006).

La fel, liderii regimurilor totalitare comuniste susțineau că statele lor sunt democrații „originale”, pentru simplul motiv că idealul democratic

reprezenta tot ceea ce e virtuos pentru un stat. De exemplu, fosta denumire a Germaniei de Est, înainte de prăbușirea regimului comunist, a fost Republica *Democrată* Germană, iar Mao Zedong, liderul Partidului Comunist Chinez pentru mai mult de 40 de ani, a susținut faptul că guvernământul său a fost o „dictatură democratică a poporului”, fără să considere că există vreo contradicție între cei doi termeni, dictatură și democrație (Ball & Dagger, 2000). Potrivit lui Hoffman și Graham (2006), democrația a devenit un termen confuz tocmai pentru că i-au fost atribuite înțelesuri contradictorii: guvernarea majorității versus drepturi individuale, guvernământ limitat versus suveranitate populară absolută, proprietate privată versus proprietate socială, participare versus reprezentare, colectiv versus individual, socialism versus capitalism. Fiecare dintre acestea sunt considerate de unii sau de alții ca fiind esențiale pentru democrație (Hoffman & Graham, 2006, p. 106).

Astfel, democrația înseamnă lucruri diferite pentru oameni diferiți, rămânând, în ciuda aclamării cvasi-universale din prezent, un concept esențialmente contestat (Ball & Dagger, 2000). Jean Grugel consideră că democrația poate fi înțeleasă deopotrivă ca ideologie, un concept sau o teorie (Grugel, 2008). Este o ideologie în măsura în care „întruchipează un set de idei politice care detaliază cea mai bună formă posibilă de organizare socială” (MacKensie, 1994, apud. Grugel, 2008, p. 25). Pornind de la această definiție a ideologiei, Grugel consideră că „a fi democrat înseamnă a avea încredere în oameni, a crede că aceștia au dreptul inalienabil de a lua decizii pentru ei înșiși, precum și a fi devotat ideii că toți oamenii sunt egali într-un sens fundamental și esențial” (Grugel, 2008, p. 25). Totodată, democrația ca ideal înseamnă guvernarea poporului în care libertatea, egalitatea și solidaritatea sunt asigurate în cel mai înalt grad posibil și în care capacitățile umane sunt dezvoltate în cea mai mare măsură prin diferite mijloace, incluzând discuția sau dezbateră liberă a problemelor și intereselor comune. De asemenea, democrația este o teorie care susține că oameni obișnuiți știu ceea ce vor, își cunosc interesele și pot să-și atingă scopurile.

În cartea *Democratizarea. O introducere critică*, Grugel adoptă o definiție a democrației ce pune accentul pe oportunități efective și egale de implicare a cetățenilor în procesul de luare a deciziilor publice:

”[Democrația poate fi considerată] o cale de luare a deciziilor referitoare la reguli și politici obligatorii pentru colectivitate, asupra

căroră populația își exercită controlul, iar aranjamentul cel mai democratic există acolo unde toți membrii colectivității se bucură de drepturi egale și efective de a participa direct la astfel de luări de decizii, adică un aranjament care satisface în cel mai mare grad posibil principiile controlului popular și al egalității în exercitarea acestuia” (Beetham, 1992:40, apud. Grugel, 2008, pp. 25-26).

Pornind de la această definiție putem spune că o societate este cu atât mai democratică cu cât puterea aparține într-o măsură mai mare poporului. Cu alte cuvinte, calitatea democrației poate fi dată de gradul în care puterea este distribuită în rândul cetățenilor care formează „poporul”. Cetățenii au cu atât mai multă putere politică cu cât au o capacitate mai mare de a influența deciziile politice. Modalitățile prin care cetățenii influențează deciziile care afectează societatea în ansamblu sunt analizate de regulă ca forme de participare politică. Prin urmare, dintr-o perspectivă participativă, cu cât avem o participare politică mai viguroasă într-o societate, cu atât calitatea democrației va fi mai ridicată.

În aceeași direcție, a procesului decizional și a modalităților de conducere, e și definiția dată de Cătălin Zamfir democrației ca „modalitate de conducere a unui sistem social caracterizată prin participare, în diverse forme, a membrilor respectivului sistem la procesul de conducere” (Zamfir, 1998). Această definiție poate fi extinsă, potrivit autorului citat, la toate nivelele și sferile organizării sociale luând forme specifice: la nivel de grup – stilurile democratice de conducere; la nivelul întreprinderilor – forme democratice de conducere sau democrație industrială; la nivelul conducerii și administrării localităților și a societății în ansamblu – democrația politică. O caracteristică esențială a acestei înțelegeri a democrației constă în difuzarea largă a funcțiilor de conducere la nivelul grupului, a colectivității, într-un sens ce, deși nu exclude reprezentarea și guvernarea indirectă, se apropie destul de mult de sensul original al democrației directe grecești, în care toți cetățenii îndreptățiți erau chemați să participe la luarea deciziilor ce priveau comunitatea politică din care făceau parte. Efectele cele mai importante ale democrației sunt, potrivit lui Cătălin Zamfir, realizarea unui grad substanțial de consens prin intermediul procedurilor democratice de negociere și comunicare (Zamfir, 1998).

În privința argumentelor invocate în favoarea eficienței superioare a democrației față de alte metode de luare deciziilor, Cătălin Zamfir (1998) menționează următoarele idei: a. superioritatea gândirii colective asupra celei individuale, mai ales în problemele cu grad ridicat de complexitate; b. crearea consensului – gradul de acceptarea a deciziilor ca fiind legitime este mai ridicat datorită participării tuturor celor vizați la luarea lor; c. un grad mai mare de motivare – participarea la luarea deciziilor ridică gradul de interes, de responsabilizare, în timp ce sistemele non-democratice generează pasivitate, ostilitate, apatie, alienare; d. o mai mare creativitate și inventivitate a sistemelor democratice prin promovarea unei orientări flexibile, deschise pentru experimentare și analiză critică, în contrast cu sistemele nedemocratice care devin defensive, închise și rigide; e. democrația reprezintă o modalitate constructivă și consensuală de promovare a pluralității intereselor din colectivitate și de aici gradul relativ scăzut de conflictualitate și alienare. Dincolo de aceste avantaje, democrația prezintă, în opinia lui Cătălin Zamfir, și o serie de dificultăți: consum mare de timp și de resurse necesare pentru crearea consensului și luarea deciziilor; potențial relativ crescut de blocare a deciziei prin nerealizarea consensului; permite exprimarea conflictelor latente și proiecția unor interese particulare în procesul decizional.

O altă accepție a democrației este aceea de sistem social. Acesta este sensul pe care Allan Johnson îl dă termenului în Dicționarul Blackwell de Sociologie (Johnson, 2007). Potrivit acestui autor, democrația desemnează un sistem social⁷ în care fiecăruia îi revine un quantum egal de putere⁸. Această distribuție egală a puterii, ce caracterizează „democrațiile

⁷ Johnson (2007: 317-318) folosește noțiunea de sistem social în sens general: orice ansamblu de elemente culturale și structurale interdependente care poate fi gândit ca o unitate.

⁸ Noțiunea de putere are o pluralitate de sensuri, dar cea mai uzuală definiție este, potrivit lui Johnson (2007:269-270), cea a lui Max Weber: „capacitatea de a controla alți oameni, evenimente sau resurse, spre a face lucrurile să se întâmple în felul dorit în ciuda obstacolelor, rezistențelor sau împotrivirilor”. Pentru această accepție este folosită, în special în literatura feministă, expresia de „putere asupra”. În sensul de „putere asupra”, puterea reflectă sistemele sociale organizate într-o ierarhie și constituie o resursă distribuită inegal pe care o pot poseda atât indivizii cât și sistemele sociale. O a doua accepție a termenului de putere, dezvoltată mai recent de feminism, este „puterea de a”

pure”, rămâne în opinia lui Johnson apanajul grupurilor relativ mici și simple (exemplul dat este cel al grupului de prieteni) și este extrem de rar întâlnită la nivel de organizații, comunități și societăți private în ansamblul lor (2007, p. 113).

Johnson prezintă trei explicații pentru frecvența redusă a democrațiilor în colectivitățile mari. În primul rând, delimitarea cetățenilor care au dreptul la o parte egală de putere a exclus aproape întotdeauna o secțiune importantă din populație, de exemplu femeile sau copiii, sau diferite minorități. În al doilea rând, societățile contemporane, ce se autocaracterizează ca fiind democrații, sunt de fapt democrații reprezentative, în care cetățenii îi aleg pe magistrații care exercită efectiv puterea politică. În al treilea rând, chiar și societățile care se bucură de un grad ridicat de democrație politică, nu extind egalitatea democratică și asupra economiei. Astfel, în societățile capitaliste, care funcționează din punct de vedere politic ca democrații reprezentative, o mică elită controlează cea mai mare parte din averea națională, indivizii care fac parte din acest grup având o putere considerabil mai mare decât ceilalți. Definiția dată de Johnson democrației face trimitere la concepția marxistă despre relația dintre democrația politică și cea economică. Potrivit marxștilor, democrația politică poate fi folosită pentru a masca lipsa democrației economice, iar instituțiile politice, în primul rând statul, sunt folosite pentru a proteja interesele elitelor economice (Johnson, 2007).

Democrația e definită ca formă de guvernământ în special în lucrările de specialitate care pun accentul pe rolul instituțiilor politice. Astfel, Ian Morley descrie democrația ca pe un tip de guvernământ în care membrii publicului iau parte la procesul de guvernare (Morley, 2005). Potrivit lui Morley, o guvernare este cu atât mai democratică cu cât cetățenii exercită o influență mai mare asupra proceselor guvernamentale. Această influență a publicului poate fi directă sau indirectă. Pe de o parte, democrațiile directe sunt cele în care cetățenii pot influența politicile publice din orice domeniu de interes, prin intermediul unui vot direct, de pildă prin referendum. Pe de altă parte, democrațiile indirecte sunt descrise de Morley (2005) ca modalități de guvernare prin intermediul reprezentanților aleși. Cu alte cuvinte, în

și se referă la capacitatea de a face anumite lucruri, de a atinge scopuri, nu neapărat în competiție cu alții, ci îndeosebi în colaborare ei.

democrațiile directe, cetățenii pot influența în mod direct deciziile politice, în vreme ce în democrațiile indirecte această participare are loc prin intermediul alegerii reprezentanților și mai apoi prin diferite alte forme de participare prin care cetățenii pot influența reprezentanții aleși.

La rândul lor, concepțiile juridice despre democrație au același punct de plecare ca și cele instituționaliste. Astfel, democrația e înțeleasă ca o forma de guvernământ în care puterea suverană aparține poporului și este exercită fie direct, fie prin intermediul reprezentanților. În plus, în sfera dreptului, democrația presupune garantarea cel puțin a următoarele drepturi și libertăți: sufragiu universal, liber, secret și egal pentru toți adulții; libertățile civile clasice cum sunt libertatea cuvântului, libertatea conștiinței, libertatea asocierii, libertatea presei, dreptul la un proces echitabil. Astfel, accentul cade pe procedurile și mecanismele juridice care garantează într-o democrație dreptul oamenilor de a trăi în libertate și demnitate. Dintr-o perspectivă juridică, democrația necesită cadrul legal-constituțional oferit de instituțiile și procedurile statului de drept pentru a governa interacțiunea și coexistența tuturor cetățenilor. Argumentul folosit de adepții perspectivei legaliste asupra democrației este următorul: prin garantarea drepturilor civile și cetățenești, statul de drept oferă condițiile în care indivizii își pot urmări propria dezvoltare personală, în felul în care doresc. Respectarea drepturilor omului, monopolul statului asupra puterii, separarea puterilor în stat și existența unei puteri judecătorești independente și eficiente joacă un rol important în definirea democrației din punct de vedere juridic.

1.2 De la democrația directă la cea reprezentativă. O scurtă istorie conceptuală

La ce folosește o istorie conceptuală a democrației? Această secțiune a lucrării pornește de la premisa că analiza evoluției unui concept e necesară pentru înțelegerea dezbaterilor contemporane asupra semnificației sale. O trecere în revistă a ideilor se impune cu atât mai mult pentru democrație, un concept controversat care a fost definit și redefinit, uzat și abuzat, în moduri dintre cele mai diverse de-a lungul timpului. În plus, cunoașterea momentelor

importante din istoria conceptuală a termenului „democrație” poate oferi o sursă prețioasă de inspirație intelectuală pentru conceptualizările actuale și totodată cadrul referențial al dezbaterilor teoretice și politice privind democrația de azi (Stasavage, 2020).

Etimologic, termenul provine din limba greacă prin combinarea substantivului *demos* (poporul, oamenii obișnuși) cu verbul *kratein* (a stăpâni, a conduce, a guverna), *demokratia* însemnând literal „guvernarea poporului”. Democrația își are originile în Grecia antică unde presupunea cetățeni activi care participau în mod regulat la treburile publice și își exercitau direct controlul asupra guvernării (Barber, 2008, p. 293). Centrul activității politico-administrative în Grecia antică era *polis*-ul, orașul-stat care se autoguverna, iar Atena, exemplifică poate cel mai bine felul în care funcționa democrația grecească (Ball & Dagger, 2000). Potrivit lui Jean Baudouin, „istoria Cetății ateniene este o succesiune neîncetată de invenții politice [...] care au bulversat modul de a înțelege organizarea societății, care vor deveni o referință primordială pentru toate revoluțiile democratice ulterioare și care, astăzi încă, influențează termenii dezbaterii politice” (Baudouin, 1999, pp. 125-126).

În societatea ateniană a celei de a doua jumătăți a secolului al V-lea î.Hr., democrația semnifica conducerea de către oameni de rând. Și cum sintagma „oamenii de rând” îi includea cu necesitate și pe cei mulți, săraci și needucați, democrația și-a atras antipatia și criticile celor care vedeau în ea o formă de guvernare prin intermediul și în interesul claselor inferioare (Ball & Dagger, 2000). Astfel, democrația ateniană apare, în viziunea criticilor săi, ca o formă de guvernare opusă aristocrației, care însemna conducerea de către „cei mai buni” (*aristoi*). Aristocrații susțineau că numai cetățenii înstăriți și de familie bună erau, într-adevăr, capabili să guverneze. Dimpotrivă, Pericle, cel mai faimos conducător al democrației ateniene, considera că toți cetățenii pot să participe la guvernare, dacă își dedică treburilor publice o parte din timpul lor. Această viziune este sintetizată de Pericle în fragmentul următor din *Oratia Funerara*, preluată aici din Ball și Dagger (2000, p. 36):

„Forma noastră de guvernământ nu rivalizează cu instituțiile altora. Nu-i copiem pe vecinii noștri, ci suntem un exemplu pentru ei. Este adevărat ca suntem numiți o democrație, deoarece administrația se afla în mâinile celor mulți, și nu ale celor puțini. Dar în timp ce legea

asigură dreptate egală tuturor în disputele lor particulare, este recunoscută și cerința de a fi cel mai bun; și atunci când un cetățean se distinge în vreun fel, el este preferat pentru funcții publice nu ca un privilegiu, ci ca o răsplată a meritului sau. Sărăcia nu este o piedică, dimpotrivă, un om poate aduce beneficii țării sale [*polis*] oricât de obscura ar fi condiția sa.”

Idealul participativ al democrației antice se baza pe o inovație remarcabilă: reunirea *demosului* (format din mai multe mii de cetățeni) în agora în medie de trei-patru zile pe lună (Baudouin, 1999). Adunarea sau *Ecclesia* avea puteri cvasi-nelimitate de la adoptarea legilor Cetății, până la declararea războiului sau încheierea păcii cu alte cetăți (Baudouin, 1999). Ea era asistată de un veritabil organ executiv, Consiliul celor cinci sute, care pregătea și implementa deciziile luate în *Ecclesia*. În plus, cetățenii erau plătiți cu un salariu care să le permită tuturor, bogați și săraci, să participe la adunări și să ia decizii prin vot direct (Ball & Dagger, 2000). Potrivit lui Baudouin, principiul retribuției funcțiilor publice anunță ceea ce Max Weber avea să numească „profesionalizarea activității politice”, politica fiind văzută deja ca o meserie ce ocupa cea mai mare parte din timpul celor care o practicau (Baudouin, 1999, p. 126). Mai mult, exista convingerea că indiferent de condiția socială, cetățenii pot să-și aducă în egală măsură o contribuție la guvernarea polisului⁹. În consecință, atenienii ocupau un anumit număr din posturile publice nu prin vot, ci prin tragere la sorți (Ball & Dagger, 2000). Tragerea la sorți pentru desemnarea magistraturilor colective, combinată cu scurtimea mandatului (de regulă un an, cu posibilitatea repetării doar o singură dată), are în opinia lui Baudouin o consecință esențială: permite unui număr mare de cetățeni să participe la funcțiile de concepere a deciziilor și totodată la cele de execuție și jurisdicție (1999, p. 126). Această participare pe scară largă are două efecte principale: pe de o parte împiedică diviziunea modernă dintre „guvernanti” și „guvernați” și, pe de altă parte, „favorizează alternanța conducerii și

⁹ Contrar acestei afirmații, unii autori califică democrația ateniană ca oligarhică, fiindcă „acțiunea politică rămâne un lux rezervat membrilor celor mai bogați ai Cetății” (Baudouin, 1999: 127).

obediinței¹⁰, permițând astfel fiecăruia să simtă pe deplin condiția de cetățean” (Baudouin, 1999, pp. 126-127). Un alt efect al rotației rapide a funcțiilor publice în democrația directă ateniană îl reprezintă absența unui principiu fundamental pentru democrația reprezentativă modernă și anume, divizarea puterilor în stat¹¹. Dubla ipostază de „supus” și „conducător” în care îi puneia democrația antică pe cetățenii atenieni împiedica formarea diferențelor de putere dintre guvernanți și guvernați, existente în democrațiile moderne. În plus, idealul participativ al democrației antice presupunea o implicare intensă și pe scară largă la treburile publice, bazată pe un sentiment al competenței civice și al egalității politice dintre cetățeni¹².

Prin urmare, democrația în Atena lui Pericle era sinonimă cu autogovernarea poporului. Aceasta se realiza prin participarea directă a tuturor cetățenilor la deciziile importante pentru comunitatea politică din care făceau parte. Însă noțiunea de cetățenie avea o semnificație aparte în democrația ateniană. Erau cetățeni atenieni numai bărbații adulți și liberi. Femeile, copiii, rezidenții străini și sclavii erau excluși. De fapt, numai unul din zece locuitori ai Atenei se bucura de drepturile cetățenești (Ball & Dagger, 2000). Datorită numărului redus al celor cărora le era recunoscut statutul de cetățean, democrația ateniană poate fi considerată extrem de exclusivistă după standardele de azi. În plus, Atena era la vremea respectivă o societate sclavagistă, care își asigura veniturile necesare guvernării

¹⁰ Alternanța de roluri pe care le joacă cetățenii într-o democrație e analizată și de Almond și Verba în studiul lor comparat: *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*. Potrivit autorilor, modelul de cultură politică prin care se menține o dezvoltare democratică stabilă și eficientă îl reprezintă cultura civică care se caracterizează printr-un echilibru de atitudini și acțiuni care presupun deopotrivă activism, pasivitate și supunere din partea cetățenilor. Combinația optimă între aceste atitudini este oglindită în echilibrul dintre autoritatea și responsabilitatea guvernamentală. Pentru mai multe detalii vezi Almond și Verba (1996, pp. 349-383)

¹¹ Potrivit lui Baudouin (1999:128), chiar dacă Adunarea concentra în mâinile sale puteri considerabile, tribunalele populare, exercitau un fel de control al constituționalității legilor. Astfel, cetățenii puteau să introducă o acțiune împotriva persoanei care a inițiat propunerea legislativă incriminată, efectul fiind suspendarea acesteia. De asemenea, orice măsură votată de Adunare putea fi reexaminată de un tribunal popular și eventual declarată ilegală dacă un simplu cetățean formula o cerere în acest sens.

¹² Spațiul public oferă cetățenilor atenieni o scenă în care pot revendica în mod egal două drepturi esențiale: dreptul de a lua cuvântul (*isegoria*) și cel de a elabora legi (*isonomia*) (Baudouin, 1999: 129).

democratice prin „subjugarea drepturilor altora”, după cum arată Grugel (2008).

Drepturile și libertățile individuale, așa cum sunt ele afirmate și recunoscute azi, nu reprezentau o prioritate pentru democrația grecească din antichitate. Ceea ce era considerat ca reprezentând binele comun avea prioritate față de drepturile individului. Astfel, chiar dacă toți cetățenii atenieni erau considerați egali în fața legii, opiniile nepopulare nu erau tolerate. Adunarea ateniană îi îndepărta temporar din Atena sau chiar să îi condamna la moarte pe cetățenii considerați a fi un pericol pentru polis. Cel mai cunoscut exemplu îl constituie cazul lui Socrate, acuzat de impietate religioasă și coruperea morală a tinerilor și condamnat la moarte prin otrăvire. Tensiunea dintre democrația ateniană și drepturile individuale ale cetățenilor este remarcată de Ball și Dagger care concluzionează astfel episodul Socrate: „Atena, prima democrație, a creat primul martir al libertății de gândire și de exprimare” (2000:37). Apar aici germeii a ceea ce va fi teoretizat de către gânditorii liberali de mai târziu ca „tirania majorității”, adică tendința spre conformism social, oprimarea minorităților de orice tip și eliminarea drepturilor și libertăților individuale.

Democrația pură ateniană era privită cu suspiciune deopotrivă de filozofii aristocratici, ca Platon precum și de cei care propuneau o formă de guvernământ mixt, ca Aristotel. Potrivit acestora democrația reprezintă o formă de guvernământ instabilă și periculoasă, care plasează puterea în mâinile celor mulți și ignoranți și duce, așa cum scrie Platon în *Republica*, în cele din urmă la tiranie. Această concluzie e susținută și de Aristotel în *Politica*. El clasifică formele de guvernare pornind de la două criterii: numărul celor care guvernează și în interesul cui se guvernează. În această tipologie, democrația e considerată guvernarea celor mulți în interes propriu și e inclusă în rândul constituțiilor corupte, alături de oligarhie și tiranie. Argumentul lui Aristotel este acela că *demosul* are vederi înguste și egoiste și, urmărindu-și interesele pe termen scurt (luarea bogățiilor și puterii de la cei puțini și avuți), va periclita pacea și stabilitatea polisului (Ball & Dagger, 2000). Democrația pură ateniană e criticată și de istoricul Polybius, care pornind de la exemplul Romei antice, prefera republica (din latinescul *res publica*, ce însemna lucrurile sau treburile publice) ca o formă de

guvernământ mixt ce conține deopotrivă elemente monarhice, aristocratice și democratice. Dispariția istorică a polisului și criticile la adresa democrației grecești, îi fac pe Ball și Dagger (2000) să afirme că ideea guvernământului popular a supraviețuit în lumea antică mai ales sub forma republicii, decât a democrației.

Modelul de guvernare ce se desprinde din scrierile gânditorilor politici antici este înrădăcinat în idealul unui guvernământ mixt în care conducătorii sunt subordonați fie virtuții, fie legii într-un sistem de control și echilibru reciproc între elementele care participă la guvernare (Barber, 2000). Această idee e preluată în perioada Renașterii, iar gânditori precum Machiavelli și apoi Montesquieu au văzut în democrație o formă de guvernământ care poate fi utilă doar dacă este încorporată într-o constituție republicană mixtă. Potrivit lui Grugel, democrația a fost redescoperită în tradițiile republicane și comunitariene ale Evului Mediu european, în special în orașele-stat din Italia, iar mai apoi în Anglia și America de Nord, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (Grugel, 2008). Însă în epoca modernă, caracterizată prin dezvoltarea activităților economice și prin autonomizarea crescută a societății civile, republica nu mai este o societate „față în față” așa cum era polisul grecesc (Baudouin, 1999). Autogovernarea directă era considerată nefezabilă în primul rând din cauza dimensiunilor mari ale organizării politice. Prin urmare, idealul democratic renaște sub forma unei guvernări reprezentative în cadrul căreia se remarcă două curente principale de gândire: republicanismul și liberalismul.

Republicanismul poate fi definit ca un angajament față de principiul potrivit căruia există un interes public (*res publica*) a cărui semnificație poate fi descoperită și interpretată în mod legitim doar prin participarea cetățenilor. Există două variante majore de republicanism (Zanetti, 2006). Prima este mai protectivă și se întâlnește în special în comunitățile mici. Deși statul de drept prevalează și libertatea de expresie și asociere sunt respectate, participarea se realizează prin intermediul reprezentanților în consilii și alte organisme guvernamentale. Istoric această formă de republicanism a fost adesea întâlnită în orașele-stat din Italia, în epoca Renașterii. În astfel de comunități, femeile, muncitorii și cei dependenți erau excluși de la cetățenie și dreptul de a participa. A doua formă de republicanism pune accentul pe dezvoltare.

Cetățenii luptă pentru egalitate economică și politică astfel ca nici unul să nu poată deveni stăpânul altuia și toți să poată beneficia de influență egală în determinarea bunului comun. Proprietatea are aici un statut difuz. Cetățenii participă direct la întâlnirile publice care constituie legislativul; funcțiile executive sunt în mâinile unei administrații separate, fie alese, fie trase la sorți. Această formă de republicanism e strâns legată de scrierile lui Rousseau (Zanetti, 2006).

Ideile republicane au fost vehiculate în special în anii Revoluției Americane și se regăsesc azi mai ales în literatura comunitariană. Pornind de la scrierile lui Thucydides, Aristotel, Polybius, Cicero, Montesquieu, John Milton, James Harrington, John Locke, Hugo Grotius și alți, Părinții Fondatori ai Constituției americane au pus accentul pe trei elemente: un angajament pentru guvernare (reprezentativă) republicană, o teorie ciclică a corupției și o credință în virtuțile republicane. Coloniștii americani au folosit aceste teme pentru a fundamenta o structură guvernamentală care să fie capabilă să asigure dreptatea și să maximizeze binele întregii comunități (Zanetti, 2006). Pornind de la tendința republicilor de a degenera în corupție și interese egoiste, teoreticienii americani au încercat să balanseze individualismul și comunitatea pentru a oferi independența necesară pentru virtute menținând angajamentul pentru întreg pe care individualismul excesiv îl erodează.

Acest echilibru între individualism și comunitarianism se reflectă în compromisul dintre cele două viziuni alternative din timpul fundamentării Constituției americane: „viziunea madisoniană” și „viziunea jeffersoniană”. Prima dintre ele, pune accentul pe protejarea drepturilor individuale, specifice liberalismului. Teama față de o potențială „tiranie a majorității” i-au condus pe Madison și pe Federaliști la conceperea unui sistem politic cu multiple puncte de veto care să facă dificilă acțiunea abuzivă a majorității (Shapiro, 2003, p. 208). Acest sistem include principiul separării puterilor în care „ambția va fi contrapusă ambiției” (Madison, 1788), o instanță independentă care să realizeze controlul de constituționalitate a legilor, un președinte a cărui alegere și legitimitate sunt independente de cea a legislativului, un parlament bicameral care poate trece peste vetoul președintelui doar cu o majoritate de două treimi, un sistem federal în care

există o tensiune jurisdicțională constantă între guvernul federal și guvernele statelor ce formează federația (Shapiro, 2003, pp. 208-209).

Pe altă parte, o trecere în revistă a textelor anti-federaliste - ce susțineau cea de-a doua viziune asupra guvernământului american - relevă, așa cum arată Zanetti (2006), o serie de teme ce aparțin tradiției republicane: credința în demnitatea cetățeanului, concentrare pe idea binelui public, o dorința de a avea un control popular al guvernării, insistența asupra egalității ca ideal pentru societate, o înțelegere a importanței virtuților civice și democrația participativă. Aceste teme sunt actualizate de literatura comunitariană contemporană. Astfel, insistența comunitarienilor de a găsi virtuții comune, promovarea „comunităților profunde” și a „democrației consistente” sunt considerate de Zanetti ca reflectând o respingere a naturii umane atomiste și a credinței liberale că acele condiții care ne separă ca indivizi sunt mai importante decât cele care ne unesc ca ființe sociale. Totodată, concepția etică a comunitarienilor despre cetățenie include și dezvoltă multe dintre ideile vehiculate în perioada Revoluției Americane, menționate mai sus: un angajament față de binele public, controlul popular asupra guvernării, un grad semnificativ de egalitate substanțială (materială), promovarea virtuților civice și a participării active a cetățenilor la guvernare (Zanetti, 2006).

În ciuda sprijinirii ideii de control popular asupra guvernării, unii dintre autorii constituției americane distingeau clar între democrație și guvernarea reprezentativă (Baudouin, 1999). Primul termen făcea trimitere la experiența ateniană a guvernării poporului de către popor și avea o conotație negativă bazată pe neîncrederea lui Madison față de tot ce însemna puterea populară. Al doilea termen are, potrivit lui Baudouin, două dimensiuni strâns legate: o dimensiune oligarhică constând într-o selectare a conducătorilor care vor exercita puterea politică propriu-zisă și o dimensiune democratică ce constă în legitimarea populară a conducătorilor prin mecanismul alegerilor. Mai mult, Baudouin susține că alegerile sunt preferate tragerii la sorți ca mecanism pentru desemnarea reprezentanților, tocmai ca o modalitate de legitimare a conducătorilor (1999, p. 132). Scurtimea relativă a mandatelor legislative și executive, asociată cu o reiterare periodică a judecății populare asupra prestației politice a reprezentanților constituie, în opinia lui Baudouin, proceduri de constrângere a guvernanților prin care se încearcă eliminarea

eventualelor tentații despotice. Însă mecanismul alegerilor nu rămâne singura modalitate prin care cetățenii își pot controla aleșii. Libertățile publice din Constituția americană, în special libertatea de gândire, de comunicare, de reuniune și dreptul de a protesta, prefigurează o dimensiune esențială a democrației de azi și anume „dreptul recunoscut acum poporului de a exprima în orice moment judecăți asupra problemelor publice” (Baudouin, 1999, p. 133).

Deși ideile liberale ale reprezentării, egalității în fața legii și responsabilității au fost în cele din urmă grefate pe idealul democratic, inițial gânditorii liberali nu erau, după cum am arătat mai sus, în mod necesar democrați. Dimpotrivă, democrația era văzută de unii liberali ca o amenințare la adresa drepturilor și libertăților individuale și în special la adresa proprietății private. John Locke de exemplu considera că numai bărbații care sunt proprietari funciari sau comercianți ar trebui aibă dreptul să voteze. Bentham și James Mill susțineau la rândul lor că democrația trebuie temperată prin respectul față de autoritate, iar unul dintre scopurile instituțiilor politice era tocmai de a tempera excesele democrației (Grugel, 2008). Pentru liberali, valoarea preeminentă era libertatea individuală. La baza concepției liberale stă idea că fiecare individ e liber să-și stabilească și să-și urmărească propriul destin printr-o serie de opțiuni libere și raționale (Zanetti, 2006). Pornind de la această poziție, liberalii propun o interpretare mai degrabă instituțional-formalistă a cetățeniei. Prin urmare, accentul cade pe prevederi legale și proceduri care oferă un cadrul instituțional neutru ce poate contribui la maximizarea libertății individuale, scopul oricărei organizări sociale în viziunea liberală. O astfel de abordare „procedurală” pare să excludă, în opinia lui Zanetti, componentele participative, active și etice ale cetățeniei (2006). Urmându-l pe Crick (1982), Hoffman și Graham (2006) consideră că relația dintre liberalism și democrație e percepută deopotrivă ca tensionată - deoarece inițial liberalii nu intenționau ca drepturile „universale” să se aplice tuturor adulților - și armonioasă - deoarece criticii de dreapta considerau că liberalii vor să extindă drepturile cetățenești tuturor indivizilor, iar criticii de stânga presupuneau că dacă drepturile sunt universale în teorie, ele ar trebui să fie universale și în practică.

Joncțiunea dintre liberalism și democrație s-a produs treptat. În secolul al XIX-lea, cetățenia avea în concepția liberalilor un înțeles mai degrabă exclusivist, deoarece „calitatea de cetățean se acorda în virtutea proprietății sau veniturilor, iar femeile de pretutindeni erau considerate nedemne de drepturi cetățenești” (Grugel, 2008). John Stuart Mill considera, încă din anii 1860, că sufragiul limitat din acea vreme nu va rezista presiunilor clasei muncitoare, tot mai organizate. Totodată, el a sugerat că muncitorii pot învăța să devină cetățeni. Cu toate acestea, viziunea liberală rămâne în secolul al XIX-lea, pe ansamblu sceptică față de democrație, văzută în continuare ca o posibilă expresie a „tiraniei majorității”. Însă, pe parcursul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, asistăm la o extindere treptată a drepturilor electorale. Cu toate acestea, cetățenia continua să rămână în multe cazuri limitată, în special pe considerente legate de sex sau culoare a pielii. După cum scrie Grugel (2006), abia după al doilea Război Mondial (moment de mobilizare masivă a tuturor cetățenilor), „democrația a fost re-legitimată într-o matrice mai puțin exclusivistă” și s-a combinat cu succes cu liberalismul. Victoria împotriva fascismului și discreditarea ideologico-politică a comunismului în timpul Războiului Rece au dus la calificarea tuturor mișcărilor antiliberale ca fiind nedemocratice¹³. Democrația liberală apărea astfel în concepția multora ca singura formă de guvernare legitimă.

Sintetizând, democrația a fost definită în mod diferit în perioade diferite. În cea mai mare parte a istoriei intelectuale a democrației, termenul a avut o conotație negativă. Abia în secolul al XX-lea democrația devine un termen respectabil, clamat deopotrivă de stânga și dreapta politică. Cu toate acestea, controversele privind semnificația termenului continuă, în special între cei care revendică înțelesul original al democrației grecești și cei care înțeleg democrația în sensul ei modern. Astfel, democrația anticilor era în esență o democrație participativă. În schimb, concepția modernă despre democrație pune accentul pe reprezentare și guvernarea indirectă, pe

¹³ Pornind de la definiția democrației ca autoguvernare a poporului, mișcările pentru eliberare națională a fostelor colonii au folosit retorica democrată după cel de-al doilea Război Mondial pentru a cere auto-determinarea națională. Multe dintre noile state s-au autointitulat democrații sau republici populare deși unele dintre ele erau de fapt regimuri autoritare.

responsabilitatea aleșilor față de alegători. De aceea, democrația modernilor este în principal o democrație reprezentativă.

Potrivit lui Barber (2008) democrația participativă și cea reprezentativă sunt în prezent antonime din punct de vedere conceptual. Ele caracterizează două forme distincte ale democrației ce își au originea într-o înțelegere diferită a suveranității populare, pe de o parte ca autogovernare a poporului, iar pe de altă parte ca guvernare indirectă prin intermediul elitelor alese. Democrația participativă implică mai mult decât consensul originar asupra constituirii comunității politice și desemnarea guvernanților periodic, prin alegeri. Ea denotă, în viziunea lui Barber, o implicare extinsă și activă a cetățenilor, prin mecanisme participative, precum dreptul la inițiativă legislativă cetățenească și referendum. Totodată, ea presupune rolul de agenți atribuit cetățenilor în procesul de auto-legiferare și de actori nemijlociți în guvernare (Barber, 2008). Dimpotrivă, în democrația reprezentativă „cetățeanul devine un client pasiv al guvernământului, un soi de câine de pază în fața căruia guvernanții rămân responsabili, dar pe care de altfel îl ignoră, un elector periodic care îi selectează pe cei care guvernează de fapt” (Barber, 2008, p. 281). Susținătorii democrației reprezentative argumentează însă că numai guvernarea indirectă, prin intermediul elitelor politice care reprezintă un control asupra puterii pasiunilor populare, e compatibilă cu statul de drept și limitele constituționale impuse asupra puterii populare absolute.

Unii autori consideră că nu e nevoie de optăm neapărat pentru una dintre cele două versiuni ale democrației, deoarece acestea sunt compatibile și în același timp complementare. O astfel de poziție e adoptată de pildă de Hoffman și Graham (2006) atunci când sugerează faptul că democrația necesită participare din partea cetățenilor, iar implicarea directă a acestora în treburile publice trebuie legată de o reprezentare politică responsabilă și sensibilă la nevoile și interesele cetățenilor. În viziunea lui Hoffman și Graham, între cele două forme ale democrației nu există o diferență esențială, ci doar una ce ține mai degrabă de gradul în care le este recunoscut cetățenilor dreptul și oportunitatea de a participa la treburile publice. Astfel, democrația participativă oferă cetățenilor, pe lângă dreptul de a-și alege reprezentării și o serie de mecanisme și oportunități pentru influențarea deciziilor publice în mod direct. În ciuda argumentelor ce încearcă o reconciliere, tensiunea dintre

concepțiile reprezentative și participative constituie punctul de plecare pentru multe dintre dezbaterile contemporane asupra democrației.

1.3 Perspective contemporane: dincolo de minimalism și maximalism

Istoria conceptuală schițată mai sus sugerează că democrația rămâne un concept relativ ambiguu căruia i se atribuie o multitudine de semnificații în științele sociale. John S. Dryzek trece în revistă nu mai puțin de 54 de adjective¹⁴ care pot fi și au fost asociate democrației în diferite contexte istorice (Dryzek, 2004). Lista extinsă, dar nu exhaustivă a lui Dryzek, include unele atribute ale democrației prezentate într-o formă mai mult sau mai puțin extinsă în secțiunea anterioară: participativă, reprezentativă, liberală, comunitariană, etc. În această parte a lucrării, accentul va cădea pe dezbaterile contemporane despre democrației și în special asupra rolului atribuit participării politice în fiecare dintre perspectivele democratice analizate. Participarea politică constituie una dintre principalele teme pentru teoria democratică de azi. Studiile pe acest subiect cuprind o serie de formulări divergente în legătură cu rolul participării politice în democrație. Astfel, unii autori teoretizează participarea politică ca fiind vitală pentru democrație, în vreme ce alții au o atitudine mai puțin favorabilă implicării cetățenilor în actul guvernării, mai ales atunci când democrația e înțeleasă ca o formă de guvernare reprezentativă (Michels, 2006, p. 323).

¹⁴ Lista lui Dryzek include următoarele atribute (în ordine alfabetică): adversarială, agregativă, asociativă, capitalistă, cenșitară, creștină, clasică, comunicativă, comunitariană, consensuală, consociațională, constituțională, contestativă, corporatistă, cosmopolitană, delegativă, deliberativă, developmentală, diferențială, directă, discursivă, ecologică, economică, electorală, elitistă, epistemică, feministă, globală, verde, juridică, industrială, legală, liberală, locală, majoritariană, minimalistă, parlamentară, participativă, populară, pluralistă, populistă, prezidențială, procedurală, protectivă, radicală, reflexivă, reprezentativă, socială, subțire, tare transnațională și unitară. Chiar dacă unele dintre elementele acestei liste pot constitui opoziții binare (participativ versus reprezentativ, agregativ versus deliberativ), multe dintre ele se suprapun (constituțională, juridică, legală). Bineînțeles, lista nu este una exhaustivă. „Originală”, „de vitrină” sau „totalitară” sunt doar câteva dintre atributele folosite pentru a descrie democrația în contextul postcomunismului din România, vezi (Pasti, Miroiu, & Codiță, 1997)

Pentru a putea evalua rolul și locul participării politice într-un regim democratic avem nevoie de o definiție a democrației. O bună parte din literatura dedicată democrației și democratizării se bazează pe o definiție minimalistă a democrației ca metodă, precum cea oferită de Joseph Schumpeter (1942) sau pe varianta mai generoasă propusă de Robert A. Dahl (1989) care include participarea ca una dintre dimensiunile fundamentale ale democrației. Totuși, cercetările mai recente încearcă să includă în definiția democrației și elemente mai complexe precum legitimitatea (Linz & Stepan, 1996) sau participarea societală (Grugel, 2008). Deși aceste definiții mai elaborate ale democrației sunt mai greu de operaționalizat, ele reflectă necesitatea de a considera nu doar criteriile pur formale, care pot fi adecvate pentru începutul procesului de democratizare într-o țară, dar nu mai reflectă penetrarea socială a deprinderilor și valorilor necesare pentru o democrație consolidată (Jahn & Steward, 2003). În cele ce urmează voi analiza patru perspective teoretice contemporane asupra democrației precum și implicațiile pe care le au pentru conceptualizarea participării politice.

1.3.1 Democrația minimalist-electorală

Construcțiile teoretice axate pe concepția minimalistă, înțeleg democrația ca fiind o *metodă* bazată pe anumite reguli și proceduri care guvernează procesele politice. Acest model este în esență cel propus de Schumpeter în 1942 în lucrarea *Capitalism, Socialism and Democracy*: democrația nu înseamnă altceva decât regulile după care se desfășoară competiția electorală dintre elite pentru a câștiga sprijinul popular necesar guvernării. Prin urmare, democrația nu are o valoare intrinsecă, singura sa funcție fiind selectarea liderilor guvernamentali. Potrivit lui Schumpeter, participarea cetățenilor nu este esențială pentru democrație și ar trebui limitată la dreptul de a alege periodic liderii politici.

Schumpeter a articulat o concepție a democrației bazată pe analogia dintre competiția politică și cea economică. De pildă, sugera că votanții sunt asemănători consumatorilor, partidele și politicienii corespund firmelor, voturile care asigură accesul sau menținerea politicienilor la putere sunt asimilate profiturilor, iar politicile guvernamentale constituie bunurile și

serviciile politice. Democrația nu se reduce însă la competiția electorală. Adesea ea implică și alte lucruri precum dreptul de a participa la fixarea agendei și totodată un anumit grad de deliberare publică (Shapiro, 2003, p. 202). Cu toate acestea, competiția pentru putere e indispensabilă. Acesta este motivul pentru care adepții definiției lui Schumpeter, precum Samuel Huntington, susțin faptul că noile democrații ar putea fi considerate regimuri cu adevărat democratice doar după ce partidele de la guvernare ar ceda pașnic, în cel puțin două rânduri consecutive, puterea în urma pierderii alegerilor. Acest test al „dublei alternanțe” presupune o serie de imperative ale competiției politice, cum ar fi rolul indispensabil al opoziției într-o democrație. O competiție politică reală necesită partide de opoziție care să fie pregătite să cucerească puterea, să critice guvernul și să ofere alegătorilor o potențială alternativă (Shapiro, 2003, p. 202)

Între anii 1950-1960, odată cu afirmarea behaviorismului în științele sociale și politice, concepția schumpeteriană a devenit fundamentul pentru teoria democratică „empirică,” mulțumită cu atitudinea în general apatică a maselor de oameni considerați ignoranți, iraționali, emoționali și având potențiale atitudini în favoarea autoritarismului (Dryzek, 2004, p. 149). Pornind de la o viziune negativă asupra maselor, acest model al democrației rezervă publicului un rol relativ redus în procesul politic democratic. Astfel, susținătorii democrației minimaliste limitează participarea politică numai la faptul că cetățenii au posibilitatea să refuze sau să accepte, prin intermediul alegerilor, seturile de politici concepute și propuse în competiția electorală de liderii care urmează să conducă (Downs, 1957; Schumpeter, 1942). De regulă, adepții acestei perspective văd participarea politică prin prisma teoriei economice, conceptualizând votul, pe baza modelelor cererii și ofertei, drept „consum” al politicilor publice produse de elita politică (Downs, 1957).

Prin urmare, în concepția minimalistă, democrația reprezintă doar o cale de instituționalizare a competiției pentru putere. Această competiție are la bază o serie de condiții dintre care amintim: conducerea de calitate în interiorul partidelor politice, autonomia elitelor politice față de stat, birocrăția independentă, opoziția și societatea civilă care acceptă regulile jocului democratic, cultura toleranței și a compromisului (Grugel, 2008).

Teoria democratică empirică prezintă o serie de avantaje analitice pentru studierea democratizării societăților. Potrivit lui Grugel (2008), înțelesul limitat și minimalist al concepției schumpeteriene oferă criterii clare pentru măsurarea democrației. Așa se explică popularitatea și influența acestui model în rândul cercetătorilor politicii comparate și în special în rândul celor care studiază tranziția către democrație și consolidarea democratică (Dryzek, 2004; Grugel, 2008). Pentru studiile empirice despre democrației, caracterul cel mai adesea contestat al definițiilor minimaliste în teoria politică contemporană, rămâne doar o nuanță nesemnificativă, accentul căzând pe conceperea unor indicatori necesari comparării democrației din diferite țări (Dryzek, 2004).

Acceptarea modelului minimalist și evitarea controverselor teoretice despre democrație, poate duce la stabilirea unor criterii clare pentru măsurarea democrației, dar acestea pot fi criticate ca fiind adesea arbitrare. Dryzek (2004) ilustrează această situație referindu-se la două criterii: testul „dublei alternanțe” stabilit de Samuel Huntington (1991) potrivit căruia o democrație este consolidată atunci când guvernării părăsesc puterea în urma înfrângerii în două rânduri de alegeri consecutive (acest test ar fi picat și de unele dintre democrațiile occidentale unde alternanța la putere nu se produce la fiecare rând de alegeri); scala temporală pentru evaluarea gradului în care o democrație este consolidată sugerată de Lijphart (1984) potrivit căruia sunt necesari în jur de 30-35 de ani pentru consolidarea unei democrații (scala este arbitrară deoarece unele democrații se consolidează mai repede, altele mai lent în funcție de o complexitate de factori economici, sociali, instituționali, politici, internaționali, etc.).

Criteriile democrației minimaliste pot părea utile analitic tocmai datorită simplității și ușurinței în aplicare. Însă modelul minimalist eșuează tocmai datorită acestor caracteristici. Din punct de vedere analitic, modelul minimalist se supune adesea riscului de a sub-specifica la nivel conceptual democrația. Dincolo de avantajele definițiilor minimaliste (aplicarea ușoară ce permite studierea a numeroase teme de cercetare), acestea au dezavantajul major că permit extinderea conceptului la forme ale democrației extrem de superficiale, care cu greu merită să fie descrise ca democratice. Exemplul dat de Dryzek este cel al democrațiilor delegative analizate de Guillermo

O'Donnell în America Latină, conceptul fiind ulterior aplicat și în Europa post-comunistă.

Democrațiile delegative trec testul electoral al democrației minimaliste deoarece elitele organizează alegeri la intervale regulate, dar apoi guvernează fără responsabilitate în fața cetățenilor, fără conștiința faptului că promisiunile din campania electorală trebuie respectate și fără nici un fel de respect față de constituție și statul de drept, cu excepția organizării alegerilor la intervalele stabilite constituțional. Astfel de cazuri sunt plasate de concepția minimalistă pe același palier cu societăți care au o tradiție de guvernare democratică mult mai îndelungată. Prin urmare, toate cazurile studiate care respectă standardele minimale, în ciuda diferențele evidente dintre ele, devin instanțe ale aceluiași concept care este insensibil la varietatea formelor pe care democrația le poate lua atât în practică, cât și în teorie. Erorile de interpretare ce pot apărea subminează valoarea analitică pe care o clamează susținătorii modelului minimalist. Prin urmare, pare legitimă dorința unor cercetători de a adăuga și alte dimensiuni în definirea democrației, care să dea mai multă substanță conceptului și să contribuie astfel la o mai bună diferențiere a cazurilor studiate. Cu toate acestea, indiferent de felul în care conceptualizăm democrația există două riscuri de care trebuie să ținem cont: sub-specificarea sau tendința de a include prea puține criterii în definiție respectiv, supra-specificarea sau tendința de a include prea multe criterii în definiție (Munck & Verkuilen, 2000, p. 6).

Dincolo de transparența și claritatea criteriilor oferite pentru măsurarea democrației, Dryzek (2004) consideră că principalul motiv pentru popularitatea modelului minimalist al democrației se bazează mai degrabă pe aspecte ideologice, decât metodologice. Astfel, minimalismul democrației liberale e, potrivit lui Dryzek, consistent cu evoluțiile ce văd marketizarea capitalistă globală și democratizarea ca mergând mână în mână. Explicațiile pentru asocierea dintre capitalism și democrația minimală sunt diverse. Ele merg de la ipoteza dezvoltării economice care duce la formarea unei clase mijlocii ce are virtuțile democratice ale toleranței și moderației, până la ipoteza capitalismului care produce o clasă muncitoare interesată de redistribuirea resurselor ce poate fi promovată prin sufragiu universal. Alți autori susțin, dimpotrivă, că nu capitalismul e cauza democrației, statele

putând deveni democratice la orice nivel al dezvoltării lor economice. Cu toate acestea, capitalismul produce bunăstare care la rândul ei oferă protecția împotriva erodării și răsturnării democrației (Przeworski, Alvarez, Cheibub, & Limongi, 2000). Dryzek (2004) arată că în vreme ce capitalismul facilitează dezvoltarea sau stabilitatea democrației minimale, tot capitalismul împiedică întărirea democrației dincolo de acest minim. Folosind argumentele lui Lindblom (1982), Dryzek susține faptul că în esență contextul pieței capitaliste pedepsește automat guvernele care implementează politici ce subminează încrederea actualilor și potențialilor investitori, cauzând scăderea investițiilor și migrația capitalului spre alte zone. Corolarul este că prea multă implicare a cetățenilor face ca politicile publice să devină imprevizibile și să reducă inegalitățile pe care se bazează crearea eficientă a bogăției. Din această perspectivă, modelul minimalist al democrației pare singurul model potrivit pentru economia capitalistă contemporană.

Criticile la adresa teoriei democratice empirice susțin și faptul că aceasta este inadecvată pentru descrierea felului în care funcționează sistemele politice occidentale (Grugel, 2008, p. 32). De pildă, concepția empirică pornea în anii 1950-60 de la supoziția că societățile occidentale erau pluraliste, adică era posibil ca vocea tuturor grupurilor din societate să fie auzită în mod egal pe un teren de joc neutru, ignorându-se privilegiul structural generat și susținut de capitalism. Însă, pluralismul e considerat un instrument nepotrivit pentru că ignoră dimensiunile structurale, ideologice și ascunse ale puterii distribuite neuniform în societate. Aceste sisteme sunt în mod fundamental nedemocratice deoarece grupurile nu pot concura în mod egal pentru acces la guvernare așa cum postulează pluralismul. O altă critică adusă teoriei empirice a democrației este faptul că aceasta nu ia în considerare realitatea politică din spatele structurilor formale de guvernământ. Acest fapt poate duce la asumția că sistemele de guvernământ sunt democratice pentru că alegerile sunt libere, partidele există, iar drepturile liberale sunt înscrise într-o constituție, chiar dacă violența, excluderea și represiunea pot fi realități cotidiene pentru majoritatea populației (Grugel, 2008, p. 34).

Gianfranco Pasquino (2002), un susținător al modelului propus de Schumpeter, sintetizează cele mai frecvente critici la adresa democrației minimale astfel: posibila reducere a democrației la întrecerea electorală; mandatul sau delegarea guvernării către o echipă de persoane care ar dobândi o imensă putere pe toată durata exercitării funcției publice. În prezentarea argumentelor împotriva democrației minimale, Pasquino aduce în discuție critica lui Rousseau la adresa guvernământul englez. Astfel, Pasquino consideră nefondate argumentele aduse de participaționiști împotriva democrației reprezentative și anume faptul că guvernarea reprezentativă îi rezervă poporului dreptul de a fi liber doar o dată la fiecare patru sau cinci ani, când se țin alegeri. În restul timpului, poporul ar fi subiectul pasiv al deciziilor grupării politice învingătoare (Pasquino, 2002). Aceste argumente pot fi contracarate, în opinia lui Pasquino, dacă metodei democratice a lui Schumpeter i se alătură „principiul reacțiilor anticipate” al lui Carl Friedrich:

„... din dorința de a fi realeși, pentru că au prins gustul puterii, din dorința de prestigiu, pentru privilegiile și popularitatea pe care le-o asigură funcțiile, chiar și din simpla loialitate față de promisiunile electorale și din ambiția de a intra în istorie, marea majoritate a guvernanților vor încerca să interpreteze în mod cât mai rezonabil preferințele electoratului. Vor încerca să țină cont de preferințele respective și vor fi dispuși să dea socoteală de ceea ce au realizat atunci când intră în cursa realegerii... Așadar, într-un regim democratic, cetățenii alegători au posibilitatea de a *evalua* în mod efectiv întreaga responsabilitate a guvernanților lor. Și, tocmai datorită procedurilor electorale ale democrației, au posibilitatea de a-i face pe respectivii guvernanți să fie reprezentativi și responsabili, fie de a-i înlocui în cazul în care sunt nemulțumiți de competența și prestația lor, lăsându-se convinși de competența și promisiunile credibile ale unei alte echipe de potențiali guvernanți” (Pasquino, 2002, pp. 307-308).

Apărarea pe care o face Pasquino democrației minimaliste are însă câteva lacune. Principala problemă în argumentația sa rezidă tocmai în oportunitățile extrem de limitate pe care le oferă democrația minimalistă a lui Schumpeter electoratului ca acesta să-și transmită preferințele autorităților între ciclurile electorale, pentru ca guvernanții să le poată „interpreta în mod

cât mai rezonabil” și să ia acele decizii politice care să-i convingă pe alegători să le acorde votul încă o dată. Pasquino consideră că prin „regula reacțiilor anticipate” ilustrată mai sus „cetățenii care participă în mod activ vor obliga întregul grup de guvernanți să fie suficient de receptiv și de responsabil” (Pasquino, 2002, p. 308). Prin recursul la mai multă participare din partea cetățenilor pentru a influența deciziile guvernanților, Pasquino slăbește de fapt argumentația în favoarea democrației minimaliste tocmai pentru că Schumpeter atribuie un rol foarte limitat cetățenilor în procesul politic și anume, cel de simpli alegători. Astfel, regula reacțiilor anticipate invocată de Pasquino pentru a susține democrația schumpeteriană, subminează de fapt pozițiile minimaliștilor tocmai pentru că presupune un feedback din partea cetățenilor la politicile guvernamentale, reacție ce poate fi transmisă doar dacă există posibilitatea participării efective a cetățenilor la procesul politic.

A doua problemă în argumentația lui Pasquino se referă la prezumția sa optimistă privind dorința liderilor de a fi realeși. Această viziune poate fi adecvată într-o societate politică bine structurată, unde liderii văd politica ca pe o profesie ce le oferă o carieră pe termen lung. Dacă însă politica e văzută ca oportunitate pe termen scurt, ca o cale rapidă spre căpătuială, atunci realegerea într-o funcție politică poate să nu mai ofere o motivație suficientă pentru responsabilizarea și receptivitatea liderilor politici. În astfel de situații afirmația lui Pasquino potrivit căruia „teama față de sancțiunea electoratului și, mai ales față de opinia publică, în cazul unor comportamente neadecvate – introduc factori ce țin de asumarea responsabilității directe de către guvernanți” (Pasquino, 2002, p. 312) s-ar putea dovedi neîntemeiată. În plus, sancționarea și debarcarea guvernanților corupți sau incompetenți nu produce automat o îmbunătățire a calității guvernării, mai ales atunci când cei care se constituie în alternativa la guvernare nu se dovedesc mai puțin corupți și incompetenți decât cei cărora le-au luat locul în urma alegerilor. Prin urmare, mecanismul electoral al alternanței la putere se poate dovedi ineficace și insuficient pentru creșterea responsabilității liderilor politici, respectarea și punerea în aplicare a promisiunilor electorale și creșterea legitimității guvernării democratice.

Una dintre puținele pledoarii normative în favoarea democrației minimaliste îi aparține lui Adam Przeworski (Przeworski, 1999). Acesta

susține că avem cel puțin două motive pentru a susține democrația fie și în concepția minimală, chiar dacă selectarea guvernanților prin mecanismul alegerilor nu asigură nici raționalitatea procesului de luare a deciziilor, nici reprezentativitatea lui și nici egalitatea cetățenilor în acest proces. Przeworski consideră că democrația electorală are o valoare intrinsecă pentru că reprezintă în primul rând o modalitate prin care se evită debarcarea violentă a guvernelor. În al doilea rând, ea oferă noilor guvernanți și opoziției informații esențiale despre raportul de forțe așa cum reiese acesta din susținerea primită în alegeri, dar și despre structura preferințelor electoratului, preferințe de care liderii politici trebuie să țină cont dacă doresc câștigarea viitoarelor alegeri. Însă acceptarea argumentelor lui Przeworski despre utilitatea democrației minimaliste nu înseamnă ca nu e justificat să avem așteptări mai ridicate față de guvernarea democrată. Din contră, ambele „beneficii” ale democrației electoral-minimaliste menționate de Przeworski pot fi maximizate printr-o mai mare participare a publicului la treburile publice. Alternanța pașnică la putere, acceptarea legitimității jocului democratic, a deciziilor luate de autorități, precum și creșterea cantității și calității informațiilor pe care le are guvernul despre nevoile și preferințele electoratului sunt în esență potențate de mai multă implicare a cetățenilor în procesul politic.

1.3.2 Modelul agregării intereselor – modelul receptivității

Acest model pornește de la prezumția simplă și intuitivă că la baza reflecției și acțiunii politice stau interesele indivizilor care sunt exprimate de către actorii politici sub forma preferințelor (Owen, 2003). Această prezumție justifică conceptualizarea democrației ca o un proces de luare a deciziilor bazat pe o serie de principii a căror formulare a fost magistral sintetizată de Robert Dahl în paragraful de mai jos:

„Dacă binele sau interesele fiecărui individ ar fi judecate în mod egal și dacă fiecare persoană adultă este, în general, cel mai bun judecător al propriului bine și al propriilor interese, atunci fiecare membru adult al unei asocieri este suficient de competent, la modul general, ca să participe la luarea deciziilor colective obligatorii care-i afectează binele sau interesele, cu alte cuvinte, să fie un cetățean cu

drepturi depline al demosului. Mai clar, atunci când se iau decizii cu caracter obligatoriu, cerințele fiecărui cetățean cu privire la legile, regulile, politicile etc. care trebuie adoptate, trebuie considerate ca fiind valabile, mai mult, la fel de valabile ca ale tuturor celorlalți. La fel, competența nici unui membru adult nu diferă chiar atât de mult de a celorlalți încât să i se acorde lui luarea deciziilor colective obligatorii. Mai precis, atunci când se iau decizii cu caracter obligatoriu, nici una dintre cerințele unui cetățean privind legile, regulile și politicile care urmează să fie adoptate nu trebuie să fie considerată ca fiind superioară cerințelor altui cetățean.” (Dahl, 2002).

Pornind de la cele două principii, interesul fiecăruia trebuie cântărit egal și fiecare individ este cel mai bun judecător al propriilor interese, Dahl susține criteriul potrivit căruia fiecare adult trebuie să aibă dreptul să participe la luarea deciziilor. În plus, Dahl stabilește alte 4 criterii necesare pentru un proces democratic orientat spre protejarea egală a intereselor fiecărui cetățean al demosului: participare efectivă, egalitatea votului, înțelegere luminată, control final asupra agendei. Voi detalia în continuare semnificația pe care o dă Dahl fiecăruia dintre aceste criterii.

După Dahl, *participarea efectivă* înseamnă că pe întreaga durată de luare a deciziilor obligatorii, cetățenii trebuie să se bucure de oportunități corespunzătoare și egale de a-și exprima preferințele privind rezultatul final. Totodată, cetățenii trebuie să beneficieze de oportunități egale și corespunzătoare de a-și trece prioritățile pe agendă și de a exprima motivele susținerii unei decizii sau a alteia. În ceea ce privește *egalitatea votului*, aceasta presupune ca în etapa decisivă a luării deciziilor colective, fiecărui cetățean trebuie să i se asigure oportunitatea egală de a-și exprima o opțiune ce va cântări la fel de mult ca opțiunea oricărui alt cetățean. În stabilirea rezultatelor etapei decisive, numai și numai aceste opțiuni trebuie avute în vedere. Criteriul *înțelegerii luminate* presupune, potrivit lui Dahl, că fiecare cetățean se cuvine să aibă parte de șanse corespunzătoare și egale de descoperire și validare (în intervalul de timp permis de necesitatea luării unei decizii) a opțiunii asupra hotărârii ce trebuie luată, în așa fel încât să servească cel mai bine interesele cetățeanului respectiv. Controlul *final asupra agendei* înseamnă că demosul trebuie să aibă oportunitatea de a decide cum vor fi

incluse problemele pe agenda de probleme ce trebuie soluționate prin intermediul procesului democratic. Dahl consideră că de fapt criteriul controlului final asupra agendei reprezintă ceea ce avem în minte când spunem că într-o democrație poporul trebuie să aibă ultimul cuvânt, că e suveran. Un sistem care satisface acest criteriu, alături de celelalte trei, poate fi considerat a avea un proces pe deplin democratic, relativ la demosul său (Dahl, 2002, pp. 150-159).

În esență, idea democratică exprimată de Dahl cuprinde două elemente sintetizate de Owen (2003). În primul rând, chestiunile ce sunt considerate ca fiind probleme de interes colectiv (adică chestiuni asupra cărora e potrivit să se ia o decizie politică) trebuie determinate de către cetățenii egali care formează o colectivitate în cadrul constrângerilor impuse de condițiile procesului democratic. În al doilea rând, ceea ce e considerat ca fiind în interesul public,adică care este cea mai bună direcție de acțiune pe care colectivitatea ar trebui să o adopte în privința unei chestiuni în dezbatere, ar trebui decis de către cetățeni egali, în mod colectiv și în acord cu principiile guvernării democratice. De aceea, Dahl subliniază deopotrivă importanța abilității colective a cetățenilor egali din punct de vedere politic de a stabili agenda și de decide măsurile ce trebuie adoptate.

Cele două elemente esențiale ale procesului democratic stabilite de Dahl, și anume, cetățenii au un cuvânt egal de spus în ceea ce privește agenda și în ceea ce privește deciziile ce se iau asupra problemelor de pe agendă, nu ne spun nimic despre modalitățile în care se iau propriu-zis deciziile. Cu alte cuvinte, nu am menționat deocamdată nici o metodă prin care procesul democratic poate agrega, într-un mod cât mai corect și eficient, preferințele individuale într-o preferință sau opțiune colectivă. Înainte de a prezenta posibilitățile de agregare ale preferințelor trebuie să menționăm câteva dintre prezumțiile de la care pornește modelul democratic al agregării intereselor. În acest model, alegerea colectivă are loc în cadrul unui grup de indivizi, fiecare dintre ei cunoscându-și interesul pe care îl exprimă sub forma unei relații de preferință între alternativele aflate pe agenda grupului. Alegerea între alternative se face independent de către fiecare membru al colectivității, abia apoi urmând ca, pe baza alegerilor individuale să construim alegerea colectivă sau socială a grupului. Mai trebuie menționat că interesele respectiv preferințele exprimate

sunt considerate de acest model ca fiind fixe pe toată durata procesului de luare a deciziei colective. În situația în care decizia colectivă ia forma unei opțiuni simple între două alternative, să zicem A și B, agregarea preferințelor individuale se poate realiza direct și într-un mod rezonabil folosind regula majorității.

Problemele în privința agregării preferințelor individuale apar în situațiile în care trebuie să optăm pentru trei sau mai multe alternative (Owen, 2003, p. 109). Există numeroase modalități în care agregarea preferințelor se poate face în acest caz. Pe de o parte, avem modalități majoritariste de luare a deciziei cum sunt: majoritatea simplă (câștigă opțiunea care obține cele mai multe voturi, chiar dacă nu ia majoritatea absolută ci are doar o pluralitate); regula lui Condorcet (variantea câștigătoare Condorcet e cea care le învinge sau, altfel spus, e preferată față de toate celelalte într-o alegere asupra fiecărei perechi de alternative posibile). Problema pluralității e că de fapt câștigă alternativa preferată de cea mai mare minoritate și nu de majoritate, iar în cazul regulii lui Condorcet s-ar putea ca pentru anumite distribuții ale preferințelor să nu avem o alternativă câștigătoare Condorcet. Pe de altă parte, putem gândi un mod pozițional de luare a deciziilor folosind numărătoarea Borda. Varianta câștigătoare e determinată acordând câte un scor fiecărei alternative în funcție de poziția pe care aceasta o ocupă în ordinea preferințelor fiecărui individ. Astfel opțiunea de pe primul loc primește n puncte, cea de pe locul doi $n-1$, etc., urmând apoi agregarea punctelor obținute de fiecare alternativă de la fiecare individ. Problema cu acest mod de agregare e că decizia între opțiuni destul de populare depinde de felul în care unii indivizi poziționează alternativele mai excentrice, dacă acestea sunt puse pe buletinul de vot, făcând metoda extrem de vulnerabilă la manipulare prin vot strategic.

Arrow a demonstrat în faimoasa teoremă a imposibilității faptul că, ținând cont de anumite condiții, în situația în care avem mai mult de două alternative, orice metodă tranzitivă și rațională de alegere socială trebuie să fie ori dictată de o singură persoană, ori să fie impusă împotriva preferințelor fiecărui individ. Consecința acestei teoreme e faptul că nu există nici o regulă pentru decizii colective care să nu producă rezultate arbitrare sau absurde și prin urmare: a) nu există nici o regulă de agregare a preferințelor care este în mod evident rațională, nepărtinitoare și care să fie superioară față de alte posibile reguli și b)

reguli diferite de agregare pot produce rezultate diferite (Owen, 2003). Aceste concluzii, i-au determinat pe unii dintre teoreticienii alegerii raționale să considere că „voința generală”, sugerată de Rousseau, este o noțiune lipsită de sens. Cu toate acestea, voința generală poate fi asimilată interesului colectiv sau rezultatului alegerii colective așa cum rezultă acesta din aplicarea regulii de agregare.

După Brian Barry (2005, p. 464) principalul beneficiu al literaturii generate de scrierile lui Arrow se află în două idei despre votare. Prima, care e centrală pentru demonstrația teoremei imposibilității a lui Arrow, dar care fusese deja stabilită de Condorcet (1785), este aceea că orice vot pentru trei sau mai multe alternative este posibil să producă un ciclu sau o majoritate ciclică. Astfel, se poate întâmpla ca majoritatea să-l prefere pe x lui y , pe y lui z și pe z lui x . A doua idee care rezultă din acest fenomen al majorității ciclice este că toate schemele de votare sunt deschise manipulării: ceea ce înseamnă că, oriunde există trei sau mai multe alternative, este posibil pentru cel puțin un votant, să obțină un rezultat preferabil, nevăotând în conformitate cu preferințele sale „adevărate” (Barry, 2005, p. 464).

Cunoscând faptul că reguli diferite pot produce rezultate diferite pornind de la aceeași distribuție a preferințelor, întrebarea care se ridică e cum stabilim care dintre reguli trebuie aplicată. Cu alte cuvinte, ceea ce contează cu adevărat nu este faptul că unele reguli pot produce rezultate contra-intuitive, ci găsirea unei soluții astfel încât opțiunea pentru o regulă sau alta de agregare să nu fie arbitrară. Owen (2003) sugerează că singura modalitate prin care putem alege o regulă de agregare care să nu fie arbitrară este principiul unanimității. Soluția aceasta poate fi acceptată însă numai dacă se susține condiția că nici unul dintre membri colectivității nu este în situația de a ști, decât în termeni foarte vagi, dacă alegerea uneia sau alteia dintre reguli va produce rezultate mai avantajoase sau dezavantajoase pentru el sau ea, decât alte posibile reguli. Dacă această condiție se susține, atunci nici unul dintre membrii colectivității nu are motive întemeiate de a susține, respectiv de a bloca prin dreptul sau de veto propunerea unei anume reguli de agregare a preferințelor. Prin urmare, putem vorbi de un interes colectiv și în consecință amenințarea adusă acestui model al democrației de către teoria alegerii raționale poate fi contracarat prin principiul unanimității necesar pentru stabilirea regulii de agregare a preferințelor.

În ceea ce privește beneficiile pe care ar trebui să le așteptăm de la modelul democratic al agregării intereselor, principiile enunțate de Dahl ne oferă o sinteză utilă: măsurile care urmăresc să asigure un drept egal de a ne forma și identifica propriile interese; dreptul egal de a exprima aceste interese în toate etapele procesului democratic, de la stabilirea agendei și până la luarea deciziilor; cântărirea egală a intereselor în determinarea deciziilor colective. Satisfacerea și angajamentul față de aceste măsuri ar trebui să reprezinte criteriile pe baza cărora să putem evalua instituțiile democratice.

1.3.3 Democrația deliberativă

În vreme ce modelul agregativ consideră interesul ca fiind moneda de schimb a democrației, modelul deliberativ acordă acest loc argumentării și deliberărilor publice (Owen, 2003). Joshua Cohen a sintetizat această diferență după cum urmează:

„Potrivit unei concepții *agregative* a democrației... deciziile colective sunt echitabile în cazul în care ele se iau prin aranjamente ale alegerii colective obligatorii care acordă o considerație egală... *intereselor fiecărui cetățean* obligat prin acea decizie. Potrivit concepției *deliberative*, o decizie colectivă este echitabilă doar în cazul în care ea este luată printr-un aranjament al alegerii colective obligatorii ce stabilește condiții pentru *deliberări publice libere între egali* ce sunt guvernați de aceea decizie. În concepția *deliberativă*, cetățenii se tratează unii pe alții nu printr-o recunoaștere egală a intereselor fiecăruia... ci prin oferirea unor justificări pentru exercitarea puterii colective în termenii considerațiilor ce pot fi, la modul general, recunoscute de către toți ca motive” (Cohen, 1998:186 apud. Owen, 2003, p. 112 - subliniere în original).

Pornind de la această distincție, Owen consideră că, în concepția deliberativă asupra democrației, egalitatea politică a cetățenilor se bazează pe egalitatea statusul lor moral ca indivizi autonomi capabili să ofere și să schimbe argumente și prin urmare să aibă dreptul la exercițiul puterii colective asupra activității lor cetățenești libere, exercițiu justificabil prin argumente sau motivații ce sunt acceptabile pentru ei ca cetățeni (Owen, 2003, p. 112).

Democrația deliberativă a fost teoretizată relativ recent. Deși putem găsi precursori ai concepției deliberative a democrației din Grecia antică și până în prezent, majoritatea teoreticienilor de dinainte de 1990 au interpretat democrația în termenii agregării intereselor sau preferințelor membrilor demosului prin mecanisme precum votul și reprezentarea care produc deciziile colective¹⁵. Democrația deliberativă câștigă teren față de celelalte alternative ale teoriei democratice la începutul anilor 1990¹⁶, când, așa cum arată Dryzek (2004), miezul legitimității democratice se bazează tot mai mult pe dreptul sau abilitatea celor care sunt subiecții unei decizii publice de a participa la deliberări veritabile asupra acelei decizii. Mai mult, decizia în sine trebuie justificată oamenilor în termeni pe care aceștia, pe baza reflecției, să-i poată accepta. După Dryzek (2004), deliberarea are aspecte argumentative, informative, reflective și sociale. Astfel, aspectele reflective înseamnă că preferințele, judecățile și concepțiile care sunt considerate fixe în modelul agregativ, pot fi schimbate în timpul deliberării. Totodată, în timpul deliberării participanții schimbă între ei informații și argumente care pot duce la schimbarea pozițiilor pe care aceștia le aveau înainte de începerea deliberării. Aspectele sociale se referă la sentimentul de solidaritate care poate apărea între participanții la deliberări. Prin urmare, autenticitatea e o condiție esențială a deliberării astfel încât controlul democratic să fie unul de substanță și nu doar simbolic, să implice o comunicare necoercitivă între participanți competenți (Dryzek, 2004).

Cohen prezintă idealul deliberativ sub forma unei proceduri a deliberărilor politice ce e construită în jurul cuvintelor cheie: egal, liber și rațiune (Cohen, 1998:186 apud. Owen, 2003:112). Sintetizând, această procedură presupune:

1. Toți cetățenii recunosc libertatea fiecărui cetățean de a participa.

¹⁵ O excepție notabilă a acestei tendințe din teoria democratică o reprezintă lucrările despre democrația participativă a lui Carole Pateman (1970) și „democrația tare” a lui Benjamin Barber (1984) care au multe afinități cu viziunea deliberativă deși acești autori sunt de regulă clasificați ca adepți ai democrației participative pe care o vom analiza în secțiunea următoare.

¹⁶ Importanța democrației deliberative e confirmată în opinia lui Dryzek (2004) și de anunțurile făcute de unul dintre cei mai importanți teoreticieni contemporani ai liberalismului, John Rawls, precum și de către reprezentatul principal al teoriei critice, Jürgen Habermas, că ei sunt adepții democrației deliberative.

2. Cetățenii sunt considerați egali în sensul că au aceleași drepturi să propună probleme și soluții, să ofere argumente pentru sau împotriva propunerilor, opiniile lor să cântărească în mod egal în deciderea rezultatului deliberării.
3. Cetățenii sunt egali în mod substanțial, în sensul că au oportunități egale de a-și exercita drepturile și de a participa.
4. Cetățenii sunt rezonabili în sensul că ei urmăresc să apere și să critice instituții și programe folosind considerații pe care ceilalți, la fel de liberi și egali, au motive să le accepte, ținând cont de faptul că există un pluralism rezonabil de idei și se presupune că și ceilalți sunt la rândul lor preocupați să-și justifice poziția în termeni acceptabili (Cohen, 1998:186 apud. Owen, 2003:112).

Standardele invocate mai sus sunt relativ asemănătoare cu cele propuse de Dahl și discutate în secțiunea privitoare la modelul agregativ al democrației. Owen (2004) punctează similitudinile dintre cele două proceduri astfel: oportunitatea pentru participare efectivă din modelul agregativ înseamnă în modelul deliberativ dreptul de a propune probleme, soluții și de a oferi argumente în cadrul deliberărilor; principiul egalității votului din modelul agregării interesului e exprimat aici prin faptul că fiecare opinie cântărește în mod egal în deciderea rezultatului deliberării; dobândirea înțelegerii luminate din propunerea lui Dahl, în versiunea deliberativă e similară cu oportunitatea de a găsi și propune argumentele considerate de fiecare ca fiind cele mai bune pentru chestiunea aflată în discuție; controlul final asupra agendei din modelul agregativ își găsește echivalentul în posibilitatea fiecărui participant de a propune teme pentru deliberare; includerea tuturor adulților e de asemenea o idee similară cu supoziția modelului agregării intereselor că fiecare individ e cel mai bun judecător al propriilor interese, în vreme ce la deliberare se presupune că fiecare individ are capacități deliberative. În plus, modelul deliberativ invocă standardul rezonabilității, potrivit căruia fiecare participant recunoaște existența unui pluralism de opinii și încearcă să ofere argumente pe care ceilalți să nu le poată în mod rezonabil respinge.

În acest sens, Owen (2004) consideră că modelul deliberativ este mai solicitant decât cel al agregării intereselor deoarece presupune o auto-cenzură din partea indivizilor, în sensul că aceștia trebuie să reflecteze, ca cetățeni, asupra temelor propuse și nu în termenii intereselor lor private. Regăsim aici o viziune a cetățeniei ca transcendență, potrivit căreia nu există democrație adevărată fără disocierea clară între „public” și „privat” și fără o sferă publică ce îi „smulge” pe indivizi din individualitatea lor (Baudouin, 1999, p. 129). Sfera publică, teoretizată de Jürgen Habermas, îi extrage pe indivizi din statutul lor social și îi proiectează la statutul de cetățeni care fac parte dintr-o comunitate în care sunt considerați egali și asemănători în schimbul de opinii și în confruntarea argumentelor, pentru a delibera împreună asupra interesului public. Originea socială trece pe locul secund în comparație cu capacitatea de a gândi critic și de a emite judecăți asupra unei probleme publice (Baudouin, 1999, p. 130).

Democrația deliberativă are trei categorii de critici care nu au de altfel nimic în comun: teoreticienii alegerii colective, democrației diferenței și egalitarienii sceptici (Dryzek, 2004, p. 146). Susținătorii alegerii colective argumentează faptul că tocmai condițiile liberului acces, egalității și comunicării nerestrictivate necesare pentru o deliberare autentică sunt cele care generează instabilitate, arbitrarie și manipulare strategică. Răspunsul susținătorilor democrației deliberative la această critică se bazează pe argumentul potrivit căruia deliberarea are anumite principii intrinseci prin care rezolvă problemele ridicate de teoria alegerii raționale. Exemplul oferit de Dryzek (2004) se referă la faptul că deliberarea poate dezagrega o dimensiune pe care nu există o alternativă dominantă sau „un vârf” al preferințelor, ceea ce reprezintă una dintre cauzele apariției majorităților ciclice cu instabilitatea generată de acestea, în mai multe dimensiuni astfel încât pe fiecare dintre ele să existe o singură alternativă dominantă sau un singur „vârf” al preferințelor (Dryzek, 2004).

În vreme ce teoreticienii alegerii colective deplâng diversitatea negestionabilă pe care o pot genera deliberările, democrației diferenței, cum îi numește Dryzek (2004), critică democrația deliberativă tocmai fiindcă aceasta ar reprima diversitatea. Critica democrațiilor diferenței are la bază teoria postmodernă a identității și diferenței potrivit căreia esența democrației

e concepută în termenii creativității generate de interacțiunea și comunicarea dintre cei cu identități disparate (Dryzek, 2004). La fel ca în cazul concepției deliberative, accentul cade pe comunicare. Critica democrațiilor diferenței se referă îndeosebi la lipsa unui cadru neutru și echitabil al comunicării. Astfel, se dezavantajează minoritățile care nu își pot exprima argumentele de pe pozițiile de egalitate presupuse de democrația deliberativă. „Democrația comunicativă” propusă de Iris Marion Young, se caracterizează prin forme de comunicare, considerate de autoare ca fiind mai accesibile pentru minoritățile dezavantajate, precum cele narative, mărturia, exprimarea propriei experiențe (Young, 2000 apud. Dryzek, 2004). John Dryzek argumentează însă că nimic din concepția deliberativă a democrației nu exclude aceste forme de comunicare atâta timp cât ele trec testul non-coerțitiei, al capacității de a induce reflecția și cel al abilității de a lega particularul de general (Dryzek, 2004).

A treilea grup de critici ai democrației deliberative, numiți de Dryzek egalitarienii sceptici, scot în evidență faptul că deliberarea nu poate fi o teorie completă a democrației având în vedere că nu specifică mecanismele prin care se pot lua deciziile colective. Implicațiile acestei critici ar fi că singura modalitate de a lua decizii e cea agregativă prin vot și prin urmare dihotomia deliberativ-agregativ este falsă (Przeworski, 1998 apud. Dryzek, 2000). În plus, egalitarienii consideră că politica se referă în primul rând la interese și putere și prin urmare creșterea calității democrațiilor se poate realiza numai printr-o mai mare egalizare a puterii prin mecanisme distributive. Mai mult, deliberarea e văzută ca o activitate elitistă ce nu poate implica un număr mare de indivizi și care îi exclude pe cei care nu au preferințe deliberative (Saward, 2000 apud. Dryzek, 2004).

Suporterii democrației deliberative au răspuns acestor critici în mai multe feluri. Un mecanism de luare a deciziei care vrea să contrazică afirmația că deliberarea ar fi o activitate elitistă îl reprezintă sondajele de opinie deliberative propuse de James Fishkin în care participanții sunt selectați la întâmplare din populație și completează la sfârșitul procesului deliberativ un chestionar. Juriile cetățenești sunt selectate tot aleatoriu, dar se finalizează cu recomandări de politici publice gândite și acceptate de către jurați și nu printr-un chestionar. Fishkin consideră că sondajele deliberative

arată care ar fi opinia publică dacă toată lumea ar putea delibera, același lucru fiind valabil și pentru juriile cetățenești (Fishkin, 1995 apud. Dryzek, 2004). În plus, susținătorii democrației deliberative pot admite coexistența deliberării cu alte mecanisme de luare a deciziilor colective obligatorii precum alegerile, referendumul, legislativul, deciziile curților de justiție sau ale organelor administrative (Dryzek, 2004).

1.3.4 Democrația participativă

Democrația participativă pornește de la premisa că cetățeanul nu e doar un simplu titular de drepturi și receptor al acțiunii statului, ci mai degrabă un participant activ la luarea deciziei publice (Young, 2005). Abordările participative ale teoriei democratice contestă concepția minimalistă potrivit căreia democrația înseamnă doar un set de instituții care îi permit individului să voteze reprezentanți în instituții politice îndepărtate și să fie protejat împotriva abuzurilor puterii. Perspectiva participativă adoptă o poziție maximalistă în înțelegerea democrației, sugerând că egalitatea și binele comun sunt posibile (Grugel, 2008, p. 36) și indivizii pot acționa ca cetățeni în toate instituțiile majore care le influențează viața și care necesită energia și supunerea lor (Montambeault, 2020; Young, 2005).

Teoretizările normative ale democrației includ dreptat această viziune împrumutând ideile mișcărilor sociale pentru extinderea democrației din anii 1960 și 1970, în care cuvântul și participarea cetățeanului erau considerate esențiale pentru o bună guvernare. Reconceptualizarea democrației are loc în primul rând printr-o contestare a mitului conform căruia există o singură teorie a democrației, și anume democrația liberală. În acest sens, cartea lui Carole Pateman, *Participation and Democratic Theory*, critică concepțiile plebiscitară și pluralistă asupra democrației, articulând un ideal democratic care implică discuția activă și luarea deciziilor de către cetățeni (Young, 2005, p. 423). Această concepție se înscrie într-o lungă tradiție de teoreticieni pentru care participarea, și nu reprezentarea, este esența democrației (Grugel, 2008, p. 35). Mai mult, Young îi atribuie lui Pateman meritul de a fi fixat, în cartea ei, o mare parte a agendei pentru teoria democratică participativă contemporană, pornind de la următoarea relație circulară: egalitatea socială

este o condiție a participării democratice și aceasta la rândul ei ajută la dezvoltarea și prezervarea egalității sociale (Young, 2005, p. 423).

Abordările participative ale democrației se constituie de regula ca o critică a teoriei pluralismului grupurilor de interes, oferind alternative la modelul agregării intereselor. De pildă, Jane Mansbridge în *Beyond Adversary Democracy* consideră inadecvată și prea îngustă conceptualizarea procesului politic democratic ca o competiție între grupuri cu interese adverse, propunând un model de democrație „unitară” în care participanții își fixează un scop comun prin participarea la discuții (Mansbridge, 1980, apud. Young, 2005). Totuși, autoarea modelului democrației „unitare” subliniază că acesta are propriile limite și de aceea ar trebui completat cu mecanismele democrației adversative, în special reprezentarea intereselor prin intermediul autorităților alese, pentru a avea o democrație robustă (Mansbridge, 1980, apud. Young, 2005). O altă alternativă notabilă la adresa democrației adversative, o oferă Benjamin Barber în lucrarea *Strong Democracy* (1984). Barber critică democrația „unitară” ca fiind prea conformistă și colectivistă, propunând în schimb o teorie a democrației „puternice”, un model participativ în care cetățenii își iau un angajament public față de binele comun, dar în care se păstrează ideea pluralității de interese sociale (Barber, 1984, apud. Young, 2005). Barber (1984) argumentează că democrația reprezentativă sau „slabă”, cum o numește el, își are originile într-o perspectivă individualistă a drepturilor care diminuează rolul cetățenilor în guvernarea democratică. Mai mult, Barber susține că individualismul radical pe care se sprijină teoria și practica liberală subminează democrația. Prin modul abstract și izolaționist în care sunt concepuți cetățenii, democrația „slabă” sau liberală produce rezultate mai puțin legitime decât ar putea produce o versiune „puternică” a democrației (Barber, 1984).

Teoriile participative pornesc de la importanța libertății și activismului, precum și de la credința că existența dreptului de vot și alternanța la guvernare nu garantează existența democrației, respingând astfel modelul democrației minimaliste, bazat pe o viziune negativă asupra naturii umane așa cu a fost propus de Schumpeter (1942).¹⁷ În opoziție cu viziunea mai degrabă

¹⁷ Pentru definiția propusă de Schumpeter democrației vezi secțiunea *Democrația minimalistă* de mai sus.

formalistă și procedurală propusă de minimaliști, Young susține că pozițiile participării democratice trebuie să includă instituțiile sociale, pe lângă stat, în care acțiunile oamenilor sunt direct implicate (Young, 2005, p. 243). Democratizarea instituțiilor sociale și economice este ilustrată de propunerea lui Pateman pentru instituirea unui mod democratic de luare a deciziilor la locul de muncă, ca mijloc pentru reducerea diferențelor de putere dintre actorii politici ce sunt influențate în bună măsură de diferențele de resurse politice și sociale (Pateman, 1970). Problema pe care încearcă să o rezolve Pateman se referă la modalitățile prin care pot fi reduse disparitățile dintre elitele politice și cetățeni, cum pot fi fortificate capacitățile cetățenilor de a-și controla viața și astfel de dobândi resursele necesare pentru o participare politică efectivă. Young sintetizează pozițiile unor autori care se înscriu pe linia deschisă de Pateman și care susțin faptul că prin practici ale democrației la locul de muncă cetățenii pot începe să realizeze egalitatea economică și socială pe care o consideră o condiție a participării democratice în politică, experimentând în același timp valoarea autogovernării creative într-un domeniu imediat al vieții cotidiene (Young, 2005, p. 424). Argumente similare ce susțin idea dezvoltării competențelor și capacităților prin participare sunt aduse și de teoreticienii care sunt în favoarea implicării cetățenilor în asociațiile civice, ce se constituie în veritabile „școli ale democrației”, în formularea clasică a lui Tocqueville din lucrarea *Despre democrație în America*.

Macpherson (1973; 1977, apud. Young, 2005) articulează un cadru analitic pentru critica pasivității și utilitarismului concepțiilor liberal democratice și pentru o propunere alternativă mai activă asupra democrației. Analiza lui Macpherson are la bază două supoziții alternative privind natura umană: cea de ființă primordial achizitivă, consumatoare de bunuri, respectiv cea de ființă care, primordial, dezvoltă și exercită capacități. Astfel, perspectiva individualismului posesiv vede procesul politic ca pe o competiție pentru bunuri rare, în care dorința de acumulare a competitorilor nu cunoaște limite. Pe de altă parte însă, dacă binele uman se redefiniște ca dezvoltare și exercitare a capacităților, teoria democratică ajunge la cu totul alte concluzii. Dreptatea distributivă devine un mijloc pentru atingerea

libertății pozitive¹⁸, care este un bun social pentru că se realizează în cooperare cu ceilalți. Cu siguranță democrația e privită de către susținătorii versiunii participative prin prisma dezvoltării relațiilor de încredere între indivizi (Grugel, 2008, p. 35). În acest context, libertatea este oportunitatea de dezvoltare și exercitarea capacităților persoanei, iar democrația cetățeniei participative este atât o condiție cât și o expresie a unei astfel de libertăți (Macpherson, 1973; 1977, apud. Young, 2005).

Suporterii democrației participative interpretează valorile fundamentale într-o notă diferită față de adepții democrației minimaliste. Spre deosebire de minimaliști, susținătorii democrației participative au ca valoare fundamentală libertatea în înțelesul ei extins, care înglobează atât libertatea negativă înțeleasă ca absența dominației și constrângerii, cât și libertatea pozitivă desemnând capacitatea de autorealizare și autodeterminare. Definită astfel, libertatea apare mai degrabă compatibilă cu egalitatea politică și socială, spre deosebire de concepția liberală care vede o tensiune semnificativă între egalitate și libertatea definită doar în sensul restrâns (bazat de obicei pe proprietate) ca absența ingerințelor (Young, 2005, p. 424). Aceste diferențe se reflectă și în rolul pe care cele două concepții îl acordă cetățeanului în democrație. În viziunea minimalistă cetățeanul este un simplu consumator al politicilor publice căruia îi sunt recunoscute formal anumite drepturi, în vreme ce în concepția participativă accentul cade pe atingerea condițiilor în care indivizii își pot exercita efectiv drepturile garantate și se bucură de exercitarea propriilor capacități (Macpherson, 1977, apud. Grugel 2005: 36). Astfel, condițiile unei cetățenii democratice autentice sunt în centrul preocupărilor susținătorilor democrației participative. Young ilustrează foarte bine acest interes pentru exercitarea efectivă a drepturilor atunci când susține că „nu se poate aștepta exercitarea virtuților democrației participative din partea unor oameni săraci și grav vulnerabili în fața amenințărilor și coercițiilor din procesul politic” (Young, 2005, p. 424). Folosind ideile lui Michael Walzer (1982), Young arată că de fapt bogăția și proprietatea funcționează ca bunuri „dominante”, astfel că inegalitățile din sfera economică vor genera inegalități în oportunități, putere, influență și în

¹⁸ Libertatea *pozitivă* se referă la capacitatea efectivă de a-ți atinge scopurile, spre deosebire de libertatea *negativă* care înseamnă absența constrângerilor.

capacitatea de fixare a propriilor scopuri. Interferențele dintre relațiile socioeconomice și cele politice o fac pe Young să conchidă susținând faptul că un angajament serios față de democrație presupune măsuri sociale care să limiteze gradul inegalităților de clasă și gen și să garanteze considerarea nevoilor tuturor cetățenilor în procesul decizional.

Poziția maximalistă în înțelegerea democrației constituie însă o dificultate majoră în calea realizării proiectului democratic participativ. Acest lucru e recunoscut chiar și de către unii dintre susținătorii democrației participative. De pildă, Macpherson consideră că problema majoră a democrației participative nu e cum să o aplici în cazul unor comunități mari de tipul statului-națiune, ci cum să ajungi la ea (Macpherson, 1977, apud. Young, 2005). În acest sens, Macpherson vede două probleme importante în calea democrației participative: schimbarea conștiinței populației și reducerea semnificativă a inegalităților sociale și economice. Îndepărtarea primei dificultăți presupune schimbarea atitudinii indivizilor de la starea de consumatori pasivi la cea de indivizi care își dezvoltă propriile capacități, își fixează și își urmăresc propriile scopuri. Macpherson argumentează că imaginea de sine pe care o presupune apariția și funcționarea democrației participative produce un sentiment al comunității mult mai puternic decât cel promovat de imaginea de consumator. Îndepărtarea celei de-a doua dificultăți înseamnă de fapt, așa cum arată Grugel (2008), transformarea modului de producție și distribuție a bunurilor societății capitaliste. Macpherson susține că în fond menținerea inegalităților sociale și economice presupune un sistem politic neparticipativ, necesar pentru a menține unită societatea și preferat de toți cei din clasele care preferă stabilitatea ca alternativă la o completă dezintegrare socială.

După Jean Baudouin (1999) proiectul participativ întâmpină trei tipuri de obstacole. Primul obstacol îl reprezintă fragmentarea excesivă a spațiului social, prin tendințele tot mai accentuate de disociere a ceea ce este public și ceea ce este privat. Baudouin îl creditează pe Max Weber ca fiind primul sociolog care a teoretizat această mișcare de dispersie apelând la tema diferențierii și automatizării sferelor sociale. Astfel, individul modern se află permanent „cufundat în mai multe lumi și constrâns deci să ducă negocieri laborioase între multiplele sale poziționări” (Baudouin, 1999, p. 137).

Cetățenia modernă concepe participarea ca pe o „virtute intermitentă”, după cum scria filosoful american Michael Walzer, făcând comparația cu participarea perpetuă din democrația polisului grecesc (Walzer, 1982). Pentru antici participarea la treburile publice reprezenta singura modalitate prin care individul putea să-și realizeze pe deplin umanitatea, în vreme ce pentru moderni, omul și cetățeanul nu mai formează una și aceeași persoană (Baudouin, 1999). Idealul participativ al civismului republican, suferă în mod evident din cauza acestei multiplicări de roluri. Loialitatea față de politic intră în competiție și coexistă în diferite proporții cu alte forme de angajament: familia, locul de muncă, organizația, grupul social sau comunitatea etnică și religioasă. În plus, Baudouin consideră că afecțiunea celor apropiați, stima prietenilor, reușitele în viața socială și profesională, procură individului modern satisfacții deseori mai concrete și mai durabile decât angajamentul civic (Baudouin, 1999). Cu toate că cetățenia politică înțeleasă ca participare directă sau implicită în deciziile colective nu mai e resimțită ca o necesitate biologică și morală, Baudouin (1999), consideră că ea rămâne totuși o posibilitate și este una dintre sarcinile cele mai delicate ale democrației contemporane ce trebuie întreținută și întărită. O soluție la această problemă o reprezintă dezvoltarea cetățeniei și extinderea ei nu doar la sferele propriu-zis politice ci și la cele sociale. Această idee se bazează pe premisa că nu putem fi cetățeni cu adevărat la nivel politic, dacă nu suntem în același timp cetățeni în cartierul în care locuim, la locul de muncă sau chiar la școală. Baudouin dă exemplul unor încercări de aprofundare a calității de cetățean prin intermediul unor politici sociale contemporane cum ar fi politica orașului sau politica veniturii minim de inserție care nu se mulțumesc să atribuie drepturi sau prestații unor indivizi pasivi ci se străduiește să-i mobilizeze în jurul unor proiecte cu perspectivă cetățenească (1999, p. 140).

Al doilea obstacol menționat de Baudouin în analiza pe care o face proiectului participativ se referă la extrema profesionalizare a activității politice în toate societățile democratice avansate. Evoluția în această direcție este consecința firească a „diviziunii muncii” apărută după dispariția sclaviei și extinderea activităților comerciale, când o minoritate se consacră în totalitate meseriei politice și este plătită pentru această activitate (Baudouin,

1999). Potrivit lui Baudouin, profesionalizarea vieții politice comportă riscul evident al captării oligarhice a puterii.

Cel de-al treilea obstacol îl constituie ambiguitatea frontierelor dintre ceea ce separă în mod tradițional sfera publică de cea privată. Dezvoltarea concomitentă a statului și a pieței e însoțită de un efect de foarfecă descris de Habermas ca o mișcare de întrepătrundere a societății civile și statului. Asistăm pe de o parte la o mișcare descendentă de „etatzare a societății” prin care statul modern are un rol tot mai important și tinde să-și multiplice intervențiile și reglementările datorită cererilor sociale tot mai diversificate. În contrapondere, se remarcă o mișcare ascendentă de „societizare a statului” prin penetrarea statului de către diferite organizații economice și sociale care se coalizează pentru a influența deciziile autorităților publice. Potrivit lui Baudouin, această creștere a puterii corporatiste sectoriale prezintă riscul ca statul republican să se fărâmițeze într-un „particularism generalizat” și să-și vadă slăbită capacitatea de a defini un minim de utilități colective.

Potrivit lui Zittel (2003) democrația participativa a fost ținta a două acuzații majore. În primul rând, democrației participative i se reproșează că ea nu poate fi sursa nici unui model specific de reformare a democrației liberale.¹⁹ În al doilea rând, democrația participativă e criticată pentru faptul că se limitează la mecanismele democrației directe, atunci când vine vorba de implementarea ei. Zittel argumentează că aceste două critici se bazează pe o citire selectivă și pe o interpretare excesiv de simplistă a ideilor relevate de literatura privind democrația participativă. În plus, Zittel arată că dezbaterile despre democrația participativă oferă un mozaic de discuții conceptuale și de modele empirice ale democrației ce pot fi analizate printr-o varietate de metode științifice, la diferite nivele de abstracțiune.

Punctul în care cad de acord susținătorii democrației participative îl reprezintă critica instituțiilor democrației liberale. După Zittel, punctul central al acestei critici îl reprezintă principiul reprezentării și semnificația majoră pe care o are conexiunea electorală ca mecanism al agregării intereselor. Principalul argument adus de participaționiști se referă la constrângerile instituționale care împiedică participarea politică în

¹⁹ Exponentul major al acestei critici este Giovanni Sartori în special în lucrarea *Teoria democrației reinterpretată*, Iași, Polirom, 1999.

democrațiile liberale, slăbesc implicarea politică a cetățenilor și, pe termen lung, generează apatie politică. Prin urmare cel mai mic numitor comun al teoriei democrației participative îl reprezintă revendicarea unor instituții care să faciliteze cât mai multă participare politică cu puțință (Zittel, 2003).

Dincolo de acest obiectiv comun există multiple perspective participaționiste care subliniază diverse alternative instituționale la democrația liberală (Zittel, 2003). Propunerile sunt multiple și merg de la o reformă instituțională până la o reforma mai profundă ce vizează însuși modul capitalist de producție și distribuire a bunurilor. De pildă, unii autori sugerează că extinderea reprezentării în societate, descentralizarea puterii și crearea unor forme participative ale guvernării locale ar reprezenta pași reali în direcția unor sisteme de guvernare mai participative (Judge, 1999, apud. Grugel, 2008). Alți autori propun o perspectivă mai radicală, susținând nevoia unei reduceri semnificative a inegalităților sociale și economice ca o condiție pentru realizarea democrației participative (Macpherson, 1977). Pateman (1970) arată că egalitatea oportunităților de a participa în luarea deciziilor este criteriul definitoriu pentru idealul participativ și totodată principiul instituțional pentru realizarea acestui ideal. De aceea propunerile sale vizează îndeosebi creșterea oportunităților de participare în procesul decizional prin întărirea democrației la nivel local și la locul de muncă (Pateman, 1970). Se remarcă totodată și perspectiva unei posibile sinteze relevate de o serie de încercări de a teoretiza reprezentarea în contextul democrației puternice, pentru a acomoda mecanismele democrației liberale cu cele ale democrației participative (Young, 2005).

Analizând relația dintre cadrul instituțional democratic și implicarea politică, Zittel (2003) propune trei strategii pentru reformarea democrației liberale în sensul creării unei guvernări mai participative. Strategia *democratizării expansive* vede apatia politică ca o decizie rațională bazată pe credința că drepturile de participare existente nu oferă șansa unei influențe politice efective și prin urmare resursele limitate de care dispun indivizii ar trebui investite în altă parte. Pentru a contracara acest efect, Zittel propune creșterea beneficiilor participării (capacitatea de influență) în primul rând prin extinderea mecanismelor democrației directe, cum ar fi referendumul, inițiativa cetățenească, etc. *Strategia democratizării integrative* pornește de

la premisa că indivizii nu se nasc cetățeni, că valorile și comportamentele democratice se învață cel mai bine nu în structurile constituționale, ci în cele sociale. Accentul cade aici pe grupurile sociale ca principali agenți ai socializării politice și prin urmare, adevărate pietre de temelie ale democrației. A treia strategie, numită de Zittel, *democratizarea orientată spre eficiență* vede instituțiile ca factori care stimulează și modelează comportamentul strategic al indivizilor. Această strategie acceptă asumția de la care pornește democratizarea expansivă și anume faptul că apatia politică e rezultatul unui calcul cost-beneficiu negativ. Dar spre deosebire de democratizarea expansivă care își propune să crească beneficiile participării (prin creșterea influenței cetățenilor), democrația orientată spre eficiență vrea să reducă costul participării, prin reducerea costurilor tranzacționale (costurile informaționale, costurile rezultate din negociere și coordonare, costurile implementării rezultatului negocierii, etc.). Propunerile lui Zittel privind reducerea costurilor tranzacționale se referă în primul rând la dezvoltarea democrației electronice, incluzând aici alegerile electorale online, consultări cetățenești online, dezbateri organizate pe diferite forumuri de pe Internet.

2. CE ESTE PARTICIPAREA POLITICĂ – VOT, INFLUENȚĂ, DELIBERARE SAU DECIZIE?

Extinderea rapidă a studiilor despre participare politică reflectă importanța crescândă a implicării cetățenilor în procesul decizional democratic. Jan W. van Deth surprinde această evoluție a cercetărilor privind acțiunea politică: „pornind de la concentrarea pe vot și participarea electorală în anii 1940 și 1950, în zilele noastre repertoriul modalităților de influență include activități precum exercitarea votului, audiențe la primărie, semnarea petițiilor, donarea de bani sau chiar confruntările violente cu poliția” (Deth, 2001). Pentru Deth, extinderea considerabilă a domeniului participării politice rezultă din creșterea rolului și responsabilităților statului după cel de-al doilea Război Mondial. Extinderea deopotrivă a repertoriului și a domeniului participării politice are drept consecință faptul că activitățile etichetate drept „participare politică” afectează aproape fiecare aspect al vieții sociale din societățile avansate (Deth, 2001). Această concluzie îl face pe Deth (2001) să se întrebe dacă nu cumva examinarea participării politice a devenit *studiul a orice*. Autorul citat propune două strategii pentru a aborda această situație: a. excluderea apriori din definiția participării a activităților din unele domenii specifice (familie, școală, locul de muncă) și b. folosirea unei perspective mai substanțiale și orientate spre probleme.

2.1 Considerații metodologice privind conceptualizarea participării politice

În ceea ce ne privește, preferăm să delimităm domeniul participării politice și să definim acțiunile pe care aceasta le include pornind de la principalele teorii normative ale democrației analizate în capitolul anterior. Orice opțiune pentru o strategie de cercetare sau alta are avantajele și dezavantajele sale. Am optat pentru o perspectivă care să permită „un dialog” între cercetarea empirică și cadrul teoretic și conceptual oferit de teoriile

2. Ce este participarea politică?

democrației. De fapt, orice studiu al acțiunii politice pornește de la alegația, uneori explicită alteori implicită, că participarea politică și democrația sunt inseparabile²⁰ (Deth, 2001). Trebuie menționat că multe studii ale participării politice se bazează în primul rând pe analiza secundară a datelor din sondajele de opinie realizate în diferite perioade și țări. De aceea există riscul unor conceptualizări diferite, uneori chiar incompatibile, privind participarea politică față de cele folosite în diferitele cercetări de teren prin care s-au cules datele. Scopul acestei secțiuni metodologice e să evalueze acest risc și să propună soluții pentru realizarea cercetărilor empirice care pornesc de la cadrul analitic derivat din teoriile normative ale democrației.

Alte potențiale probleme privind conceptualizarea și operaționalizarea participării politice rezultă din designul unor cercetări care încearcă să surprindă evoluția participării politice folosind o analiză transversală aplicată în mai multe perioade de timp. Un astfel de design ridică o serie de probleme în ceea ce privește comparabilitatea și validitatea datelor. Provocările la care trebuie să răspundă astfel de cercetări pornesc de la dezirabilitatea socială, care afectează participarea politică auto-raportată, și continuă cu formularea diferită a întrebărilor în diferite sondaje, cadrul temporal de referință neprecizat, imprecis sau diferit în formularea întrebărilor din diferite sondaje, neglijarea efectelor contextuale care pot influența răspunsurile la data colectării datelor pe teren, etc. (Uba, 2005). Totodată, unele forme de participare pot fi supraestimate (de regulă așa se întâmplă cu participarea electorală) în vreme ce altele sunt subestimate (de obicei participarea de protest). În plus, dacă, în unele dintre întrebări, anumite forme de acțiune politică sunt catalogate de către cei care au elaborat chestionarul drept legale și altele ilegale șansele ca răspunsurile să fie distorsionate cresc (de regula sunt supraestimate formele de participare legale și dezirabile social în detrimentul celor ilegale și mai puțin dezirabile). De pildă, votul e în general considerat un act „pozitiv” pentru democrație, fiind de regulă supra-raportat

²⁰ Deth (2001) susține această afirmație citând mai multe studii de referință din domeniul participării politice: „orice carte despre participare politică e o carte despre democrație” (Parry, Moyser, & Day, 1992); „noțiunea de participare politică e situată în miezul conceptului de stat democratic (Barnes & Kaase, 1979); „Unde puțini iau parte la decizii e puțină democrație, cu cât mai e mai multă participare în procesul decizional cu atât e mai multă democrație” (Verba & Nie, 1972).

în sondajele de opinie în vreme ce protestele sunt adesea catalogate ca acțiuni turbulente care duc la instabilitate, fiind astfel sub-raportate (Uba, 2005).

Orice studiu despre participarea politică ar trebui să țină cont de validitatea, fidelitatea și dimensionalitatea datelor empirice pe care le analizează. Voi trata pe rând aceste chestiuni. Validitatea înseamnă gradul în care cercetătorul măsoară ceea ce, și numai ceea ce, intenționează să măsoare. O validitate ridicată a unor variabile presupune ca diferența dintre definiția lor teoretică (nominală) și cea operațională să fie cât mai mică, astfel încât șansa de apariție a unor erori sistematice să scadă cât mai mult (Uba, 2005). În lucrarea aceasta vom încerca să propunem o congruență cât mai mare între definițiile participării politice derivate din teoriile normative ale democrației și felul în care operaționalizăm aceste definiții, folosind pentru exemplificare datele empirice din diferite sondaje de opinie. Problemele legate de validitatea măsurării participării politice pornesc în general de la: formularea nespecifică a întrebărilor privind diferitele modalități de participare politică; includerea în definiția operațională a unor forme de participare care nu sunt propriu-zis politice (participarea în familie, la școală, etc.) sau dimpotrivă excluderea unor forme de participare, astfel încât operaționalizarea să nu acopere întreagă sferă a acțiunilor politice; formularea inadecvată a întrebărilor din sondajele de opinie prin adăugarea unor calificative acțiunilor politice, precum „ilegal,” „neoficial,” „neautorizat” care induc distorsiuni în raportarea participării politice, accentuând efectele dezirabilității sociale.

Tot aici trebuie menționat faptul că în cercetările transversale internaționale, de regulă, se aplică un chestionar cuprinzând aceeași itemi în toate țările. Sigur, o astfel de abordare crește comparabilitatea datelor culese în diferite societăți, însă, pe de altă parte, se poate dovedi inadecvată. De pildă, în regiuni sau țări mai puțin dezvoltate acțiunile de protest pot să nu îmbrace aceleași forme ca în societățile dezvoltate, de unde provin de regulă cercetătorii care coordonează cercetările internaționale și elaborează chestionarele. Uba (2005) menționează în acest sens un exemplu pozitiv prin care se evită această problemă a inadecvării: o întrebare din World Values Survey (VWS) privind participarea la acțiuni de protest i.e. „ocuparea fabricilor și clădirilor” a fost adaptată contextului rural într-un sondaj regional, Latinobarometer, devenind „ocuparea pământului, fabricilor și

2. Ce este participarea politică?

clădirilor,” datorită incidenței relativ ridicate a ocupării terenului, de pildă în zonele rurale din Brazilia. Prin urmare, la acțiunile de protest, Latinobarometer înregistrează de obicei cote mai ridicate de participare decât WVS aplicat aceluiași țări (Uba, 2005).

Fidelitatea unui instrument de măsură se referă la precizia, stabilitatea și consistența măsurătorii realizate cu acel instrument. Astfel, un instrument are fidelitate ridicată dacă produce rezultate similare în cazul unor aplicări repetate pe cazuri similare (Carlson & Hyde, 2003). Precizia măsurătorii este deosebit de importantă în studiile transversale repetate în diferite momente de timp. La fel ca și în cazul validității, cadrul temporal al întrebărilor influențează ratele de participare raportate de respondenți într-un sondaj. De pildă, o întrebare de genul „Ați contactat vreodată un funcționar?” e mai puțin precisă și mai puțin restrictivă decât întrebarea „Ați contactat un funcționar public, în ultimele 12 luni?”. Deoarece prima variantă nu fixează un cadru temporal exact, ponderea celor care răspund pozitiv la această întrebare ar trebui să fie mai mare decât la a doua. În plus, oamenii tind să nu-și mai amintească acțiuni și evenimente după un interval mare de timp și astfel crește riscul să nu le raporteze exact sau să nu le mai raporteze deloc. Prin urmare, e de preferat ca în cazul întrebărilor factuale despre participare politică să se menționeze cât mai exact cadrul temporal și acesta să fie rezonabil de scurt. De pildă, întrebările din European Social Survey-ESS se referă numai la acțiuni politice întreprinse de respondent în ultimul an.

Importanța cadrului temporal al întrebărilor despre participarea politică e subliniată și de Uba (2005) care menționează, folosind date din Estonia, o creștere de 4 puncte procentuale (de la 1,57% la 5,71%) în rândul celor care declarau în 2001 că nu își mai aduc aminte dacă au votat sau nu la alegerile parlamentare din 1999, respectiv 1995. Creșterea procentului celor care au „scăpări de memorie” e și mai accentuată în cazul alegerilor locale.

O modalitate de a crește deopotrivă fidelitatea și validitatea constă în folosirea unor indicatori multipli pentru a operaționaliza același concept (Carlson & Hyde, 2003). Participarea politică, asemenea multor concepte din științele sociale și politice, e un concept complex și multidimensional. Folosirea mai multor instrumente de măsurare concomitent contribuie la reducerea erorilor și la operaționalizarea mai completă a conceptului.

Deoarece diferite tipuri de instrumente de măsură conțin diferite tipuri de erori, cu cât folosim mai multe astfel de instrumente și cu atât acestea sunt mai diferite unele de altele, cu atât sunt mai mari șansele ca ele să nu împărtășească aceleași surse de erori (Carlson & Hyde, 2003). Folosirea mai multor indicatori crește totodată validitatea de conținut, asigurându-ne de faptul că măsurăm mai multe dimensiuni ale participării politice.

Combinarea indicatorilor unui concept pentru a produce o singură valoare sau scor poate fi utilă pentru creșterea validității și fidelității măsurătorilor. Scorurile compozite reflectă o diminuare a erorii de măsurare totale deoarece erorile asociate fiecărui item se pot anula reciproc, crescând validitatea (Carlson & Hyde, 2003). Din punctul de vedere al validității, e important ca indicele care e compus din mulțimi de indicatori ai participării să corespundă cu definiția conceptuală. Măsurarea participării e de cele mai multe ori dihotomică – „a realizat” (codat 1) sau „nu a realizat” (codat 0) respectiva acțiune politică. Variația pe diferiți itemi ai participării e relativ scăzută, mai ales în cazul acțiunilor mai radicale. Prin urmare, crearea indicilor participării politice poate fi utilă, pe de o parte, pentru a depăși problema varianței scăzute și, pe de altă parte, pentru a face posibilă folosirea unor metode de analiză comune, de exemplu regresia bazată pe cele mai mici pătrate (OLS) în locul celei logistice (Uba, 2005)²¹. Diferitele dimensiuni ale participării politice pot fi descoperite sau confirmate empiric prin analiza factorială. De regulă, indicii participării sunt creați prin metode aditive, prin însumarea scorurilor obținute la diferiți itemi.

Pornind de la considerentele metodologice generale menționate mai sus, în secțiunile următoare voi indica felul în care putem defini și măsura participarea politică, în fiecare dintre cele patru conceptualizări derivate din cele patru teorii normative ale democrației: participarea la vot, participarea ca încercare de influență, participarea ca implicare cognitivă în politică și participarea directă la luarea deciziilor.

²¹ Uba (2005) remarcă faptul că indicii participării politice nu au de regulă o distribuție normală și seamănă cu o distribuție Poisson (deviază de la distribuția normală, au o distribuție asimetrică cu foarte multe valori și media apropiate de zero, deși nu au valori negative). Prin urmare, folosirea regresiei cu cele mai mici pătrate (OLS) e problematică.

2.2 Conceptualizarea participării politice în cadrul a patru teorii ale democrației

Sunt puține studiile despre participare politică care fac conexiunea între teoriile normative ale democrației și cercetarea empirică (Teorell, 2006). De regulă, studiile „normative” și cele „pozitive” merg pe căi paralele. Această lucrare propune un cadru teoretic ce permite un dialog între perspectivele normative ale democrației și cercetările empirice asupra participării politice. Urmându-l pe Jan Teorell (2006) considerăm că teoriile normative ale democrației joacă un dublu rol în elaborarea cadrului general al cercetărilor despre participare politică. Acestea sugerează, pe de o parte, care sunt întrebările relevante la care cercetarea ar trebui să răspundă, iar pe de altă parte, oferă standardele necesare pentru evaluarea rezultate empirice.

Felul în care definim participarea politică depinde de teoria democrației la care aderăm și de rolul și locul pe care aceasta îl atribuie implicării cetățenilor în procesul democratic. La limită, putem vizualiza conceptualizarea participării politice pe un continuum avându-i la extreme, pe de o parte, pe „democrații realiști” pentru care participarea politică nu este o condiție esențială a guvernării democratice, iar de cealaltă parte, pe „democrații participativi” care atribuie un rol semnificativ cetățenilor în luarea deciziilor politice (Teorell, 2006). Aceste poziții extreme reflectă două tendințe divergente în studiul participării politice: abordarea minimalistă respectiv maximalistă. Spre deosebire de susținătorii definiției minimaliste a democrației, conceptualizarea maximalistă vede democrația ca pe un proces continuu care implică pe lângă un set formal de reguli, proceduri și instituții, o serie de drepturi „substanțiale”. Potrivit acestei concepții, democrația reprezintă un proces care trebuie reprodus continuu, un mod de a reglementa relațiile de putere în așa fel încât să maximizeze oportunitățile indivizilor de a schimba condițiile în care trăiesc, de a participa și influența dezbaterile privind deciziile cheie din societate (Kaldor & Vejvoda, 1997). Prin urmare, în abordarea maximalistă democrația presupune nu doar existența unor proceduri electorale pentru schimbarea

pașnică a guvernului. Ea necesită de asemenea instituții democratice care se bucură de legitimitate populară și creează cadrul instituțional care permite participarea politică liberă, responsabilitate, respectarea și practicarea drepturilor civice și politice, toleranță și pluralism (Grugel, 2008, p. 7). Din această perspectivă, democrația e văzută ca un proces în cadrul căruia participarea politică reprezintă o condiție esențială pentru creșterea calității democratice a unui regim politic.

În cele ce urmează voi conceptualiza participarea politică pornind de la o tipologie mai nuanțată, care trece dincolo de simpla dihotomie maximalism-minimalism, schițată mai sus. Mai exact, voi defini participarea prin prisma celor patru modele ale democrației pe care le-am discutat în primul capitol din această carte: democrația minimalistă, modelul agregării intereselor (receptivității), modelul deliberativ și modelul participativ. Cu siguranță concepțiile despre democrație sunt mult mai variate decât sugerează această cvadruplă clasificare. Totuși, ea se poate dovedi utilă pentru a surprinde principalele conceptualizări ale participării în cadrul teoriilor despre democrație, balansând totodată raportul dintre simplitatea unei conceptualizări și generalitatea acesteia (Teorell, 2006).

2.2.1 Participarea politică ca act al votării

În teoriile elitiste ale democrației (vezi Schumpeter, 1942) rolul cetățenilor în procesul politic este limitat la alegerea și apoi schimbarea prin vot a liderilor din funcțiile politice. Prin alegeri, cetățenii pot să opteze pentru diferiți lideri și partide, precum și pentru programele politice oferite de aceștia/acestea. În general, alternativa politico-partizană care obține cele mai multe voturi e declarată învingătoare în fața alternativelor care obțin mai puține voturi. În viziunea lui Schumpeter, deciziile oficialilor aleși trebuie acceptate, alegătorii fiind nevoiți să înțeleagă că odată ce și-au ales reprezentanții, acțiunea politică e rezervată liderilor politici, rolul cetățenilor fiind doar acela de a „produce un guvern”. Astfel, participarea politică, redusă la actul votării, are o funcție instrumentală în procesul politic democratic,

2. Ce este participarea politică?

putând duce atât la desemnarea, cât și la schimbarea liderilor politici (Michels, 2006).

Participarea politică, chiar dacă e înțeleasă doar ca participare electorală, joacă un rol semnificativ în democrație. Ea constituie poate cea mai importantă sursă a legitimității în guvernările democratice moderne. Prin urmare, nu este de mirare că alegerile au constituit și constituie una dintre principalele teme de cercetare în științele sociale în general, și în științele politice în special. Cercetările privind participarea la vot datează încă de la începutul secolului al XX-lea. În general, studiile privind alegerile încearcă să explice două aspecte: prezența la vot și acordarea votului pentru un candidat sau partid. În privința prezenței la vot, Kaase (2007) distinge două modalități alternative de interpretare. Prezența masivă la urne poate fi văzută, pe de o parte, ca o dovadă al angajamentului democratic al cetățenilor, iar pe de altă parte, ca un indiciu al nemulțumirii sistemice, protestelor, lipsei de loialitate față de sistem. În mod asemănător, prezența scăzută la vot poate însemna satisfacție față de democrație sau poate fi văzută ca un indiciu al alienării politice. Kaase subliniază faptul că oricare dintre aceste alternative se poate dovedi validă în anumite momente și condiții, însă o prezență la vot ridicată pe o perioadă relativ lungă de timp e asociată în cele mai multe dintre democrațiile stabile cu civismul și identificarea cu sistemul democratic. Aceasta interpretare a prevalat din punct de vedere normativ în unele democrații, astfel încât acestea au reglementat obligativitatea exprimării votului în alegeri (Kaase, 2007).

În ceea ce privește explicarea votului pentru un candidat sau partid anume, literatura de specialitate relevă o mare varietate de factori instituționali, demografici, socioeconomi, culturali, informaționali, motivaționali, etc. Influența unora sau altora dintre acești factori se poate schimba în contexte diferite. De pildă, în studiile privind comportamentul electoral de până în anii 1970, prevaia ideea că de fapt campaniile electorale doar reactivează și reîntăresc preferințele electorale, dar nu le schimbă. Kaase (2007) prezintă trei argumente pentru care această prezumție nu mai e validă astăzi. Primul, se referă la evaporarea structurii clivajelor tradiționale care îi „țineau” pe indivizi strâns legați de anumite partide. Al doilea, îl reprezintă schimbările intervenite în sistemele de partide, în structura internă a

partidelor și în numărul de membri și rolul atribuit lor. Al treilea factor, și probabil cel mai important după Kaase, îl reprezintă schimbările în structura sistemelor media, având drept consecință modificarea strategiilor de campanie folosite de candidați și partide.

Prin urmare, înțelegerea semnificației individuale și colective a votului nu poate fi realizată astăzi doar prin invocarea unor factori sociodemografici sau politico-ideologici. Ea presupune un design al cercetării tot mai complex, în care să fie incluși factori ce țin de contextul în care se desfășoară alegerile, de modul în care se concep și implementează strategiile de campanie electorală, precum și de factorii media. În acest sens, Kaase (2007) subliniază tendința de „americanizare” a campaniilor în majoritatea democrațiilor. El enumeră ca indicatori ai „americanizării” personalizarea campaniilor, crearea unor pseudo-evenimente politice incluzând dezbaterile televizate, campaniile negative, elaborarea și implementarea strategiilor de campanie pe baza cercetărilor din științele sociale.

Modelul elitist al democrației conceptualizează participarea politică ca simplu act al votării. În această perspectivă teoretică, alegerile sunt singurul mecanism ce asigură receptivitatea sistemului politic față de cetățeni. Extinderea conceptului de participare politică și către alte modalități de acțiune, având ca scop influențarea guvernanților și obținerea unei mai mari receptivități, e realizată de modelul receptiv al democrației.

2.2.2 Participarea ca modalitate de influență

În ciuda importanței alegerilor electorale, participarea politică nu poate fi redusă la vot. Modelul *receptiv* al democrației extinde noțiunea de participare politică dincolo de simplul act al votării. Prin urmare, studiile privind acțiunea politică a indivizilor sau grupurilor au inclus și alte comportamente care sunt analizate sub eticheta de participare politică. În literatura de specialitate, prin sintagma *participare politică* sunt desemnate cel mai adesea acele acțiuni prin care indivizii sau grupurile încearcă să-și apere și promoveze interesele în sfera politică. Aceasta este în esență conceptualizarea participării ca încercare de influență. Definiția clasică e oferită de Verba și Nie (1972, p. 2, apud. Teorell, 2006): „participarea politică

2. Ce este participarea politică?

se referă la acele acțiuni ale cetățenilor privați prin care... se încearcă influențarea guvernanților, fie prin afectarea alegerii personalului guvernamental, fie prin afectarea alegerilor făcute de personalul guvernamental”. Această definiție domină și astăzi studiile participării politice și stă la baza unor cercetări internaționale de referință, extinse din anii 1970 (Barnes & Kaase, 1979; Verba et al., 1978) până în anii 1990 (Parry & Moyser, 1994; Verba et al., 1995). Prezența acestei definiții în majoritatea manualelor și dicționarelor din domeniul științelor sociale și politice, confirmă popularitatea acestei concepții a participării politice în mediul academic actual (Teorell, 2006).

Participarea ca modalitate de influență extinde semnificativ sfera de acțiune politică a cetățenilor într-o democrație. Astfel, față de modelul elitist al democrației, definiția prezentată mai sus permite indivizilor să-și exprime preferințele nu doar asupra alegerii guvernanților ci și asupra politicilor publice adoptate de politicieni. Prin urmare, participarea politică devine un act instrumental prin care cetățenii încearcă să facă sistemul politic mai receptiv la voința lor (Teorell, 2006). Potrivit lui Verba (Verba, 1996, apud Teorell, 2006, p. 789) „participarea e un mecanism de reprezentare, un mijloc prin care guvernanții sunt informați despre preferințele și nevoile publicului și sunt impulsionați să răspundă acelor preferințe și nevoi.” Cu alte cuvinte, receptivitatea sistemului politic față de preferințele cetățenilor este chestiunea esențială din punct de vedere normativ pe care participarea politică încearcă să o rezolve în cadrul acestui model al democrației (Teorell, 2006).

Preferința pentru această definiție a fost exprimată nu doar dintr-o perspectivă normativă promovată de susținătorii modelului receptiv al democrației, ci și din punct de vedere metodologic în rândul cercetătorilor empirici ai fenomenului. Astfel, din punct de vedere analitic, definiția are meritul de a delimita scopul acțiunii politice (promovarea intereselor cetățenilor prin influențarea autorităților), autorii ei (cetățenii privați) și actorii politici care fac obiectul acțiunii politice (guvernanții). În ciuda aparentei clarități, încercarea de a defini participarea politică comportă două riscuri pentru validitatea de conținut a conceptului, inerente înțelegerii oricărui fenomen mutidimensional. Prima provocare apare din dorința de simplifica excesiv și constă în excluderea unor elemente importante din

definiția participării, astfel încât fenomene esențiale desemnate de conceptul studiat rămân în afara analizei. Un exemplu în acest sens îl reprezintă reducerea conceptului de participare politică la participarea electorală, care lasă în afara analizei toate celelalte forme de participare politică (contactarea oficialilor, petiționarea, demonstrațiile, etc.). Pe de altă parte, din dorința de a prezenta o definiție mai amplă sau cuprinzătoare, riscăm să confundăm participarea politică cu alte forme de participare socială cum ar fi participarea comunitară sau participarea la locul de muncă, extinzând sfera conceptului asupra unor realități care, chiar dacă îi sunt apropiate, îi rămân străine. Totodată, conceptul poate fi extins atât de mult încât să confunde subiectul participării cu obiectul ei. Un exemplu în acest sens îl reprezintă definiția propusă de Milbrath (Milbrath, 1965, p. 18, citat de Pasquino 2002, p. 70), care include între subiecții participării politice și pe cei care ocupă funcții publice, aceștia fiind astfel deopotrivă participanți cât și obiectul sau destinatarii tentativelor de influență realizate prin diferite modalități de participare politică.

În ciuda cvasi-consensului privind semnificația nominală a participării ca încercare de influență, remarcăm o mare varietate de definiții operaționale ale conceptului. Din această multitudinea de definiții putem distinge împreună cu Pasquino (Pasquino, 2002, pp. 52-53) între cele care pun accentul pe *activitățile* indivizilor și cele care evidențiază implicarea lor psihologică sau *interesul*; între cele care acceptă cadrul politico-legal de referință (modalitățile legale) și cele care sugerează depășirea lui (modalitățile extra-legale sau chiar ilegale); între cele care se orientează spre formele clasice de participare și cele care subliniază existența și importanța unor forme noi, heterodoxe. O definiție-sinteză, care încearcă să încorporeze la nivel nominal perspectivele prezentate mai sus, e oferită de Pasquino (2002, p. 53): „participarea politică reprezintă acel ansamblu de acte și atitudini care tind să influențeze (într-un mod mai mult sau mai puțin direct) deciziile celor care dețin puterea în sistemul politic sau în organizațiile politice luate separat, precum și alegerea lor, în perspectiva de a păstra sau de a modifica structura (și deci valorile) sistemului intereselor dominante”. Altfel spus, participarea politică reprezintă un proces voluntar prin care indivizii se angajează în acțiuni orientate spre influențarea activităților și deciziilor politice ale

2. Ce este participarea politică?

agenților politici (Comșa, 2006, p. 151). Prin urmare, putem sintetiza subliniind faptul că participarea politică ca încercare de influență vizează alegerea decidenților sau guvernanților și influențarea deciziilor pe care le iau aceștia.

Modalitățile prin care sunt aleși decidenții și cele prin care le sunt influențate deciziile diferă considerabil, în funcție de sistemele și de organizațiile politice existente la un moment dat, într-o anumită comunitate (Pasquino, 2002). Totuși, în orice sistem putem distinge diferite tipuri de participare politică în funcție de câteva criterii (vezi Bădescu, 2001; Mureanu, 1999; Nedelcu, 2000, apud. Comșa 2006) cum ar fi: gradul de convenționalitate (convenționale *versus* neconvenționale), gradul de violență (violente *versus* nonviolente), legalitate (legale *versus* ilegale) frecvență (ridicăta *versus* scăzută), costuri (ridicate *versus* scăzute), numărul participanților (individual *versus* colectiv), tipul interesului (personal *versus* colectiv). Între aceste criterii există un grad relativ mare de suprapunere și convergență. Astfel, participarea convențională este de regulă nonviolentă, legală, având costuri și riscuri relativ scăzute. Față de participarea convențională, cea neconvențională sau de protest presupune o probabilitate mai mare să implice și diferite grade de violență și ilegalitate și să presupună costuri (de exemplu sancțiuni penale în cazul actelor ilegale) și riscuri (vătămări corporale în cazul actelor violente sau degradarea stării de sănătate în cazul grevei foamei) relativ ridicate. Amândouă tipurile de participare pot fi individuale sau colective.

În literatura de specialitate, printre formele convenționale de participare politică sunt menționate, pe lângă vot, următoarele: participarea la întâlniri și dezbateri politice, contactarea unor politicieni, contribuții în campania electorală, etc. Amploarea participării variază și în funcție de costul presupus al angajamentului. Cu cât acesta este mai mare, cu atât nivelul participării este mai scăzut. Astfel, de pildă în Franța, votul și citirea informațiilor politice mobilizează mai mult de jumătate dintre francezi. Celelalte modalități de participare convențională rămân apanajul unei minorități: 3% dintre cetățeni au participat la o întâlnire electorală în timpul alegerilor europene din 1989 sau au declarat că aderă la un partid (Hastings, 2000, p. 73). Printre formele de protest, cel mai adesea sunt enumerate în literatura de specialitate

următoarele: semnarea unor petiții, reclamații; participarea la greve legale/ilegale; blocarea unor străzi; ocuparea unor clădiri, greva foamei, etc. Practica activităților protestatatoare se ierarhizează după gradul lor de legitimitate, cel mai adesea raportat la intensitatea violenței care îi este proprie. Astfel, dacă două treimi dintre francezi se declară gata să facă grevă, nu sunt mai mult de 28% dintre ei dispuși să se arate favorabili ocupării unor clădiri administrative, în vreme ce numai 1% aprobă pagubele materiale (Hastings, 2000, p. 74). În ceea ce privește mutațiile care au afectat modalitățile participării politice, unii autori se întrebă dacă formele protestatatoare novatoare nu se vor substitui progresiv formelor convenționale clasice, într-un vast proces de metamorfoză a activităților politice ale cetățeanului post-modern.

Conceptualizarea participării politice ca încercare de influență are în centrul său ideea receptivității guvernanților față de preferințele și nevoile cetățenilor. Mecanismele de participare prin care relația cetățean-autorități poate fi mediată merg dincolo de actul votării și activitatea de campanie. Acestea cuprind o varietate de activități convenționale sau de protest ce pot duce la o mai mare receptivitate din partea autorităților și la o mai bună apărare și promovare a intereselor cetățenilor. Chiar dacă extinde mult noțiunea de participare politică, modelul receptiv păstrează ideea reprezentării din modelul elitist al democrației. Astfel, participarea politică constă în acele acțiuni care au un efect indirect, prin încercările de a influența guvernanții, asupra deciziilor și rezultatelor acestor decizii concretizate în politici publice.

Această conceptualizare a participării politice a fost criticată pentru că impune două condiții prin care limitează participarea cetățenilor. În primul rând, i s-a reproșat faptul că exclude implicarea directă a cetățenilor în determinarea nemijlocită a rezultatelor procesului decizional. În al doilea rând, s-a afirmat că acest model nu face nici o referire la originile și felul în care se formează preferințele și sunt percepute nevoile sociale (Teorell, 2006). Eliminarea acestor restricții ne duce către alte două conceptualizări posibile ale acțiunii politice: participarea directă a cetățenilor în procesul decizional și participarea ca implicare cognitivă în politică.

2.2.3 Participarea ca implicare cognitivă în politică

Modelul deliberativ al democrației contestă ideea că preferințele indivizilor sunt fixe și exogene procesului democratic (Bohman & Rehg, 1997; Elster, 1998; Gutmann, 1996; Habermas, 1996, apud. Teorell, 2006). Susținătorii modelelor elitist și receptiv împărtășesc viziunea că scopul democrației se materializează prin agregarea preferințelor individuale în alegeri colective. Astfel, acestor două modele le lipsește un standard normativ după care să evalueze procesul prin care preferințele individuale se formează. Scopul teoriei deliberative a democrației este tocmai să ofere o explicație pentru formarea acestor preferințe (Teorell, 2006).

Definiția noțiunii de deliberare constituie un obiect de controversă în rândul teoreticienilor democrației deliberative. Teorell (2006) subliniază două puncte principale asupra cărora se concentrează dezbaterile academice. Primul se referă la discuțiile privind necesitatea ca deliberarea să fie un proces colectiv, respectiv dacă poate avea loc și la nivel individual. A doua chestiune disputată e dacă deliberarea e un mod de a lua decizii politice sau doar un proces prin care opiniile indivizilor se formează. În ceea ce privește acest al doilea punct, opiniile sunt împărțite. Unii autori văd deliberarea ca fiind un proces de luare a deciziei prin intermediul schimbului de argumente. Alții autori consideră că deliberarea nu e direcționată atât de mult asupra deciziilor luate, ci mai ales asupra formării opiniilor care preced luarea deciziilor. Teorell (2006) argumentează că prin definirea participării, în cadrul modelului deliberativ, ca discuție politică și nu ca deliberare, ambele puncte de controversă pot fi rezolvate. Exemplul folosit de Teorell este preluat de la Fearon (1998, p. 63): „în vreme ce are sens să spui <<Am deliberat pe chestiunea respectivă>> nu are sens o formulare de genul <<Am discutat problema cu mine însumi.>>” Astfel deliberarea ca discuție este întotdeauna colectivă și nu individuală. La fel, de vreme ce a participa înseamnă a te implica într-un soi de acțiune colectivă, definirea deliberării ca discuție politică e mai adecvată drept concept al participării (Teorell, 2006). În plus, prin definirea deliberării ca discuție politică (i.e. un proces de formare a opiniilor și nu o procedură de luare a deciziilor) putem, așa cum arată Teorell, să delimităm mai bine modelele participativ și deliberativ ale

democrației. Confuzia între cele două modele poate apărea din faptul că cele mai multe forme de luare directă a deciziilor oferă oportunități pentru a lua parte la discuții politice. După Teorell, importanța definirii deliberării ca discuție politică rezidă în faptul că discuțiile având ca scop formarea opiniilor pot să aibă loc chiar dacă nu se urmărește (sau nu se ajunge la) luarea nici unei decizii colective.

Chiar dacă deliberarea în politică presupune discuții pe teme politice, aceasta nu se poate rezuma doar la schimbul de opinii. Pentru a putea delibera efectiv asupra unor chestiuni politice e nevoie și de informare pe teme politice, dar și de cunoștințe politice. Prin informare politică, discuții politice și cunoștințe politice argumentarea și deliberările publice capătă însemnătate și contribuie la înțelegerea și legitimarea procesului decizional democratic. Cele trei aspecte ale deliberărilor publice veritabile, și anume informare, cunoștințe și discuții politice, constituie ceea ce am numit implicare cognitivă în politică.

2.2.4 Participarea directă în procesul decizional local

Din punct de vedere etimologic termenul de participare înseamnă a lua parte personal în procesul de luare a deciziilor (Sartori, 1987, apud. Teorell, 2006). Acesta este sensul pe care îl acordă termenului susținătorii modelului participativ al democrației (vezi de pildă Gould, 1988; Pateman, 1970, pp. 67-71). Potrivit acestui model, autoritatea indivizilor nu e delegată unor reprezentanți în procesul politic, ci e exercitată în mod direct de către cetățeni (Teorell, 2006). În exprimarea lui Barber (1984, p. 151, apud. Teorell, 2006) „politică în sens participativ... înseamnă autogovernarea cetățenilor și nu guvernarea reprezentativă.” În loc să vadă participarea ca pe o încercare de a influența decidenții, democrații participativi au în vedere participarea directă la luarea deciziilor. Oricum, această definiție nu ar trebui interpretată ca un argument pentru abolirea instituțiilor reprezentative (Teorell, 2006). Ceea ce sugerează susținătorii modelului participativ este lărgirea oportunităților de participare directă prin oferirea de noi arene în afara sistemului reprezentativ tradițional, mai ales în comunitățile locale. De exemplu, Pateman (1970)

2. Ce este participarea politică?

vorbește despre democrația la locul de muncă prin participarea angajaților la managementul companiei, iar Gould (1988) se referă în special la participarea în instituțiile politice care au puterea de a decide în privința chestiunilor locale. Ideea centrală a perspectivei participaționiste este, după Teorell (2006), aceea de a-i face pe cetățeni să se implice mai mult în rezolvarea problemelor de interes local, chiar dacă acest lucru se petrece în cadrul instituțional mai larg, al democrației reprezentative.

În concluzie, participarea e definită în moduri diferite de către cele patru modele ale democrației discutate în această lucrare. Potrivit modelului elitist al democrației, participarea se reduce la simplul act al selectării guvernaților prin alegeri. În modelul receptiv al democrației, participarea e definită ca încercare de a-i influența pe cei care au un cuvânt de spus în guvernare. Prin contrast, potrivit democrațiilor participativi a participa înseamnă a avea, în mod direct, un cuvânt de spus în guvernarea colectivă însăși. În fine, modelul deliberativ definește participarea ca pe o cale prin care poți afla ce să spui în privința guvernării (Teorell, 2006), iar acest lucru poate fi privit ca o implicare cognitivă în politică.

2.3 Cum măsurăm participarea politică?

Participarea politică este definită în mod diferit în cadrul celor patru modele ale democrației discutate în primul capitol. Astfel, am identificat patru înțelesuri diferite ale participării politice: participarea electorală, participarea ca încercare de influență, participarea ca implicare cognitivă în politică și participarea directă a cetățenilor în procesul decizional. Odată făcute aceste precizări, provocarea este de a măsura și evalua aceste moduri de participare în cadrul unor cercetări empirice. Pentru aceasta e nevoie să trecem de la conceptele relativ abstracte despre ce înseamnă participarea, discutate mai sus, la indicatori concreți și măsurabili care să permită evaluarea activismului politic al cetățenilor. Transformarea unor concepte generale în indicatori concreți și măsurabili constituie în esență procesul de operaționalizare discutat în secțiunile următoare din acest capitol.

2.3.1 Operaționalizarea participării electorale. Cum stabilim cine a votat?

Sunt mai multe metode pentru a stabili cine a votat, respectiv cine nu a votat. Cea mai precisă modalitate ar fi inspectarea documentele electorale oficiale pentru a vedea cine sunt persoanele care s-au prezentat la secția de vot și cele care nu s-au prezentat, urmând apoi a fi extrase eşantioane reprezentative pentru a examina caracteristicile ambelor categorii. După cum menționează Rotariu și Comșa (2005, p. 76) această metodă duce la „rezultate foarte apropiate de realitate, însă costurile unor astfel de acțiuni devin foarte ridicate în anumite direcții (crearea unui climat de suspiciune între operator și interviuat respectiv, resurse financiare mai mari).” O altă posibilitate o reprezintă folosirea datelor oficiale privind participarea electorală furnizate de Autoritatea Electorală Permanentă. Acestea sunt date agregate la nivelul secțiilor de votare, respectiv centralizate pe diferite unități-teritorial administrative (localitate, județ, etc.). După cum remarcă Rotariu și Comșa (2005, p. 77) datele respective acoperă toată populația de referință (fiind din acest punct de vedere mai valide și mai de încredere decât datele de sondaj, de pildă), însă oferă „o informație limitată doar la segmentări pe mediu de rezidență (rural/urban)”. Cu siguranță, datele electorale oficiale pot fi folosite în studiile care își propun să analizeze participarea la vot agregată la nivelul localităților, punând-o eventual în relație cu alte variabile măsurate la nivelul unităților teritorial-administrative (ex. mărimea localității, dezvoltarea economică, dezvoltarea infrastructurii, de la cea edilitară până la accesul la mijloacele de comunicație, structura etnică a populației, alte caracteristici socioeconomice și demografice măsurate la nivelul localității, etc.). Datele electorale agregate la nivelul localității nu ne sunt însă de mare folos²² atunci când încercăm să identificăm caracteristicile, la nivel individual, de natură socio-demografică respectiv, atitudinal-axiologică ale celor care participă, respectiv nu participă la vot. O altă metodă de a studia prezența la vot o

²² Datele oficiale agregate la nivelul localităților ar putea fi totuși folosite în analize multinivel în combinație cu date de sondaj culese la nivel individual, pentru a testa de pildă dacă gradul de participare la vot în comunitatea din care face parte respondentul are o influență asupra comportamentului său electoral individual.

2. Ce este participarea politică?

reprezintă sondajele la ieșirea de la urne (exit-poll). Acestea au însă un mare dezavantaj: sunt intervievați doar cei care au mers la vot și prin urmare, nu ne spun nimic despre cei care nu s-au prezentat la urne. Astfel, sondajele de tip exitpoll nu permit comparații între cele două categorii de indivizi, votanți respectiv non-votanți.

Participarea la vot poate fi studiată și pe baza declarațiilor respondenților din sondaje pre-electorale sau post-electorale privind actul votării (la nivel intențional sau factual). Rotariu și Comșa (2005, p. 76) apreciază că declarațiile respondenților în astfel de sondaje sunt în general „conforme cu realitatea (prezentă sau viitoare)” în sensul că „dacă au votat, declară că au votat, iar dacă nu au votat, declară că nu au votat, respectiv dacă declară că vor vota chiar vor face acest lucru, iar dacă declară că nu intenționează să voteze, nu vot vota²³.” Totuși, cu privire la comportamentul electoral, autorii citați remarcă tendința respondenților de a declara într-o măsură mai mare că au votat, decât au făcut-o în realitate. Într-un alt studiu Comșa (2004) arată că supra-raportarea prezenței la vot în România se încadrează între 10-20 de puncte procentuale, în funcție de tipul alegerilor, momentul culegerii datelor față de momentul alegerilor (sondaj pre-electoral sau post-electoral) precum și distanța în timp față de alegeri. Hațieganu (2006) raportează rezultate similare: supra-estimarea prezenței la urne cu circa 20 de puncte procentuale într-un sondaj privind alegerile din România, în 2004.

În ciuda problemelor legate de supra-raportarea votului, sondajele rămân un instrument util pentru studierea votanților/non-votanților, respectiv pentru compararea participării electorale cu alte forme de participare. Putem încerca să diminuăm cât mai mult distorsiunile generate de raportarea inexactă a prezenței la vot în sondaje prin următoarele două criterii de selectare a datelor empirice utilizate. În primul rând, folosirea cu precădere a sondajelor post-electorale care pun întrebări factuale (ex. *Ați votat la ultimele alegeri organizate în data...?*) și nu intenționale (*Veți merge la vot la*

²³ Această afirmație poate fi amendată în sensul următor: datorită percepției votului ca act dezirabil social, o parte relativ mare dintre cei care nu au fost prezenți la urne, declară în sondaje că au votat. Rezultă astfel supra-raportări importante ale votului și implicit distorsiuni semnificative în datele de sondaj.

alegerile ce se vor organiza în data...?), pentru a chestiona respondenții în mod explicit asupra unui comportament concret și bine delimitat în timp și nu doar asupra unei intenții de vot. În al doilea rând, putem folosi date din sondaje realizate cât mai aproape de momentul alegerilor pentru a evita inadvertențele generate de eventualele „scăpări de memorie.”

Pentru a exemplifica provocările pe care le ridică o cercetare a evoluției participării electorale voi folosi cu precădere o serie sondaje post-electorale²⁴ realizate cât mai aproape de ziua organizării alegerilor parlamentare din anii electorali²⁵: 1990, 1992, 1996, 2000, 2004 și 2008. Am ales să ilustrez participarea la vot în alegerile parlamentare deoarece majoritatea sondajelor post-electorale din anii electorali menționați mai sus conțineau doar întrebări la referitoare la comportamentul electoral de la acest tip de scrutin.²⁶ Pe lângă o eventuală diminuare a distorsiunilor privind comportamentul raportat de respondenți, folosirea datelor de sondaj culese în apropierea momentelor electorale poate prezenta și un alt avantaj: informațiile obținute pe baza sondajelor pot fi validate, comparându-le cu rezultatele oficiale anunțate de Biroul Electoral Central (BEC) și, așa cum vom arăta mai jos, distorsiunile prezente în datele de sondaj pot fi într-o oarecare măsură corectate prin ponderare, în funcție de aceste rezultate oficiale.

Multe dintre analizele privind participarea electorală în România din 1990 până în 2008, folosite aici în scop ilustrativ, se bazează pe sondaje internaționale care au fost realizate și în România pe eșantioane reprezentative. În cele ce urmează voi prezenta pe scurt aceste sondaje care,

²⁴ Pentru alegerile din 1990, 1996, 2004 și 2008 am folosit sondaje post-electorale. Datorită lipsei datelor pentru alegerile din 2000 am utilizat un sondaj pre-electoral, realizat însă cu puțin timp înainte de data organizării alegerilor. Pentru alegerile din 1992 am utilizat un sondaj post-electoral realizat în toamna anului 1992.

²⁵ Până în 2004 inclusiv alegerile parlamentare și cele prezidențiale s-au organizat concomitent. Odată cu schimbarea constituțională a duratei mandatului prezidențial de la 4 la 5 ani, anul organizării celor două tipuri de scrutin nu a mai coincis: 2008 pentru alegerile parlamentare, respectiv 2009 pentru cele prezidențiale.

²⁶ O analiză comparată și pe date referitoare la participarea la vot la alegerile locale ar fi fost utilă mai ales dacă ținem cont de faptul că anumite forme de participare (mai ales contactarea oficialităților, ex. primar, consilieri locali, funcționari, etc.) sunt mai degrabă disponibile pentru majoritatea cetățenilor la nivel local. Însă lipsa datelor ne determină să limităm deocamdată analiza doar la participarea la vot realizată cu ocazia alegerilor parlamentare.

2. Ce este participarea politică?

din rațiunile menționate mai sus, urmează pe cât posibil momentelor electorale din România: pentru alegerile din 20 mai 1990 am folosit datele culese pe un eșantion reprezentativ de 1234 de persoane din România, în decembrie 1990, în cadrul studiului *Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe 1990-2001. Cumulated Survey Data*²⁷; pentru alegerile din 27 septembrie 1992 am utilizat datele culese în perioada 7-13 Noiembrie 1992²⁸ pe un eșantion reprezentativ la nivel național conținând 1000 de subiecți, în cadrul studiului *Central and Eastern Eurobarometer 3 (Political Desintegration)*²⁹; pentru alegerile din 3 noiembrie 1996 am folosit date culese în România pe un eșantion de 1175 respondenți în decembrie 1996, în cadrul studiului *Comparative Study of Electoral Systems (CSES), Module 1, 1996-2000*; pentru alegerile din 26 noiembrie 2000 am folosit datele *Barometrului de Opinie Publică* culese în perioada 31 octombrie – 6 noiembrie 2000 pe un eșantion reprezentativ pentru România cuprinzând 1775 de persoane; pentru alegerile din 28 noiembrie 2004 am folosit al doilea modul al *Comparative Study of Electoral Systems (CSES), 2001-2006*, realizat în România în decembrie 2004 pe un eșantion reprezentativ de 1913 persoane; pentru alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2008 am folosit datele din *European Social Survey*, modulul 4 ediția a 3-a, aplicat în România în perioada 2 decembrie 2008-19 ianuarie 2009 pe un eșantion reprezentativ de 2146 de respondenți.

Aceste sondaje nu au fost concepute având ca principală prioritate comparabilitatea datelor. Prin urmare felul în care au fost adresate întrebările despre participarea politică diferă. De vreme ce întrebările acestea stau la baza operaționalizării variabilei privind participarea la vot, voi detalia în continuare felul în care sunt formulate întrebările în fiecare sondaj în parte³⁰.

27 Bazele de date sunt disponibile gratuit pentru cercetători și mediul academic la websitul GESIS - Leibniz Institute for the Social Sciences, accesat ultima dată la 6 iulie 2021.

28 Deși datele au fost culese într-o perioadă post-electorală, întrebarea din chestionar se referă la intenția de a vota la următoarele alegeri generale din România. În ciuda acestui inconvenient am folosit acest sondaj datorită proximității perioadei de culegere a datelor față de momentul alegerilor.

29 Bazele de date sunt disponibile online la adresa:

<http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp>, accesată ultima dată la 10 iunie 2020.

30 De regulă am calculat prezența declarată la vot ca procent al celor care au declarat că au votat/intenționează să voteze din totalul respondenților, fără a-i exclude pe cei care au

În sondajul din 1990, persoanele erau chestionate: *Ați votat la ultimele alegeri parlamentare?* la circa 7 luni de la data alegerilor din 20 mai 1990 (datorită distanței relativ mari față de momentul alegerilor i-am exclus din analiză pe cei care au răspuns *nu știu* sau au refuzat să răspundă). În sondajul din 1992, întrebarea privind intenția de vot era formulată astfel: *Dacă azi ar avea loc alegeri generale, Dvs. ați merge la vot?* În chestionarul CSES din 1996 și 2004 întrebarea privind participarea la alegerile parlamentare era formulată astfel: *După cum știți, în România prezența la vot nu este obligatorie, unii oameni votează, iar alții nu. Dumneavoastră ați votat: a. în primul tur al alegerilor generale?* În sondajul pre-electoral BOP din noiembrie 2000 apăreau două întrebări privind participarea la vot: *A6. Aveți de gând să mergeți la vot pentru alegerile prezidențiale și parlamentare din toamna acestui an?* Pentru cei care au răspuns că vor merge la vot s-a mai pus o întrebare suplimentară: *A7. Cât de sigur sunteți că veți merge la vot?* I-am considerat votanți doar pe cei care au declarat că *sunt foarte siguri* sau *destul de siguri* că vor merge la vot.³¹ În sondajul ESS din 2008 întrebarea privind votul era formulată astfel: *În zilele noastre, dintr-un motiv sau altul, unii oameni nu votează. Dumneavoastră ați votat la ultimele alegeri parlamentare din 30 noiembrie 2008?*

răspuns: *nu știu* sau au refuzat să răspundă. Totuși, la sondajul referitor la alegerile din 1990, datorită distanței mari de timp dintre aplicarea chestionarului (decembrie 1990) și data alegerilor (20 mai 1990) am considerat oportună excluderea din calculul prezenței la vot a celor care au declarat că nu știu dacă au votat sau nu la ultimele alegeri. Ne-excluderea acestei categorii ar fi distorsionat mult datele de sondaj față de rezultatele oficiale în sensul sub-raportării prezenței la vot cu circa 10 puncte procentuale, ceea ce reprezintă o situație atipică pentru studiile electorale unde de regulă se pune problema distorsiunii datelor de sondaj în sensul supra-raportării prezenței la vot. Totodată, în calculul gradului de participare la vot pe baza datelor ESS 2008, i-am exclus pe cei care au declarat că nu aveau drept de vot la data organizării alegerilor din 30 noiembrie 2008.

³¹ La întrebarea *Cât de sigur sunteți că veți merge la vot?* respondenții puteau alege următoarele variante de răspuns: 1. Foarte sigur 2. Destul de sigur 3. Nu sunt așa de sigur, depinde 8. NC (nu votează) 9. NS/NR. Intenția declarată de a vota depășește cu mult prezența la urne de 65,31% raportată de Biroul Electoral central. Astfel 84,7% dintre respondenți BOP au declarat că sunt foarte siguri sau destul de siguri că vor merge la vot la alegerile generale ce urmau să aibă loc la sfârșitul lunii noiembrie 2000, . Doar 5,9 % au ales varianta 3. *Nu sunt așa de sigur, depinde*, restul declarând fie că nu votează fie cu nu știu sau că refuză să răspundă.

2. Ce este participarea politică?

După cum putem constata declinul participării la vot din anii 1990 și 2000 nu e reflectat la adevărată sa dimensiune de datele de sondaj³². Figura 1 sintetizează datele de sondaj (în special sondaje postelectorale) privind participarea la vot în România din 1990 până în 2008, comparându-le totodată cu datele oficiale privind prezența la urne la alegerile parlamentare. Remarcăm o creștere semnificativă a diferenței dintre gradul de participare la vot auto-declarat de respondenți în sondajele de opinie și datele oficiale privind prezența la urne, la alegerile parlamentare din România. Astfel, în decembrie 1990, 84% dintre cei chestionați (excluzându-i pe cei care au răspuns *nu știu* sau au refuzat să răspundă) într-un sondaj internațional privind consolidarea democrației în Europa de Est declarau că au votat la ultimele alegeri (cele din 20 mai 1990). Datele oficiale înregistrează o prezență la vot la aceste alegeri de 86,19%, rezultând o sub-raportare a prezenței la vot de -2,19 puncte procentuale³³. Această sub-raportare relativ ne semnificativă contrastează puternic cu supra-raportarea pregnantă a participării la alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2008, reliefată prin diferența de 27,2 puncte procentuale între datele oficiale (participare de 39,2%) și datele dintr-un sondaj internațional European Social Survey (ESS runda 4) realizat și în România în lunile decembrie 2008 și ianuarie 2009, în care 66.4% dintre respondenți declarau că au votat la alegerile din 30 noiembrie 2008.

³² Unii autori susțin că nici datele oficiale nu sunt foarte precise din punctul acesta de vedere. Mircea Comșa (Comșa, Gheorghită, & Tufiș, 2010) arată că la alegerile europene din 2009 numărul celor trecuți în listele electorale este cu circa 1,2 milioane mai mare decât numărul adulților raportat de INSSE, rezultând astfel o rată de participare oficială mai mică decât cea reală. Totuși, în absența altor date valide am folosit rata de participare la vot raportată de BEC pentru fiecare rând de alegeri.

³³ În paginile următoare detaliez schema de ponderare folosită pentru a corecta discrepanțele dintre datele oficiale și cele de sondaj. Ponderarea pornește de la premisa că cei care în fapt au votat, valorizează pozitiv actul votării și prin urmare nu au nici un motiv să declare că nu au votat, în vreme ce o parte din cei care nu au votat în fapt, declară că au votat, rezultând astfel o supra-raportare a votului în sondajele de opinie.

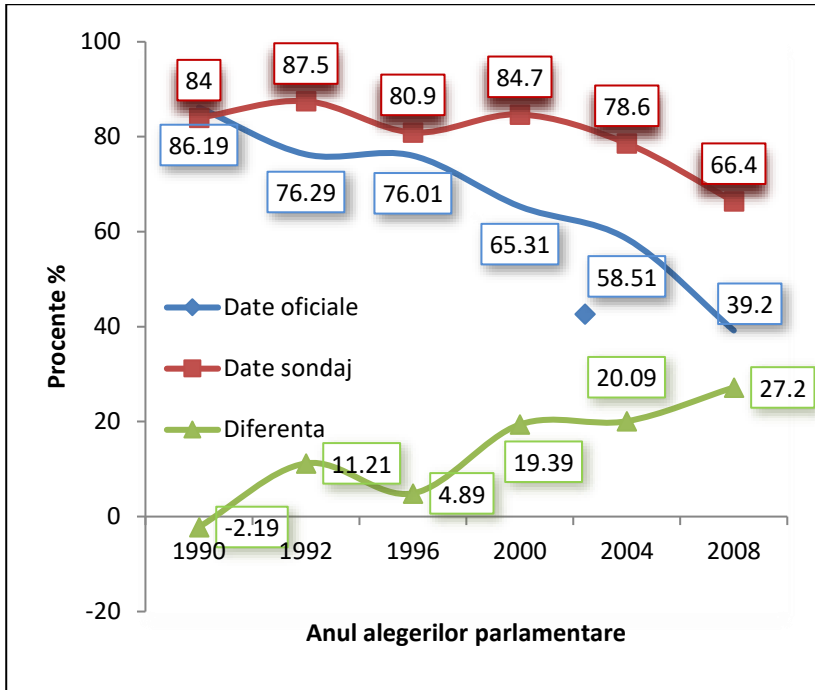

Figura 1. Participarea la vot în România: date oficiale și sondaje de opinie

Sursa: elaborare proprie folosind datele disponibile pe web-situl Autorității Electorale Permanente pentru alegerile parlamentare din 1990 până în 2008, respectiv cele culese printr-o serie de sondaje post-electorale (PCP pentru alegerile din 1990; CSES modulul 1 pentru alegerile din 1996; CSES modulul 2 pentru alegerile din 2004, ESS 3 pentru alegerile din 2008) și pre-electorale (CEE Eurobarometer pentru alegerile din 1992; BOP 2000 ediția de toamna pentru alegerile din 2000).

Cum se explică creșterea diferenței dintre procentul celor care declară în sondajele postelectorale că au votat și rata de participare la vot reflectată de datele electorale oficiale? Datele pe care le avem la dispoziție ne permit doar răspunsuri ipotetice la această întrebare, bazându-ne pe rezultatele altor cercetări. O primă explicație ține de numărul tot mai mare al cetățenilor români cu drept de vot care au emigrat în decursul anilor 2000 (Comșa, 2015). În general, aceștia fiind plecați din țară, nu erau incluși în sondajele de opinie realizate în perioada respectivă în România. Deși sunt înscrși în listele electorale și au drept de vot, ponderea românilor din diaspora care votează la

2. Ce este participarea politică?

alegerile parlamentare este relativ mică (Kostelka, 2017a). Prezența lor pe listele electorale diminuează însă semnificativ cifrele raportate de autorități privind prezența oficială la vot care e calculată ca procent al celor care s-au prezentat la urne din totalul celor care au drept de vot. Incluziunea românilor din diaspora în sondajele de opinie ar putea corecta într-o oarecare măsură discrepanțele dintre datele de sondaj și datele oficiale privind participarea la vot în alegeri.

Un al doilea set de explicații ține de distorsiunile datorate construirii eșantioanelor folosite în sondajele de opinie postelectorale. Astfel, e posibil ca cei care votează să fie supra-reprezențați în aceste eșantioane tocmai datorită faptului că posedă acele caracteristici care le cresc șansele de a fi incluși în sondajele de opinie (caracteristici socio-demografice, domiciliul stabil, includerea în listele electorale din care poate fi extras eșantionul, disponibilitate mai mare de a participa la sondaj, etc.). Cu siguranță că felul în care sunt construite eșantioanele oferă doar explicații parțiale pentru distorsiunile privind felul în care e reflectată participarea la vot în sondajele de opinie. E greu de crezut de pildă că toți cei 66.4 % care au declarat că au votat în eșantionul din România ESS4 chiar au votat la alegerile din noiembrie 2008 și că diferența până la rata oficială a prezenței la vot (de numai 39.2%) se datorează erorilor de eșantionare. E foarte probabil ca o parte dintre cei care au declarat că au votat, să nu fi mers de fapt la urne în ziua votului.

În literatura de specialitate sunt menționați o serie de factori care pot contribui la supra-raportarea votului în sondaje: „scăpări de memorie”, efecte legate de ordinea întrebărilor din chestionar, felul în care tratăm non-răspunsurile din sondaje. Însă cea mai des întâlnită explicație pentru supra-raportarea votului se referă la faptul că respondenții sunt motivați să dea un răspuns dezirabil din punct de vedere social pentru a apărea într-o lumină pozitivă (Karp & Brockington, 2005). Dacă ipoteza dezirabilității sociale este corectă, atunci cei care declară fals că au votat (când de fapt nu au făcut acest lucru) sunt persoane care valorizează pozitiv actul votării și prin urmare sunt mai apropiați din acest punct de vedere de cei care sunt predispuși să voteze. Cu alte cuvinte, sunt persoane care consideră că votul e important și dezirabil social dar care din diferite motive conjuncturale nu au votat. Totuși, aceste

persoane sunt non-votanți (chiar dacă conjuncturali) și nu votanți așa cum se declară în sondaje. Tocmai fiindcă acești non-votanți conjuncturali au caracteristici similare din multe puncte de vedere cu adevărații votanți, includerea lor în categoria votanților supraestimează importanța caracteristicilor comune ale celor două categorii (în general predictorii socio-demografici). Dacă cei care declară fals că au votat ar fi incluși în categoria non-votanților atunci caracteristicile socio-demografice similare votanților și-ar pierde din importanță deoarece, în analizele statistice multivariate, nu ar mai fi predictorii sau discriminanți la fel de buni ai votanților față de non-votanți.

Distorsiunile existente în datele de sondaj în privința participării influențează modelele predictive ale votului. Astfel efectul unor predictorii ai votului poate fi supra-apreciat, în vreme ce importanța altora este subapreciată. Această situație este examinată de Crow și Berumen (2007) într-un studiu despre alegerile prezidențiale din 2000 în Mexic. Autorii demonstrează că dacă nu se corectează distorsiunile legate de supra-raportarea votului în sondajele post-electorale, analizele statistice multivariate tind să supraliciteze efectul variabilelor socio-demografice asupra participării la vot. Crow și Berumen propun trei soluții pentru corectarea distorsiunilor din datele de sondaj: folosirea unor „filtre” pentru a reclasifica drept non-votanți respondenții care deși declară că au votat, au o probabilitate mică să fi făcut acest lucru;³⁴ ponderări ale eșantionului derivate din datele oficiale agregate; un model de selectare a eșantionului folosind o corecție de tip Heckman.

În privința aplicării așa numitelor „filtre” pentru clasificarea respondenților în votanți respectiv non-votanți, există riscul introducerii în analiză a unor confuzii conceptuale și operaționale în absența unor date relevante. De pildă, unii autori folosesc pe lângă declarația respondenților

³⁴ Crow și Berumen (2007) folosesc pentru filtrarea votanților/non-votanților un sondaj postelectoral CSES aplicat în 2000 în Mexic. În aplicarea chestionarului respondenților li se inspecta cartea de alegător (sub pretextul furnizării unor informații pentru îmbunătățirea felului în care aceasta este concepută) pentru a se stabili dacă subiecții au votat într-adevăr sau nu. Astfel de date nu sunt disponibile în România, unde, deși la un moment dat s-au introdus cărțile de alegător, acestea nu au fost folosite ulterior, pentru exercitarea dreptului de vot fiind necesar un alt act de identitate.

2. Ce este participarea politică?

privind prezența lor la vot și alți indicatori precum certitudinea opțiunii de vot pentru un anumit partid sau candidat și gradul de interes pentru alegeri (Rotariu & Comșa, 2005). Pe baza acestor itemi, Comșa și Rotariu (2005) au construit probabilitatea de vot pentru fiecare individ, pe intervalul (0,1). Astfel doar persoanele care au o probabilitate de vot mai mare de 0.5 sunt incluse în categoria votanților, restul fiind considerați non-votanți. Această metodă prezintă riscul unei confuzii conceptuale și de măsurare deoarece introduce în operaționalizarea variabilei dependente (i.e. VD = participarea la vot) alte variabile ce ar putea să fie variabile explicative ale votului (i.e. VI = interesul pentru alegeri, interes pentru politică, certitudinea opțiunii de vot pentru un candidat sau altul etc.). Chiar dacă această operaționalizare a participării la vot produce rezultate apropiate la nivel agregat de procentele prezenței la vot furnizate de Biroul Electoral Central pentru alegerile din 2004, fidelitatea acestei modalități de corectare a distorsiunilor din datele de sondaj ar trebui testată și pentru alte eșantioane din diferite sondaje pre sau post-electorale. De pildă, pe eșantionul Barometrului de Opinie Publică din 2000 (ediția din noiembrie) ce conține itemi similari celor propuși de Comșa și Rotariu (2005) clasificarea votanților respectiv non-votanților pe baza calculului probabilității de vot propuse de autorii citați duce la rezultate distorsionate în sensul sub-aprecierii gradului de participare la vot cu circa 10 puncte procentuale față de datele oficiale.

Re-ponderarea eșantionului ar putea fi o metodă mai adecvată de corectare a distorsiunilor din datele de sondaj. Această metodă constă în ponderarea diferențiată a indivizilor din eșantion care declară că au votat respectiv nu au votat, folosind datele agregate privind gradul de participare la vot pentru fiecare rând de alegeri. Această schemă de ponderare pornește de la următoarea idee subliniată de Crow și Berumen (2007): se acordă o pondere mai mare persoanelor care admit că nu au votat (presupunând că spun adevărul) și o pondere mai mică celor care pretind că au votat (cei mai mulți dintre aceștia spun adevărul, dar o parte semnificativă dintre ei declarând fals că au votat). Cu alte cuvinte ponderarea reprezintă o corectare a sub-reprezentării adevăraților non-votanți în eșantionul folosit (Crow & Berumen, 2007).

**Tabelul 1. Clasificarea încrucișată a votului declarat cu votul real sau „Tabelul Adevărului”
A votat în realitate (V)**

		Da	Nu	
A declarat că a votat (DV)	Da	$P(V=1 DV=1)$ „Adevărații votanți auto- declarați”	$P(V=0 DV=1)$ „Falșii votanți auto-declarați”	66.4%
	Nu	$P(V=1 DV=0)$ „Falșii non- votanți auto- declarați”	$P(V=0 DV=0)$ „Adevărații non-votanți auto-declarați”	
		39.2%	60.8%	

Sursa: adaptare după Crow și Berumen (2007)

Nota: Totalul de pe coloane e preluat din datele Autorității Electorale Permanente (AEP) pentru alegerile parlamentare din 2008; totalul pe linii e calculat pe baza declarațiilor respondenților la sondajul ESS din 2008.

Calcularea ponderilor diferențiate acordate celor care declară că au votat, respectiv că nu au votat se face pe baza unui tabel de contingență folosind deopotrivă declarația respondenților privind participarea sau neparticiparea la vot și datele oficiale agregate privind prezența la vot. Tabelul rezultat este așa numitul „tabel de adevăr” (Crow & Berumen, 2007). Voi exemplifica metoda de ponderare folosind datele ESS vizând participarea la vot la alegerile parlamentare din România organizate la 30 noiembrie 2008. Datele oficiale au înregistrat la aceste alegeri o prezență la vot de 39.2 % în vreme ce participarea declarată la vot în sondajul ESS pe România a fost de 66.4%. Vom folosi datele oficiale ca valori cunoscute ale populației și le vom utiliza pentru a corecta estimările prezenței la vot rezultate din declarațiile respondenților la sondajul ESS din 2008.

2. Ce este participarea politică?

Tabelul 1 reprezintă o clasificare încrucișată a votanților auto-declarați cu votanții reali la alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2008. Procentele marginale de pe coloane reprezintă probabilitatea necondiționată că un respondent a votat sau nu (datele sunt cele înregistrate de Autoritatea Electorală Permanentă - AEP). Procentele marginale de pe linii reprezintă probabilitatea necondiționată ca un respondent să declare că a votat (calculate pe baza datelor din sondajul post-electoral ESS 2008). Simbolurile din interiorul tabelului de contingență se citesc astfel: P – probabilitatea ca un respondent să fie clasificat în celula respectivă; V – a votat (cu valorile 1 pentru cei care au votat în realitate și 0 pentru cei care nu au votat); DV – a declarat că a votat (cu valorile 1 pentru cei care au declarat că au votat, respectiv 0 pentru cei care au declarat că nu au votat³⁵). Astfel, în celula din stânga sus îi avem pe cei care au declarat că au votat și chiar au făcut acest lucru în realitate („Adevărații votanți auto-declarați”); în celula din dreapta sus se afla cei care au declarat că au votat dar de fapt nu au făcut acest lucru în realitate („Falșii votanți auto-declarați”); în stânga jos îi avem pe cei care au declarat că nu au votat, dar de fapt au votat („Falșii non-votanți auto-declarați”); în fine în dreapta jos îi avem pe cei care au declarat corect că nu au votat, fiindcă nici în realitate nu au fost prezenți la urne („Adevărații non-votanți auto-declarați”).

Fără existența unor date electorale validate nu putem ști procentajul celor care au declarat că au votat și într-adevăr au făcut acest lucru („adevărații votanți auto-declarați”) și nici al celor care nu au spus adevărul, declarând că au votat, când de fapt nu au fost prezenți la urne („falșii votanți auto-declarați”). Cu alte cuvinte, nu putem ști procentajele din celulele interioare ale tabelului de contingență (Crow & Berumen, 2007). Vom rezolva această problemă urmându-l pe Katz (2000, pp. 9-10, apud. Crow și

³⁵ La întrebarea: Dvs. ați votat la ultimele alegeri parlamentare din 30 noiembrie 2008? respondenții aveau posibilitatea să răspundă astfel: 1. Da, am votat; 2. Nu, nu am votat; 3. Nu am votat fiindcă nu aveam vârsta de 18 ani; 8. Nu știu/Nu răspund. Cei care au declarat că au votat au fost recodați ca votanți auto-declarați (valoarea 1), cei care au declarat că nu au votat/nu știu/nu răspund au fost recodați ca non-votanți autodeclarați (valoarea 0), iar cei care nu au votat fiindcă nu aveau drept de vot au fost excluși din calcul, fiind nerelevanți pentru analiza de față.

Berumen, 2007, p.14) care acordă o probabilitate egală cu 0 în dreptul „falșilor non-votanți autodeclarați” (celula din stânga jos în Tabelul 2).

Tabelul 2. Clasificarea încrucișată a votului declarat cu votul real, presupunând că nu există sub-raportare a votului în sondajele de opinie
A votat în realitate (V)

		Da	Nu	
A declarat că a votat (DV)	Da	<p>0.392</p> <p>„Adevărații votanți auto- declarați”</p>	<p>0.272</p> <p>„Falșii votanți auto-declarați”</p>	66.4%
	Nu	<p>0.00</p> <p>„Falșii non- votanți auto- declarați”</p>	<p>0.336</p> <p>„Adevărații non-votanți auto-declarați”</p>	33.6%
		39.2%	60.8%	

Sursa: Elaborarea autorului pe baza datelor Autorității Electorale Permanente (AEP) și cele culese prin sondajul ESS din 2008.

Nota: Totalul de pe coloane e preluat din datele Autorității Electorale Permanente (AEP) pentru alegerile parlamentare din România 2008; totalul pe linii e calculat pe baza declarațiilor respondenților la sondajul ESS din 2008.

Acordarea acestei probabilități nule pleacă de la premisa că toți cei care au declarat că nu au votat, au spus de fapt adevărul și că în acest caz nu avem nici un respondent care să fi votat în realitate și să fi declarat că nu a votat. Pentru orice distribuție a valorilor de pe marginea tabelului (procentele participării la vot din datele oficiale și din cele de sondaj), „acest zero structural” din celula din stânga jos, determină valorile din celelalte celule (vezi Tabelul 2).

2. Ce este participarea politică?

Crow și Berumen (2007) consideră că postularea „zeroului structural” pentru frecvența sub-raportării prezenței la vot poate fi justificată pe baza a trei argumente. În primul rând, acordarea probabilității 0 pentru sub-raportarea participării la vot e consistentă cu așteptările derivate din teoria dezirabilității sociale. Potrivit acesteia votul e perceput ca un act pozitiv și dezirabil și prin urmare un respondent care și-a exercitat dreptul la vot va declara că a votat atunci când este chestionat într-un sondaj de opinie post-electoral. În al doilea rând, studiile electorale din SUA (i.e. National Election Survey-NES) care au validat declarațiile respondenților privind participarea la vot prin raportare la documentele electorale oficiale (i.e. listele electorale în care se consemnează cei care au votat/nu au votat) arată că numărul respondenților care sub-raportază votul este neglijabil din punct de vedere empiric (considerăm că acest lucru e valabil și pentru România). În al treilea rând, spre deosebire de supra-raportare, sub-raportarea votului pare a fi distribuită în mod aleatoriu în rândul respondenților și astfel nu influențează mărimea și sensul coeficienților pentru predictorii participării la vot (Crow & Berumen, 2007).

Schema de ponderare ilustrată mai sus folosește ratele de participare la nivel național (date oficiale) și ratele de participare rezultate din raportarea participării la vot în sondajele folosite (date de sondaj). Ea poate fi utilizată și în studiile longitudinale, pentru fiecare rând de alegeri va rezulta o ponderare diferită a eșantioanelor, în funcție de datele oficiale și a datelor de sondaj folosite. Astfel, la alegerile parlamentare din 2008, schema de ponderare produce următoarele ponderi:

Ponderarea pentru Votanții auto-declarați:

$$(DV=1) = \frac{P(V=1)}{P(DV=1)} = \frac{0.392}{0.664} \approx 0.59$$

Ponderarea pentru Non-votanții auto-declarați:

$$(DV=0) = \frac{P(V=0)}{P(DV=0)} = \frac{0.608}{0.336} \approx 1.80$$

Aplicarea acestei ponderări urmărește corectarea distorsiunilor din datele de sondaj. Ținând cont de faptul că procentul celor care declară că au votat este mai mare decât al celor care au votat într-adevăr, conform datelor oficiale, ponderarea va ajusta în jos (*0.59) procentul votanților auto-declarați (o parte dintre aceștia au declarat fals că au votat) pentru a ajunge la

procentul votanților reali. Invers, având în vedere că procentul celor care declară că nu au votat este mult mai mic decât procentul celor care nu s-au prezentat la urne (conform datelor oficiale), ponderarea va ajusta în sus (*1.80) procentul non-votanților auto-declarați (presupunând din rațiunile schițate mai sus că aceștia au declarat adevărul) pentru a ajunge la procentul non-votanților. Aceeași procedură de ponderare se poate aplica tuturor sondajelor folosite într-un studiu pentru analizarea evoluției determinantilor prezenței la vot.

2.3.2 Dimensiunile și indicatorii participării ca încercare de influență politică

Participarea politică ca încercare de a influența autoritățile publice poate îmbrăca diferite forme de acțiune. Într-un studiu al extinderii modalităților de participare politică, citat și în secțiunile anterioare, Jan W. van Deth (2001) analizează repertoarul formelor de participare politică, așa cum sunt acestea operaționalizate în diferite studii. De pildă, autorul menționează nu mai puțin de 52 de activități incluse ca modalități de participare politică în chestionarul folosit pentru studiul *Citizenship, Involvement, Democracy* din 2000. Pentru a ajunge la acest număr impresionant de acțiuni, în studiul menționat sunt incluse sub eticheta participare politică și o serie de comportamente ce țin de participarea civică (ex. apartenența la tot soiul de organizații de la cele sportive la cele religioase, de la cele filantropice la cele pentru protecția mediului, etc.). Alte cercetări menționate de Deth includ mult mai puține modalități de participare (circa 7-10) lăsând în afara operaționalizării acestui concept forme de participare cum ar fi de pildă activitățile în cadrul diferitelor asociații și organizații neguvernamentale, care sunt considerate cel mai adesea în analizele statistice multivariate ca fiind precursori sau predictorii ai participării politice.

Cei mai mulți autori pornesc de la o tipologie dihotomică a modalităților de participare politică ca influență: *participare convențională* (aici sunt adesea incluse activități legate de contactarea oficialităților, convingerea rudelor/cunoștințelor/prietenilor să voteze un anumit partid sau candidat, participarea în campania electorală pentru sprijinirea unui candidat sau partid,

2. Ce este participarea politică?

participarea la un miting electoral sau la o întâlnire cu scop politic, etc.), *participare neconvențională sau de protest* (semnarea unei petiții sau reclamații, participarea la demonstrații sau greve legale, participarea la demonstrații sau greve ilegale, ocuparea unor clădiri sau fabrici, blocarea străzilor, greva foamei, etc.).

În această secțiune adoptăm tipologia dihotomică de mai sus. Pentru fiecare tip de participare (convențională respectiv de protest) vom folosi pentru ilustrare o serie de indicatori instrumentați sub forma unor întrebări în sondajele internaționale de opinie la care România a luat parte din 1990 până în 2008/09. Tabelul 3 sintetizează acești indicatori pentru fiecare sondaj în parte. Felul în care au fost formulate întrebările privind participarea politică diferă într-o oarecare măsură de la un sondaj la altul. Fiindcă aceste întrebări constituie variabilele prin care e măsurată participarea ca încercare de influență, consider utilă detalierea fiecărei modalități de participare așa cum a fost instrumentată în sondajele menționate în tabelul 3. Voi începe cu formele de participare convențională.

Încercarea de a-i convinge pe alții (fie că sunt rude, prieteni, colegi sau cunoștințe) să voteze într-un anumit fel variază mult în ceea ce privește efortul și competența politică pe care le necesită, însă în general această modalitate de participare presupune un grad relativ ridicat de pasiune sau interes pentru politică (Sum, 2005). În 1990 și 1998, în sondajele *Post-communist Citizens 1990-1992* (PCP 1990, valul 1) și *Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe* (PCP 1998, valul 2), respondenții erau întrebați: „Cât de frecvent încerci să-ți convingi prietenii să voteze la fel ca tine” cu variantele de răspuns „des, câteodată, rar, niciodată, nu știu”. În chestionarul *Comparative Study of Electoral Systems* (CSES) din 2004 respondenții erau întrebați: „Ați discutat cu alți oameni în încercarea de a-i convinge să voteze un anumit partid sau candidat” iar pentru cei care au răspuns „da” s-a mai pus o întrebare „Cât de des ați făcut acest lucru” cu variantele de răspuns „deseori, uneori, rareori, NS/NR”.

Tabelul 3. Indicatorii participării politice ca modalitate de influență în diferite studii

Forme de participare politică		PCP 1990	CSES 1996	PCP 1998	WVS 1998	EVS 1999	CSES 2004	WVS 2005 ³⁶	C. Civ 2007	EVS 2008	ESS4 2008/9
Convențională	Își convinge cunoștințele să voteze	x		x			x				
	Întâlniri politice	x		x							
	Contactează oficialități	x	x	x			x		x		x
	Sprijină campania electorală	x		x			x				x
De protest	Demonstrații legale	x		x	x	x	x	x	x	x	x
	Petiționare	x		x	x	x		x	x	x	x
	Boicotare	x		x	x	x		x		x	x
	Grevă ilegală	x		x	x	x				x	
	Ocuparea clădirilor	x		x	x	x				x	

Nota: Am marcat cu "x" prezența itemului respectiv în sondajul de opinie menționat.

Sursa: Elaborare autorului pe baza analizării chestionarelor din sondajele internaționale aplicate în diferite momente în România (PCP din 1990 și 1998; CSES modulul 1 din 1996 și modulul 2 din 2004, WVS din 1998 și 2005, EVS din 1999 și 2008, Cultura Civică din 2007, ESS 4 din 2008/2009).

Participarea la întâlniri politice poate să fie mai mult sau mai puțin activă (ex. dacă respondentul ia cuvântul sau doar asistă la întâlnire) dar oricum presupune unele costuri, în special în ceea ce privește timpul alocat de respondenți acestei activități. Doar în două dintre sondajele discutate în tabelul 3 au fost incluse în chestionar întrebări legate de participarea la întâlniri politice. E vorba de sondajele PCP din 1990 și 1998, în ambele

³⁶ Subiecții sunt întrebați deopotrivă dacă au participat vreodată la formele de protest menționate și apoi dacă au participat în ultimii 5 ani.

2. Ce este participarea politică?

respondenții erau întrebați: „Cât de des ați participat la o întâlnire sau adunare politică?” cu variantele de răspuns „des, câteodată, rar, niciodată, nu știu.”

Contactarea politicianilor sau a oficialităților publice necesită un anumit nivel de inițiativă din partea participanților care pot desfășura această activitate în multe feluri, de la vizite personale la biroul politicianilor sau oficialităților, până la scrierea unor scrisori sau contactarea prin telefon, email, sau mai nou, prin mesaje pe rețelele de socializare online. În sondajele PCP din 1990 și 1998, respondenții erau întrebați: „Cât de des ați contactat oficialitățile publice sau politicieni?” cu variantele de răspuns „des, câteodată, rar, niciodată, nu știu.” În sondajul CSES din 1996, respondenții erau întrebați dacă „În ultimele 12 luni, ați avut vreun contact cu vreun membru al Parlamentului?” în vreme ce în sondajul CSES 2004 întrebarea era pusă astfel: „În ultimii cinci ani ați contactat vreun politician sau funcționar în scris sau altcumva?” În sondajul ESS4 din 2008 întrebarea era formulată astfel: „În ultimele 12 luni, Dvs. personal ați contactat un politician, un reprezentat al Guvernului sau al autorităților publice locale (primar, viceprimar, consilier)?”. Trebuie remarcate diferențele între modul de formulare a întrebărilor atât în ceea ce privește cadrul temporal cât și persoana publică ce a fost contactată. În privința cadrului temporal, acesta lipsește la întrebările din PCP 1990 și 1998, este limitat la ultimele 12 luni în CSES 1996 și ESS4 2008 și este extins la ultimii 5 ani în CSES 2004. În privința persoanei publice care este contactată, singura diferență notabilă apare în cazul CSES 1996 care se referă doar la contactarea parlamentarilor.

Sprijinirea unui candidat sau partid în campania electorală variază mult în ceea ce privește efortul, resursele și abilitățile necesare. De pildă suportul pentru un partid în campania electorală nu presupune resurse foarte mari atunci când de exemplu se manifestă prin acțiuni precum: purtarea unor îmbrăcăminte pe care se află însemnele electorale ale unui partid sau candidat (ex. tricouri, șepci, ecusoane, insigne electorale, etc.). Costul participării la acest tip de activitate politică poate fi mai mare atunci când, de exemplu, participanții se implică în distribuirea materialelor electorale ale partidului, de la distribuirea fluturașilor electorali până la lipitul de afișe. După cum arătau campaniile electorale din România anilor 2000 lipirea afișelor electorale părea a fi o îndeletnicire relativ periculoasă ce îi expunea pe

participanți la potențiale altercații cu echipele de campanie ale adversarilor politici pe de o parte, sau chiar conflicte cu forțele de ordine, pe de altă parte. Totodată, sprijinirea unui candidat poate necesita anumite abilități atunci când se manifestă prin participarea la elaborarea materialelor de campanie și anumite resurse când participanții oferă partidului anumite donații, folosirea unor echipamente etc. În sondajul, PCP 1990 și 1998, întrebarea referitoare la sprijinul pentru un candidat sau partid în campania electorală era formulată astfel: „Cât de des vă petreceți timpul lucrând pentru un partid sau candidat” cu variantele de răspuns „des, câteodată, rar, niciodată, nu știu.” În sondajul CSES 2004, fiind un an electoral, întrebarea vizând sprijinul pentru partid sau candidat era formulată astfel: „Vă voi citi o listă de activități la care unii oameni iau parte în perioada alegerilor. Pentru fiecare dintre ele, vă rog să îmi spuneți dacă ați participat sau nu într-o astfel de activitate în perioada ultimelor alegeri: V-ați exprimat în vreun fel sprijinul pentru un anumit partid sau candidat participând, spre exemplu, la o întâlnire publică, lipind un afiș ori ceva similar?” iar celor care au răspuns „da” li s-a mai adresat o întrebare: „Cât de des ați făcut acest lucru?” cu variantele de răspuns „deseori, uneori, rareori, NS/NR”. În sondajul ESS4 din 2008, respondenților li s-a cerut să indice dacă în ultimele 12 luni au „purta insigne sau au împărțit fluturași de campanie.”

Participarea la demonstrații sau marșuri de protest e cel mai adesea considerată o formă de participare politică neconvențională (Thomassen & Deth, 1998; Uslaner, 2004, apud. Sum, 2005) diferită de formele convenționale de participare. Potrivit lui Sum (2005) distincția dintre formele convenționale și cele neconvenționale de participare e relevantă deoarece în cazul demonstrațiilor publice de pildă, se ocolesc canalele instituționale tradiționale prin care se fac auzite preferințele cetățenilor, acestea fiind exprimate direct de către participanții la demonstrațiile din stradă. Semnarea unei petiții reprezintă o altă formă de participare care se aseamănă cu participarea la demonstrații în sensul că prin ambele forme de participare se exprimă o anumită cerință sau nevoie a cetățenilor. Totuși, semnarea unei petiții necesită de regulă mai puțin efort și timp decât participarea la demonstrații de vreme ce persoana care semnează este de obicei abordată de inițiatorii petiției, i se explică care este scopul acesteia și apoi e rugată să

2. Ce este participarea politică?

participe la semnarea petiției. Sum (2005) observă că în cazul celor care inițiază, elaborează și difuzează o petiție efortul și competențele necesare acțiunii de petiționare sunt mult mai mari. O altă formă de participare de protest e boicotul politic văzut ca ripostă la anumite acțiuni ale autorităților publice centrale și locale în scopul de a le cauza anumite prejudicii sau de a le face să ia, să retragă sau să nu ia anumite decizii. În fine, repertoriul acțiunilor de protest analizate în tabelul 3 e completat de două forme de participare ce depășesc cadrul legal și care, prin riscurile pe care le implică, necesită nivele foarte ridicate de motivație și efort. E vorba de grevele ilegale și ocuparea clădirilor sau fabricilor. Datorită costurilor ridicate, aceste ultime două modalități de acțiune înregistrează nivelele cele mai scăzute de participare.

În general, activitățile de protest necesită o motivație mai intensă și resurse de timp mai ridicate, decât alte forme de participare (Sum, 2005). În sondajele PCP 1990 și 1998 respondenții erau întrebați dacă „aprobă folosirea următoarelor mijloace de protest sau le consideră inacceptabile: demonstrațiile legale, semnarea unei petiții, boicotarea, grevă ilegală, ocuparea clădirilor sau fabricilor” cu variantele de răspuns: „aprobă cu tărie, aprobă, dezaprobă, dezaprobă cu tărie.” Din păcate, bateriile de întrebări din PCP 1990 și 1998 nu se referă la acțiunile de protest întreprinse de respondenți, ci măsoară mai degrabă atitudinea lor față de diferitele modalități prin care protestul poate fi exprimat. Prin urmare, aceste întrebări au un grad mic de compatibilitate cu întrebările factuale despre acțiunile de protest întreprinse, putând fi, în cel mai bun caz, comparate cu întrebările referitoare la disponibilitatea respondenților de a participa la acțiuni de protest. Totuși având în vedere că acestea sunt printre puținele date de sondaj despre participarea la proteste din România începutului anilor 1990³⁷ la care am avut acces, vom utiliza aceste date în ilustrațiile de mai jos, fiind conștienți

³⁷ Din păcate, bateria de întrebări referitoare la participarea politică de protest, lipsește din ancheta European Values Survey (EVS) realizată în România, în 1993. La fel, datele despre participare politică lipsesc din baza de date a Comparative Study of Electoral Systems (CSES) modulul 1 din 1996, deși în chestionarul aplicat în România au fost incluși o serie de itemi privind mai ales participarea politică convențională dar și cea de protest.

de faptul că limitările prezentate mai sus impun ca interpretarea rezultatele analizelor să se realizeze cu o doză sporită de precauție.

În sondajul WVS aplicat în România în 1998 respondenților li s-a citit o baterie de întrebări privind acțiunile de protest: „Pe această listă sunt enumerate diferite modalități de acțiune politică pe care le au la dispoziție oamenii obișnuiți. Vă rog să-mi spuneți dacă dvs. personal ați participat vreodată, ați putea participa sau nu ați participa niciodată la asemenea acțiuni: semnarea unei petiții, alăturarea la boicoturi politice, participarea la demonstrații legale, alăturarea la greve neoficiale, ocuparea unor clădiri sau fabrici” cu variantele de răspuns „am făcut asta, aș putea face asta, nu aș face asta niciodată, NS/NR”. Aceleași seturi de întrebări și variante de răspuns apar și în sondajul EVS aplicat în România în 1999 și apoi în 2008. În sondajul CSES din 2004 apare o singură întrebare vizând participarea de protest: „Vă voi citi o listă de activități prin care unii oameni încearcă să influențeze deciziile politicianilor sau ale funcționarilor. Pentru fiecare dintre ele, vă rog să-mi spuneți dacă ați participat vreodată într-o astfel de activitate în ultimii cinci ani: ați luat parte la vreun protest, marș sau demonstrație?” În sondajul WVS desfășurat în România în 2005, bateria de întrebări vizând participarea la proteste conține doar trei itemi (plus încă un item care oferă posibilitatea unui răspuns deschis): semnarea unei petiții, participarea la un boicot și participarea la greve legale. Acești itemi se regăsesc în două seturi de întrebări: unul care le cere respondenților să menționeze dacă au participat, ar participa vreodată sau nu ar participa niciodată la aceste acțiuni de protest; al doilea set de întrebări le cere respondenților să menționeze dacă au realizat sau nu în ultimii 5 ani una dintre acțiunile descrise de cei trei itemi menționați mai sus. Aceeași itemi (petiționare, boicot și demonstrație legală) apar și în chestionarul ESS4 aplicat în România după alegerile generale din 2008. Spre deosebire de sondajul WVS, în cazul ESS cadrul temporal este mai strâns: subiecții sunt chestionați dacă au participat sau nu, în ultimele 12 luni, la una dintre acțiunile de protest menționate mai sus.

Pentru a verifica validitatea de construct a participării politice ca modalitate de influență (conținând 9 itemi) am aplicat analiza factorială folosind metoda de extracție a factorilor pe componente principale și metoda de rotație Varimax. Cei 9 itemi prin care am operaționalizat participarea

2. Ce este participarea politică?

politică ca modalitate de influență au fost instrumentați împreună doar în două dintre sondajele la care am avut acces: studiul *Post-communist Citizens* (notat PCP 1990) și studiul *Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe* (PCP 1998). Prin urmare am aplicat analiza factorială doar în cazul acestor sondaje.

Pe baza analizei datelor PCP din 1990 am reținut două componente ale participării politice ca încercare de influență așa cum sugerează de altfel și literatura de specialitate: participarea de protest și participarea convențională. După rotație primul factor sau componentă acoperă 27.30 % din varianță, iar al doilea factor 23.98 din varianță. Tabelul 4 prezintă itemii și saturațiile factoriale pentru factorii rotați, saturațiile mai mici de 0.40 fiind omise pentru o mai bună claritate a prezentării datelor.

Primul factor, participarea de protest, este saturat mai puternic de primii trei itemi: *boicot, grevă ilegală și semnarea unei petiții*. Saturații ceva mai mici în acest factor au itemii: *demonstrație legală și ocuparea clădirilor sau fabricilor*. Al doilea factor, numit participare convențională, este compus din patru itemi dintre care primii trei cu saturații mai mari: *sprijină campania unui candidat sau partid, participă la întâlniri politice și contactează oficialități publice sau politicieni*. Al patrulea item (*încearcă să-și convingă cunoștințele să voteze la fel ca ea/el*) are o saturație sensibil mai mică (0.586) decât ceilalți trei itemi incluși în factorul participare convențională. Această diferență de saturație poate fi explicată prin faptul că realizarea acțiunilor descrise de primii trei itemi depinde într-o oarecare măsură de apropierea subiecților de un anumit agent mobilizator, care este de regulă un partid politic sau un candidat.

Atât sprijinul dat în campanie pentru un partid sau candidat cât și participarea la o întrunire politică nu sunt de regulă acțiuni solitare și nici spontane. De cele mai multe ori, ele necesită un agent care să le planifice, să le organizeze și să mobilizeze cetățenii care sunt dispuși să participe. La fel, contactarea unor oficialități publice sau a unui politician depinde într-o bună măsură de apropierea, mai mult sau mai puțin directă, de un partid politic sau de o altă organizație care poate facilita accesul și are influență pe lângă politicianul sau funcționarul public respectiv. Spre

deosebire de aceste forme de participare, persuadarea prietenilor, rudelor sau cunoștințelor să voteze într-un anumit fel depinde într-o măsură mult mai mică de apropierea subiectului de o organizație politică cu rol mobilizator.

Tabelul 4. *Componentele participării politice ca încercare de influență (1990)*

Itemii participării politice ca modalitate de influență	Componenta participării		Comunali tăți
	Protest	Convențională	
Boicot	.736		.542
Greva ilegală	.717		.534
Semnarea unei petiții	.702		.497
Demonstrație legală	.678		.462
Ocuparea clădirilor/fabricilor	.646		.444
Sprijină campania electorală a unui partid/candidat		.799	.642
Participă la întâlniri politice		.760	.589
Contactează oficialități publice sau politicieni		.738	.547
Încearcă să-și convingă cunoștințele să voteze la fel ca ea/el		.586	.358
Eigenvalue	2.45	2.15	
% varianță	27.3	23.98	

Notă: Saturațiile < 0.40 au fost omise

Sursa: Elaborare autorului pe baza datelor PCP 1990

Acțiunea de persuadare a celor apropiați de către o anumită persoană nu are nevoie de cadrul organizatoric pe care îl implică celelalte modalități de participare convențională menționate mai sus. Aceasta se poate desfășura solitar, în sensul că persoana care încearcă să persuadeze nu face neapărat parte dintr-o rețea de mobilizare politico-electorală coordonată de vreun partid sau candidat. Totodată, persuadarea poate fi

2. Ce este participarea politică?

spontană atunci când apare natural în discuții între prieteni sau rude, discuții care nu au fost neapărat inițiate cu scopul de a-i persuadea pe ceilalți în privința opțiunii electorale. Prin urmare, e de așteptat ca apartenența și apropierea de un partid politic sau candidat să reprezinte predictorii importanți ai primilor trei itemi ai participării convenționale, în vreme ce apartenența la diferite rețele sociale informale și mai ales poziția centrală în cadrul acestor rețele să fie printre predictorii cei mai importanți în cazul persuadării prietenilor sau cunoștințelor în privința votului.

Tabelul 5 prezintă rezultatele analizei factoriale folosind datele din sondajul PCP 1998. Am aplicat aceeași metodă de analiză ca și pentru datele din 1990 (analiza pe componente principale cu rotație Varimax). Spre deosebire de 1990 când am reținut doar două componente ale participării, analiza factorială a acelorași itemi relevă trei dimensiuni ale participării politice ca încercare de influență în 1998. Dimensiunea convențională a participării include patru itemi ca și în 1990, accentuându-se însă diferența dintre primii trei itemi și cel de-al patrulea și anume, *persuadarea prietenilor să voteze la fel ca ea/el* care are o saturație de doar 0.464. Motivele creșterii acestei diferențe dintre saturațiile itemilor pe dimensiunea convențională ar putea fi rezultatul unei mai bune cristalizări și diferențieri a repertoriului acțiunilor politice întreprinse de cei care sunt mai apropiați de un partid politic sau candidat și cei care sunt mai activi politic în afara rețelelor coordonate de partide. După rotație, componenta convențională acoperă 24.27 % din varianța totală a celor nouă itemi ai participării ca încercare de influență.

O schimbare mult mai pronunțată apare în cazul participării de protest. Practic cei cinci itemi incluși în această dimensiune în 1990 se grupează în doi factori în 1998. Prima componentă numită *protest legal* include trei itemi care desemnează acele activități politice de protest ce nu depășesc cadrul legal existent: semnarea unei petiții, demonstrațiile legale și boicotul. A doua componentă, *protest ilegal*, include doi itemi care se referă la acțiuni ce sunt de regulă în afara cadrului legal: grevă ilegală și ocuparea clădirilor sau fabricilor.

Tabelul 5. Componente ale participării politice ca încercare de influență (1998)

Itemii participării politice ca modalitate de influență	Componenta participării			Comuna lități
	Convenți onală	Protest ilegal	Protes t legal	
Participă la întruniri politice	.864			.747
Sprrijină campania electorală a unui partid/candidat	.837			.705
Contactează oficialități publice sau politicieni	.712			.523
Încearcă să-și convingă cunoștințele să voteze la fel ca ea/el	.464			.219
Ocuparea clădirilor/fabricilor		.881		.779
Grevă ilegală		.854		.734
Semnarea unei petiții			.805	.665
Demonstrație legală			.778	.619
Boicot			.578	.577
Eigenvalue	2.18	1.77	1.60	
% varianță	24.27	19.73	17.87	

Notă: Saturațiile < 0.40 au fost omise din prezentare pentru o mai mare claritate

Sursa: Elaborarea autorului pe baza datelor PCP 1998

Diferențierea empirică a acțiunilor de protest legale de cele ilegale ar putea fi rezultatul unui proces de specializare a participanților prin adoptarea unui anumit repertoriu al acțiunilor de protest, proces care a avut loc în primii ani de experiență democratică (1990-1998). Astfel, unii dintre participanții la activitățile de protest se orientează treptat mai degrabă spre acțiunile legale în vreme ce alții sunt mai degrabă în favoarea celor ilegale. Această ipoteză e susținută și de o comparație a felului în care se corelau scorurile variabilelor de protest în 1990 și 1998. De pildă, în 1990, observăm o corelație pozitivă semnificativă între atitudinea respondenților de aprobare a demonstrațiilor legale și aprobarea ocupării clădirilor și fabricilor ca modalitate de protest³⁸.

³⁸ $\tau(1000) = 0.197$, $p < 0.001$.

2. Ce este participarea politică?

Situația se schimbă în 1998, respondenții care aprobă demonstrațiile legale, tind mai degrabă să respingă ocuparea clădirilor sau fabricilor ca formă de protest³⁹.

2.3.3 Operaționalizarea implicării cognitive în politică

Participarea ca discuție politică e instrumentată în majoritatea chestionarelor aplicate în cadrul anchetelor naționale și internaționale. De pildă, în Barometrul de Opinie Publică din noiembrie 2000 întrebarea referitoare la discuțiile politice e formulată astfel: „*Cât de des discuțați politică?*” având următoarele variante de răspuns: „*zilnic, de câteva ori pe săptămână, de câteva ori pe lună, o dată pe lună sau mai rar, deloc, NS/NR.*” În alte sondaje, pe lângă frecvența discuțiilor politice, respondenții sunt chestionați și asupra partenerilor de dialog: familie, colegi, prieteni etc. Implicarea cognitivă în politică nu se rezumă la discuțiile despre politică. Ea presupune și un anumit nivel de informare și cunoștințe despre chestiunile politice. Similar participării ca discuție politică, întrebările despre gradul de informare pe chestiuni politice apar în majoritatea sondajelor de opinie naționale și internaționale. Felul în care este instrumentat acest item în diferite chestionare permite o analiză a informării politice prin media în general și prin intermediul unor canale specifice (televiziune, radio, presa scrisă, Internet, rețele sociale online). De pildă, Barometrul de Opinie Publică din luna mai, 2005, folosește următorii indicatorii pentru măsurarea nivelului de informare politică: „*În general, cât de des...? vă uitați la știri politice și emisiuni politice la posturile TV; ascultați emisiuni de știri politice și comentarii politice la radio; citiți informații politice și comentarii politice din ziare/reviste*”. Variantele de răspuns la aceste întrebări sunt: „*deloc, mai rar, doar la alegeri, de câteva ori pe an, de câteva ori pe lună, de câteva ori pe săptămână, zilnic sau aproape zilnic*”. Datorită prezenței întrebărilor legate de frecvența discuțiilor și informării politice în majoritatea sondajelor de opinie, aceste forme de participare politică pot fi studiate în tandem cu participarea la vot, respectiv cu participarea ca modalitate de influență.

³⁹ $\tau(1061) = -0.074, p < 0.001$.

Pe de altă parte, întrebările privind cunoștințele obiective pe teme politice sunt mai rare în sondajele internaționale, presupunând o adaptare la contextul politic local sau național. Cunoștințele politice reprezintă o dimensiune esențială a culturii politice existente într-o societate, într-o anumită perioadă de timp. Acestea vizează atât deținerea unor informații despre liderii politici ce dețin funcțiile de conducere în stat, cât și înțelegerea rolului și atribuțiilor instituțiilor publice, a mecanismelor de funcționare a acestora precum și a modalităților prin care drepturile cetățenești pot fi promovate și, totodată, apărate în fața eventualelor abuzuri venite din partea instituțiilor statului. De pildă, la nivelul României, Barometrul de Opinie Publică din luna mai 2005 conține o baterie de 10 întrebări privind cunoașterea numelui unor persoane cu funcții în stat (președinte, prim-ministru, ministrul de externe, parlamentarii din județul de reședință), sistemul electoral (dacă votul e obligatoriu sau nu, ora până la care sunt deschise secțiile de vot, durata mandatului prezidențial, pragul electoral), apartenența instituțională a României la organizații internaționale (NATO, UE), atribuțiile instituțiilor politice (rolul guvernului în procesul legislativ). În același timp, sondajul Cultura Civică din 2007 conține mai multe seturi de întrebări legate de cunoașterea principalelor atribuții ale instituțiilor administrației centrale, județene și locale, precum și a faptului că autoritățile locale au obligația de a informa cetățenii despre deciziile luate. Totodată, întrebările vizează cunoașterea dreptului cetățenilor de a participa la dezbaterile proiectelor și hotărârilor Primăriei și Consiliului local și de a da în judecată autoritățile locale dacă acestea le încalcă drepturile.

2.3.4 Operaționalizarea participării în procesul decizional local

Operaționalizarea participării politice ca implicare directă în procesul decizional prezintă o particularitate față de celelalte operaționalizări discutate mai sus. În cazurile *participării ca act al votării*, *participării ca încercare de influență* și *al participării ca implicare cognitivă în politică* operaționalizările folosite în anchetele sociologice din România sunt în bună măsură similare cu cele întâlnite în alte țări. Din punctul de vedere al comparabilității datelor în timp și spațiu, operaționalizarea *participării ca*

2. Ce este participarea politică?

implicare directă în procesul decizional prezintă unele particularități. Pe de o parte, în România lipsesc datele colectate sistematic, prin anchete sociologice, iar pe de altă parte modalitățile de implicare directă diferă, unele state oferind prin legislația adoptată mai multe canale instituționale și prin urmare oportunități mai generoase de participare cetățenească directă, față de altele.

Aceste diferențe între oportunitățile de participare directă sunt relevate de raportul Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OECD, 2001) care analizează tendințele privind implicarea cetățenilor în procesul de elaborare a politicilor publice din statele membre ale organizației. Potrivit documentului OECD menționat mai sus, relația dintre cetățeni și autorități include un spectru larg de interacțiuni ce se manifestă în fiecare etapă a procesului de elaborare, implementare și evaluare a politicilor publice. Această relație complexă este ierarhizată în raportul OECD pe trei nivele: informare, consultare și participare. Informarea a considerată o condiție a implicării cetățenilor deoarece aceasta presupune ca instituțiile publice să ofere cetățenilor toate informațiile necesare acestora pentru a putea participa în cunoștință de cauză la în procesul decizional. Informarea este o condiție esențială a participării responsabile (Matiuța, Tătar, & Haragoș, 2007). Modalitățile de informare includ: mass-media, afișe, broșuri, buletine informative, rapoarte ale instituțiilor, Internet, comunicare directă între cetățeni și autorități etc. Raportul OECD constată, pe de o parte, că informarea cetățenilor reprezintă un obiectiv împărtășit de majoritatea țărilor membre OECD, iar pe de altă parte, remarcă o creștere considerabilă a cantității și calității informării publice în ultimii 20 de ani.

Consultarea reprezintă al doilea nivel al implicării publice și se materializează prin oportunitățile pe care le au cetățenii pentru a oferi feedback propunerilor de politici publice pe care autoritățile le lansează pe diferite teme și domenii (OECD, 2001). Prin urmare, consultarea le oferă cetățenilor posibilitatea să-și expună punctele de vedere asupra unor probleme ce îi vizează în mod direct (Matiuța et al., 2007). Modalitățile de consultare includ: ședințe și audieri, dezbateri publice, condici de sugestii, forumuri online, chestionare și sondaje de opinie. În privința consultării, raportul OECD remarcă o extindere a modalităților prin care cetățenii își pot

exprima sugestiile față de propunerile autorităților, însă această extindere are loc într-un ritm mult mai lent decât în cazul informării publice.

Al treilea nivel, participarea activă, presupune o relație de parteneriat între cetățeni și autorități, cetățenii implicându-se nemijlocit în procesul de elaborare a politicilor. Autoritățile recunosc cetățenilor rolul de inițiatori politici publice și de a propune teme pentru dezbaterile publice, deși responsabilitatea finală pentru decizia luată aparține autorităților (OECD, 2001). Participarea directă a publicului la procesul decizional presupune o relație cetățean-autorități concepută la modul ideal sub forma unui parteneriat între egali, în care ambele părți sunt puternice și bine structurate, bazat pe respect reciproc, echilibru, în care fiecare parte o recunoaște și acceptă pe cealaltă ca pe un partener legitim de dialog (Matiuța et al., 2008). Participarea cetățenilor la procesul decizional se realizează prin canale instituționale prin care se creează spații pentru implicare. Metodele de participare publică directă includ: grupurile de lucru comune, juriile cetățenești, bugetele elaborate prin mijloace participative, comitete consultative, comisii de monitorizare a politicilor publice, inițiativa cetățenească a unor proiecte de acte normative, referendumul local etc. Raportul OECD (2001) constată faptul că participarea activă prin implicarea directă a cetățenilor în procesul decizional se manifestă în puține state, dar chiar și în aceste țări modalitățile de participare directă sunt, cu unele excepții, mai degrabă în faze incipiente și apar de cele mai multe ori sub forma unor proiecte pilot implementate la nivelul anumitor localități sau regiuni.

Tendențele semnalate în raportul OECD se regăsesc și în nivelul de implicare a cetățenilor în procesele decizionale din România. Dezvoltarea celor trei componente ale participării publice este inegală, pe unele direcții avansându-se semnificativ (ex. informare publică), în vreme ce pe altele lucrurile merg mult mai greu (consultare publică și participare efectivă la procesul decizional). Într-o analiză cantitativă și calitativă a participării publice din România în anul 2007, autorii unui studiu care adoptă definițiile date participării de raportul OECD menționat mai sus remarcă:

„Dacă în ceea ce privește informarea lucrurile s-au îmbunătățit, în cazul celorlalte două componente, care implică o atitudine activă din partea ambelor părți, respondenții semnalează că situația nu este deloc îmbucurătoare, fiind extrem de puține cazurile de consultare

2. Ce este participarea politică?

sau participare publică reală – în care autoritatea comunică în timp util invitații la ședințe publice de dezbateri, consultări, în care participă segmente țintă relevante ale căror sugestii sunt preluate și valorificate într-un act normativ, de exemplu, iar decizia finală are loc **după consultare**”(Preda, Olteanu, & Presadă, 2007, pp. 53-54).

Autorii studiului privind starea participării publice consideră că în România se poate vorbi doar de primele două trepte ale implicării cetățenilor în procesul decizional, informare și consultare, însă nu și de al treilea și anume, participarea publică propriu-zisă:

Dacă totuși despre consultare se poate încă vorbi, chiar dacă este discutabilă calitatea proceselor, despre **participare** publică – ca formă de dialog care presupune ca autoritățile și cetățenii sau factorii interesați să identifice împreună probleme și soluții și să rămână parteneri pe tot parcursul procesului decizional – nu se poate vorbi. Nu reiese din datele culese că am vorbi de participare publică în România, în cele mai fericite cazuri putându-se vorbi de consultare publică (Preda et al., 2007).

Această stare de fapt poate avea deopotrivă explicații ce țin de unele neajunsuri ale cadrului legislativ privind participarea publică din România, lipsa de voință politică din partea autorităților pentru încurajarea participării, lipsa tradițiilor participative și slaba dezvoltare a elementelor unei culturi politice participative, managementul defectuos al proceselor de participare publică (Preda et al., 2007).

Ținând cont de observațiile prezentate de mai sus privind nivelul implicării cetățenilor în procesele decizionale din România, putem ilustra operaționalizarea participării politice directe la nivel local pe cele două dimensiuni ale acestui proces: informarea publică și consultarea publică. În acest scop, vom folosi datele studiului *Cultura Civică* comandat de Agenția pentru Strategii Guvernamentale, cercetarea de teren fiind aplicată de Metro Media Transilvania în Decembrie 2007, pe un eșantion de 1211 subiecți adulți (marja de eroare +/- 2.9%, la un prag de încredere de 95%). În cadrul acestui sondaj, informarea publică a fost instrumentată sub forma unui set de 8 itemi privind frecvența informării respondenților despre proiectele și hotărârile Primăriei și Consiliului Local prin diferite mijloace: „CP7. Cât de des vă informați despre proiectele/hotărârile Primăriei și Consiliului Local

prin...? a. lectura ziarelor locale; b. ascultarea posturilor de radio locale; c. urmărirea emisiunilor posturilor TV locale; d. accesarea Internet-ului; e. discuții cu prietenii/rudele; f. discuții cu consilierii/primarul; g. panourile de informare, afișe ale primăriei/consiliului local; h. participarea la ședințele primăriei/consiliului local”, variantele de răspuns fiind: „5. de câteva ori pe săptămână, 4. de câteva ori pe lună, 3. de câteva ori pe an, 2. o dată pe an sau mai rar, 1. deloc, 9. NS/NR.”

Pentru dimensiunea de consultare publică am folosit un set de 8 itemi despre participarea la nivel local: „CP8. În acest an Dvs. ați...?: a. avut de gând să participați la o ședință publică a Primăriei sau Consiliului local; b. vrut să participați la o ședință publică a Primăriei sau Consiliului local dar v-a fost refuzat accesul; c. participat la o ședință publică a Primăriei sau Consiliului local d. vorbit la o ședință publică a Primăriei sau Consiliului local; e. solicitat Primăriei sau Consiliului local informarea pe o anumită temă; f. făcut o recomandare, verbală sau în scris, primarului sau Primăriei; g. făcut o recomandare, verbală sau în scris, unui consilier local sau Consiliului Local; h. făcut o recomandare Primăriei sau Consiliului local, recomandare ce a fost inclusă în proiectele de acte normative și în deciziile luate”, cu variantele de răspuns “1. Da, 2. Nu, 9.NS/NR”. Itemii pot fi recodați în variabile noi cu valoarea „1” dacă subiectul a declarat că a realizat respectiva acțiune, și cu valoarea „0” pentru restul variantelor de răspuns.

2.4 Ce învățăm din studiile privind participarea politică în România?

Studiile privind participarea politică în noile democrații din Europa Centrală și de Est pornesc de la întrebări de cercetare ce reflectă situația diferită a acestora față de democrațiile consolidate. De pildă, Dalton și Klingemann (2007) argumentează că provocarea noilor democrații este să implice cetățenii în modalități efective de participare politică după decenii de participare ritualică sau chiar interzicere a participării. Autorii menționați mai sus consideră că în unele cazuri această experiență poate fi considerată ca

2. Ce este participarea politică?

reprezentând o imagine în oglindă față de vechile democrații. În democrațiile consolidate cetățenii trec de la participarea politică convențională la cea neconvențională, iar în noile democrații cetățenii au răsturnat adesea regimurile autoritare prin proteste revoluționare și sunt puși acum în situația de a învăța rutina participării convenționale, instituționalizată prin constituție și alte legi privind implicarea publică democratică.

În țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est, o serie de modalități de implicare publică înregistrează un declin față de începutul anilor 1990. De exemplu, prezența la vot deși a înregistrat niveluri relativ ridicate în primele rânduri de alegeri democratice din Europa de Est, a scăzut apoi semnificativ în majoritatea țărilor din regiune (Kostelka, 2017b). La fel, activitatea partidelor politice și în special capacitatea lor de a înregistra noi membri s-au atrofiat odată cu dezvoltarea noilor instituții democratice (Barnes & Simon, 1998, apud. Dalton & Klingemann, 2007). Aceeași tendință descrescătoare se remarcă și în cazul participării în cadrul organizațiilor societății civile, astfel că relativa efervescență de dinainte și imediat după prăbușirea regimurilor comuniste s-a transformat treptat în apatie și retragerea în spațiul privat (Howard, 2003).

Formele directe de acțiune politică prin care cetățeni contestă acțiunile elitelor politice au jucat un rol important în prăbușirea regimurilor comuniste din regiune. Însă, după încheierea tranziției către democrație, multe dintre noile democrații au trecut printr-o perioadă marcată de dezamăgire față de noul regim și astfel, acțiunile politice directe (precum demonstrațiile, semnarea de petiții etc.) au scăzut în frecvență și intensitate (Inglehart & Catterberg, 2002). Declinul participării politice directe reprezintă ceea ce Inglehart și Catterberg numesc efectul „dezamăgirii de după luna de miere”, autorii menționați anticipând că, pe termen lung, formele directe de contestare a elitelor politice vor urma o traiectorie ascendentă în noile democrații, așa cum s-a întâmplat și în democrațiile consolidate.

Contrastul dintre efervescența mișcărilor sociale care au dus la prăbușirea regimului comunist și relativa apatie de după instaurarea democrației e remarcat și de Natalia Letki (Letki, 2004). Printr-o analiza comparată pe 10 țări autoarea încearcă să explice participarea politică în Europa Centrală și de Est (inclusiv România) folosind date colectate la

mijlocul anilor 1990. Definiția operațională a participării politice include următorii indicatori: intenția declarată de a vota la următoarele alegeri parlamentare, sprijinul pentru un partid politic, apartenența la un partid politic, frecvența discuțiilor politice. Toți acești indicatori fac parte din ceea ce numim generic participare politică convențională, studiul neincluzând indicatori pentru așa-numita participare neconvențională sau de protest. Rezultatele analizei relevă faptul că aptitudinile și implicarea în politică din perioada comunistă pot fi relevante pentru participarea politică din democrație. Astfel, apartenența la fostul partid comunist reprezintă unul dintre predictorii importanți, corelat pozitiv cu indicatorii participării convenționale în politica de după 1990. Calitatea de membru al unor asociații e un predictor puternic doar pentru două dintre formele de participare menționate mai sus: intenția declarată de a vota și sprijinul pentru partidele politice. De asemenea, încrederea socială e un predictor relativ slab pentru: discuțiile politice, sprijinul pentru partide și intenția de a vota.

Analiza multinivel include și o serie de variabile macro care influențează participarea politică. Astfel, expunerea la procesele democratice și dezvoltarea instituțiilor politice democratice au un efect pozitiv asupra participării politice. Gradul de democratizare a sistemului politic, în general, și al instituțiilor politice în special este măsurat prin Indexul Vanhanen al Democratizării. Sintetizând, autoarea atribuie o utilitate limitată conceptului de capital social pentru explicarea nivelului și formelor de implicare politică în Europa Centrală și de Est. Rezultatele cercetării sugerează faptul că atitudinile și aptitudinile dobândite prin implicare în asociații voluntare sau apartenența la vechiul partid comunist, precum și expunerea la procesul politic democratic, au o importanță mult mai mare pentru implicarea politică a cetățenilor, decât faptul că aceștia au sau nu încredere unii în alții.

Multe dintre studiile asupra comportamentului politic pornesc de la o taxonomie a participării devenită clasică în cercetările pe această temă și anume participare convențională și participare neconvențională, analizând de regulă doar una dintre cele două categorii. Dacă studiul Nataliei Letki (2004), sintetizat mai sus, încearcă să explice participarea politică convențională din Europa Centrală și de Est, la mijlocul anilor 1990, Gabriel Bădescu și Bogdan Radu (2010) își propun explicarea participării neconvenționale sau de protest

2. Ce este participarea politică?

din aceeași regiune, folosind datele din cele patru valuri de ale sondajului World Values Survey, din 1989 până în 2006. Indicatorii folosiți pentru participarea de protest sunt: semnarea de petiții, participarea la boicoturi și participarea la o demonstrație pașnică. Pe toți indicatorii menționați, statele din Europa Centrală și de Est înregistrează un grad de participare mai scăzut decât cel din statele vest-europene⁴⁰. Aceste diferențe sunt explicate de autori prin recursul atât la factori individuali cât și la factori structurali, agregați la nivel național.

În ceea ce privește factorii la nivel individual, aceștia au un efect asemănător asupra participării politice din Estul și Vestul Europei, existând însă și unele diferențe notabile. De pildă, în Vestul Europei cei care frecventează biserica sunt mai puțin dispuși să semneze petiții și să participe la boicoturi, decât cei care nu frecventează biserica, în vreme ce în Europa Centrală și de Est, cei care frecventează biserica au o probabilitate mai mare de semna o petiție și de a participa la un boicot. Autorii introduc în analiza și o serie de variabile măsurate la nivel național pentru a explica variațiile dintre fostele țări comuniste. Astfel, gradul de democratizare al unei țări influențează pozitiv șansele indivizilor din aceea țară de a semna petiții, în vreme ce trecutul comunist al unei țări și gradul de represiune explică participarea la boicoturi, în sensul că în regimurile care au fost mai puțin represive propensiunea cetățenilor de a boicota este mai mare. Potrivit autorilor, mobilizarea cetățenilor (ca măsură a apartenenței asociaționale) reprezintă cel mai important predictor agregat la nivel național pentru participarea de protest (Bădescu & Radu, 2010).

Ambele studii citate mai sus sunt analize comparate multinivel care plasează participarea politică din România într-un context regional mai larg. Astfel de analize sunt utile mai ales atunci când se evaluează influența unor factori macro-structurali și instituționali asupra participării politice. În astfel de situații, includerea mai multor țări în analiză asigură varianța pe variabilele independente agregate la nivel național, putându-se aborda teme de cercetare precum cele descrise mai sus. În majoritatea studiilor despre participarea

⁴⁰ Trebuie remarcat faptul că pe toți indicatorii menționați (semnarea petițiilor, participarea la boicot și la demonstrații pașnice) România se situează sub media țărilor din Europa Centrală și de Est.

politică din România accentul cade asupra factorilor individuali care explică diferențele dintre cei care participă și cei care nu participă, în interiorul aceluiași sistem politic. În cele ce urmează voi ilustra această tendință, printr-o serie de studii, fără avea însă intenția unei prezentări exhaustive a cercetărilor despre participarea politică din România ultimilor 30 de ani.

Cercetările pe tema participării politice din România subliniază tendința descendentă a implicării politice a cetățenilor în primele două decenii după căderea comunismului. Într-o analiza ce încearcă să surprindă evoluția participării politice non-electorale, Paul Sum (2005) remarcă o scădere a nivelului de implicare cetățenească în perioada 1995-2004, folosind patru indicatori: contactarea politicienilor sau a oficialităților, persuadarea celorlalți în legătură cu votul sau alte chestiuni politice, participarea la o demonstrație, semnarea unei petiții. Modelul explicativ al participării adoptat de Sum e similar cu cel folosit în studiile clasice despre participarea politică (vezi de exemplu Norris, 2002; Rosenstone & Hansen, 1993; Verba et al., 1995) și face apel la trei categorii de predictorii ai participării: resursele, motivațiile sau atitudinile și mobilizarea prin intermediul societății civile. Aplicarea acestui model în timp arată că importanța factorilor ce corelează cu activitatea politică s-a schimbat. Astfel, dacă la mijlocul anilor 1990 accentul cădea pe resurse (educație, gen, rezidență etc.), la mijlocul anilor 2000 crește importanța explicațiilor bazate pe șansele cetățenilor de a fi recrutați sau mobilizați pentru participare politică (apartenența la organizațiile societății civile și la sindicate). Dincolo de o tendință descendentă pe toate formele de participare politică analizate, rezultatele studiului relevă totuși diferențe semnificative între gradul de participare al celor care sunt membri ai organizațiilor societății civile și cei care nu sunt. Sum (2005) explică participarea mai mare a membrilor asociațiilor civice folosind argumentele din studiul lui Verba, et al., (1995) și anume: asociațiile societății civile creează oportunități, recrutează și mobilizează membri, utilizând resursele și abilitățile acestora pentru atingerea anumitor scopuri. Deși pare plauzibilă o astfel de explicație, direcția cauzalității de la apartenența la organizațiile societății civile la participarea politică rămâne un subiect disputat. Explicațiile alternative pentru corelația dintre apartenența cetățenilor la societatea civilă și participarea lor politică pun accentul pe un posibil proces

2. Ce este participarea politică?

de auto-selecție a unor indivizi cu potențial ridicat de participare, deopotrivă civică (în societatea civilă) și politică. De fapt, analiza lui Sum (2005) se bazează pe o serie de anchete realizate în diferite momente de timp (WVS-1995, CSES-1996, EVS-1999, CID-2001, CSES-2004) pe eșantioane reprezentative la nivel național, dar distincte în ceea ce privește indivizii chestionați. Prin urmare, inferențele cauzale făcute, într-adevăr cu prudență, de autor nu pot fi testate în mod riguros pe datele folosite în acel studiu.

Într-unul din puținele studii care compară situația României din anii 1990 cu cea din alte state, Gabriel Bădescu (2001) arată că românii se situau în limite obișnuite în ceea ce privește diferitele forme de implicare politică, chiar dacă scorul agregat la nivel național e mai scăzut față de celelalte țări. Autorul preia definiția participării politice din studiul clasic al lui Verba și Nie (1972): „acele activități ale cetățenilor care au ca scop, mai mult sau mai puțin direct, să influențeze selecția personalului din guvernământ și/sau deciziile luate de aceștia”. Sunt distinse două categorii polare, participarea la acțiuni convenționale (implicarea în campania unui partid sau candidat, persuadarea cunoscuților pentru votarea unui partid sau candidat, înscrierea într-un partid, activitatea în comunitate, contactarea unor oficiali) și participarea în acte neconvenționale sau de protest (semnarea unei petiții, participarea la un protest legal, un marș sau o demonstrație), în cadrul fiecăreia dintre acestea fiind incluse mai multe subcategorii. Participarea la vot este analizată într-un capitol separat, folosindu-se datele de la alegerile generale din 1996, unitatea de analiză fiind județul. Modurile de participare pentru care România are în mod clar un nivel scăzut, în raport cu cel al altor țări, este cel al participării politice neconvenționale și al apartenenței la asociații de voluntari (Bădescu, 2001). Autorul subliniază și diferențele dintre participanți și neparticipanți la diferitele acțiuni politice din perspectiva unor variabile individuale precum sexul, vârsta, nivelul de educație formală, venitul. În urma analizei dimensionalității datelor, a rezultat o concluzie interesantă privind conceptualizarea și operaționalizarea participării politice și anume, faptul că atât modurile de participare, cât și tipurile care sunt parte constitutivă a fiecărui mod trebuie tratate separat (Bădescu, 2001). Mai mult, structura determinantilor individuali și contextuali pentru vot, participare în campania electorală, semnarea unei petiții și participarea la proteste și

demonstrații, este diferită pentru fiecare formă de participare în parte (Bădescu, 2001).

În lucrarea coordonată de Dumitru Sandu (2006) *Viața socială în România urbană*, Mircea Comșa a elaborat un capitol dedicat analizei acțiunii politice. În acest capitol Comșa (2006) examinează participarea politică în România urbană pe trei dimensiuni: participarea politică propriu-zisă (în general și în campaniile electorale), participarea asociativă (în general și în partide politice) și participarea protestatară (potențială și efectivă). Și în acest studiu e adoptată o variantă a definiției lui Verba și Nie (1972) care se referă la acele forme de implicare a cetățenilor în acțiuni cu scopul de a: 1) alege oamenii în funcții prin 2) exprimarea publică a opțiunilor, a dorințelor cu privire la anumite conținuturi politice, în vederea 3) influențării acțiunilor, a deciziilor instituțiilor. Modelul teoretic prin care se explică participarea politică este unul complex pornind de la caracteristicile individuale ale cetățenilor (din care este derivată o anumită motivație individuală), contextul (social, cultural și politic), până la agenții mobilizatori (guvern, partide, politicieni, grupuri de interese, familie, prieteni, etc.) care acționează drept catalizatori ai participării (prin mecanismele mobilizării strategice) pentru anumite scopuri politice.

Comșa (2006) constată rate relativ reduse de participare politică a cetățenilor, cu excepția perioadelor electorale. În preajma alegerilor, participarea crește, cetățenii informându-se mai mult despre politică, discută mai mult și participă într-o măsură mai mare la întâlniri cu diferiți candidați sau la mitinguri politice. Cu toate acestea, chiar și cu ocazia campaniilor electorale, participarea se limitează la forme relative pasive (informare prin intermediul mass-media, discuții, consultarea materialelor electorale) pentru cea mai mare parte a populației. Folosind datele unei anchete din 2005 (FSD – România Urbană), Comșa arată că procentul celor care au participat „activ” după 1989 rămâne scăzut: doar 9% au participat la o întâlnire politică după 1989, 6% au contactat un politician, 5% au luat parte la un protest sau demonstrație politică, 6% la un miting electoral și 2% au semnat o petiție. În plus, 85% din populația urbană a României nu a participat la nici una dintre aceste forme de participare după 1990. Rezultatele regresiei logistice (variantă explicată 15%) realizate de Comșa arată că șansele de participare

2. Ce este participarea politică?

cresc dacă respondentul este bărbat, cu un nivel mai ridicat de educație, cu relații și venit peste medie, cunoscător al unor limbi străine. Puterea explicativă a modelului crește simțitor (varianță explicată 26%) dacă în analiză se introduc și variabile atitudinal-axiologice. Astfel, dincolo de condiționările socio-demografice, șansele de implicare politică cresc dacă: respondentul se consideră relativ competent din punct de vedere politic, este interesat de politică, are mai multe cunoștințe politice, consideră că votul contează, consideră că oamenii pot influența deciziile politice, este mai integrat social (Comșa, 2006).

Pe lângă formele de participare politică prezentate mai sus, Comșa (2006) analizează și participarea la acțiuni de protest. Potrivit autorului, protestul constituie o formă importantă a culturii civice, manifestându-se ca reacție a cetățenilor atunci când autoritățile le încalcă drepturile sau când se dorește apărarea sau obținerea unor drepturi. Cetățenii pot protesta în diverse feluri, pornind de la formele legale la cele ilegale, de la cele pașnice la cele violente etc. Comșa examinează deopotrivă implicarea efectivă în forme de protest, cât și protestul potențial, constând în disponibilitatea cetățenilor de protesta. Se au în vedere următoarele forme de protest: semnarea unei petiții, reclamații, participarea la demonstrații sau greve legale respectiv ilegale, ocuparea unor clădiri sau fabrici, blocarea străzilor, greva foamei.

Disponibilitatea de a participa la acțiuni de protest variază puternic în funcție de forma de protest. De pildă, dacă 43% dintre respondenți declară că ar participa la o demonstrație legală, doar 8% ar fi dispuși să participe în cazul în care demonstrația ar fi ilegală. Comparativ cu media din alte țări incluse în sondajele de opinie internaționale, potențialul de protest al românilor este mai scăzut. În urma unei analize cluster a celor două dimensiuni dominante ale protestului („legală” și „ilegală”), Comșa (2006), distinge trei tipuri de persoane, folosind date la nivel urban. Primul tip, *anti-protestatarii absoluți*, cu o pondere de aproximativ 43% din totalul populației, reunește persoanele care declară că nu ar protesta sub nici o formă. Al doilea tip, *protestatarii legaliști*, cu pondere de 51%, este format din cetățenii care declară că ar protesta, dar numai sub o formă legală (petiție sau grevă legală). Tipul al treilea, *protestatarii absoluți*, de numai 6% din totalul populației urbane,

grupează persoanele dispuse să participe atât la formele legale, cât și la cele ilegale de protest.

În ceea ce privește protestul efectiv, Comșa remarcă cotele mult mai scăzute față de protestul potențial. Astfel, doar 6% din populație declară că a semnat o petiție, 10% că a participat la o demonstrație sau grevă legală și doar aproximativ 1% declară implicarea în celelalte forme de protest. În cazul protestului efectiv Comșa distinge aceleași trei tipuri ca și în cazul protestului potențial (date la nivel urban). Ponderea fiecărui tip e însă diferită: *anti-protestatari efectivi* 87% (față de 43% *anti-protestatari potențiali*), *protestatari legaliști efectivi* 11% (față de 51% *protestatari legaliști potențiali*), *protestatari efectivi absoluți* 2% (față de 6% *protestatari potențiali absoluți*). Protestul potențial și cel efectiv pare a fi supus unor condiționări socio-demografice. Astfel, următoarele categorii de persoane sunt într-o mai mare măsură împotriva oricăror forme de protest: femeile, vârstnicii, persoanele mai puțin educate, de etnie maghiară, pensionarii, cei cu venituri mici, cu o stare materială scăzută, fără relații, cu un grad redus de modernitate personală (nu cunosc limbi străine și nu utilizează computerul). La polul opus, protestul efectiv absolut este mai frecvent în rândul bărbaților, al celor de vârstă medie, având un status socioeconomic scăzut sau mediu, cu mai multe relații, cunoscători ai unor limbi străine.

Participarea la vot este analizată într-o secțiune separată de către Comșa (2006), secțiune care pornește de la o tipologie a votanților (în funcție de felul în care se raportează la partidele politice) pentru a răspunde la o serie de întrebări: câți dintre românii din mediul urban aparțin fiecărui tip de alegători, care sunt determinații tipurilor de alegători, cum se structurează electoratul partidelor parlamentare? Principalele concluzii ale studiului sunt: alegătorii din mediul urban se împart în trei mari categorii: pragmatic cu încredere mare, partizan cu încredere mare, pragmatic cu încredere scăzută. Apartenența la aceste tipuri este, în primul rând, rezultatul încrederii în partide, al interesului pentru politică, al informării și cunoștințelor politice, al evaluării importanței votului și al dificultății sau ușurinței cu care se ia decizia de vot și al alienării politice.

Cele mai multe dintre studiile care analizează acțiunea politică în România se concentrează pe analiza alegerilor și a comportamentului

2. Ce este participarea politică?

electoral. E sugestivă în acest sens cartea coordonată de Traian Rotariu și Mircea Comșa (2005) *Alegerile generale 2004: o perspectivă sociologică*. Lucrarea oferă o analiză comprehensivă a alegerilor, în principal pe baza datelor obținute din sondajele realizate la ieșirea de la urne (exit-poll). Cele opt capitole ale lucrării examinează alegerile generale din 2004 dintr-o multitudine de perspective: aspecte generale privind exit-poll-urile, considerente statistice asupra rezultatelor alegerilor, demontarea speculațiilor pe tema fraudării alegerilor, analiza determinațiilor deciziei de a vota și a opțiunii electorale, analiza imaginii principalilor candidați, clasificarea electoratului, analiza consecvenței respectiv volatilității electorale între cele două tururi de scrutin, analiza modului în care sunt reflectate sondajele de opinie în mass-media, o încercare de a anticipa evoluțiile politice post-electorale printr-o paralelă cu evoluția unor indicatori politici în timpul guvernărilor anterioare. Așa cum arată Mircea Comșa, în prefața cărții, în cea mai mare parte, analizele realizate rămân într-o abordare mai degrabă descriptivă, decât explicativă.

O analiza a votantului român realizează și Alina Mungiu-Pippidi într-una din secțiunile cărții sale *Politica după comunism* (2002). Analizele din capitoul „Votantul român. De la raționament la preferință politică,” se bazează în principal pe o cercetare longitudinală, folosind un eșantion panel în două valuri, la începutul și la sfârșitul campaniei electorale de la alegerile generale din 2000. Autoarea își propune creionarea unui portret al alegătorului român, de la mecanismele gândirii politice la identitatea politică și preferințele politice ale votanților. Mungiu-Pippidi (2002) susține că modelul explicativ principal al preferinței politice în România este cel cunoscut în psihologia politică drept modelul „impresie dominantă.” Potrivit acestui model „ideologia și programele politice contează foarte puțin sau deloc. Ce are importanță este imaginea candidatului sau partidului, iar aceasta nu e o cumulare de impresii, ci o impresie dominantă formată la un moment dat și utilizată fără actualizări, dacă nu intervin împrejurări excepționale” (Mungiu-Pippidi, 2002, p. 117).

Votul reprezintă probabil forma de participare politică cea mai studiată în România și nu numai. Gheorghe Teodorescu propune o analiză a alegerilor parlamentare din noiembrie 2008 structurată în două volume. Primul volum

(Teodorescu, 2009a) cuprinde patru părți ce cuprind studierea contextului socioeconomic și politic în care s-au desfășurat alegerile, analiza campaniilor electorale, discuții metodologice pe marginea sondajelor de opinie, consecințele politice ale alegerilor din 2008. Al doilea volum al lucrării (Teodorescu, 2009b) completează analizele din primul volum, printr-un studiu al consecințelor schimbării sistemului electoral în 2008, atât în ceea ce privește felul în care partidele și candidații și-au construit strategia de campanie și discursul electoral, cât și în privința rolului sondajelor de opinie în competiția politică, perspectivelor democrației românești după alegerile din 2008, cuprinzând și o serie de considerente despre felul în care vor evolua anumite formațiuni politice, în speță UDMR, după alegerile din noiembrie 2008.

Alegerile pentru Parlamentul European: România 2009 reprezintă prima analiză complexă a alegerilor europene din România. Volumul, coordonat de Mircea Comșa, Andrei Gheorghiuță și Claudiu Tufiș (2010), reunește în cele șapte capitole studiile elaborate de o echipă de sociologi și politologi români și străini. Temele abordate sunt: atașamentul alegătorilor față de partidele politice, explicarea absenței/prezenței la vot, influența atitudinilor față de UE asupra prezenței/absenței de la vot, determinanții euroscepticismului în România, influența raportărilor afective față de liderii politici asupra votului în favoarea/împotriva partidului reprezentat de aceștia, efectul informării politice asupra deciziei de a vota un partid sau altul, creionarea profilului celor care au susținut candidații drepte radicale la alegerile pentru Parlamentul European din România în 2009.

Așa cum exemplifică și lucrările prezentate mai sus, de regulă, studiile participării politice din România se bazează pe analize transversale ale unor seturi de date colectate fie într-un singur moment din timp, fie pentru o perioadă relativ scurtă (ex. la începutul și sfârșitul campaniei electorale). Pentru a putea evalua tendințele pe termen mediu și lung e nevoie de date pe o perioadă mai îndelungată de timp care să fie culese după o metodologie comparabilă: aceeași populație de referință, scheme de eșantionare similare, întrebări formulate asemănător, aceeași ordine a întrebărilor etc. (Rotariu & Comșa, 2005, p. 171). Sunt relativ puțini autorii care încearcă să surprindă evoluții de acest fel în studiul activismului politic din România. De pildă,

2. Ce este participarea politică?

Carmen Mureanu (1999) își propune identificarea pattern-urilor participării politice din România, folosind date din 1990 și 1998. Autoarea adoptă o clasificare a participării politice care cuprinde: participarea convențional-electorală, participarea afectivă și participarea evaluativă. În cadrul participării convențional-electorale, Mureanu (1999) include pe lângă intenția de a vota și o serie de alți indicatori care pot influența opțiunea politică: urmărirea informațiilor politice în presă, discuțiile politice, convingerea prietenilor privind opțiunea de vot, participarea la întruniri politice, contactarea oficialităților, simpatia și apartenența la un partid, etc. De remarcat faptul că pentru toți acești indicatori autoarea raportează o scădere a cotelor de participare și a interesului pentru politică în primul deceniu al democrației postcomuniste.

Participarea politică afectivă constă, potrivit autoarei, în sentimentele cetățenilor față de sistemul politic, personalul politic și performanțele acestuia. Pe datele analizate se au în vedere două laturi ale participării afective: încrederea în partidele politice și imaginea partidelor politice. Pentru intervalul studiat (1990-1998) autoarea remarcă o scădere a încrederii în partidele politice (tendință care a continuat și după 1998), precum și o imagine preponderent negativă a partidelor, a căror existență e percepută ca esențială pentru democrație, dar care sunt văzute ca manifestându-se ca grupuri clientelare, care, deși oferă oportunități de participare, slujesc doar interesele liderilor politici (Mureanu, 1999, pp. 79-80). Participarea evaluativă constă în raportarea la politic prin orientarea spre exterior (ex. evaluarea activității elitelor politice) și prin orientarea spre interior (evaluarea oportunităților de participare a indivizilor, a eficienței participării). Autoarea constată pe de o parte o scădere a interesului cetățenilor față de activitatea elitelor politice, iar pe de altă parte creșterea dezinteresului față de posibilitatea de implicare politică, ca și față de implicarea politică propriu-zisă; creșterea neîncrederii în politicieni; accentuarea legitimării prin șansă a implicării politice; scăderea percepției participării la actul politic ca responsabilitate civică (Mureanu, 1999, p. 80).

În ceea ce ne privește, preferăm să considerăm ceea ce autoarea numește participare politică afectivă (sentimente, afecte față de partide și lideri) ca fiind de fapt motivații individuale pentru participare, mai degrabă

decât participare politică propriu-zisă. Majoritatea definițiilor participării politice se referă la acele acțiuni ale indivizilor, prin care aceștia urmăresc alegerea și influențarea decidenților politici. Cu alte cuvinte, preferăm o definiție care se limitează la o descriere mai obiectivată a participării, manifestată prin acțiuni și interacțiuni, și lasă în afara domeniului participării, dar în strânsă legătură cu acesta, ceea ce am putea numi factorii subiectivi ai participării (afecte, atitudini, aspirații, cunoștințe etc.). De altfel, definiția participării politice adoptată de Mureanu (1999) se pliază într-o bună măsură pe definiția culturii politice din celebrul studiu asupra *Culturii civice* coordonat de Almond și Verba (1996, [1963]). Cultura politică are potrivit lui Almond și Verba trei dimensiuni, afectivă, cognitivă și evaluativă. Unii dintre indicatorii culturii politice pe cele trei dimensiuni menționate de Almond și Verba se regăsesc în studiul lui Mureanu (1999) ca indicatori ai participării convenționale, afective și evaluative.

Pe de altă parte, granița dintre participarea politică și alte tipuri de participare nu e una foarte rigidă. De pildă, Iuliana Precupețu (2003) include unul dintre indicatorii participării politice (ex. contactarea oficialităților) într-un indice pentru a măsura activismul comunitar, la fel cum alți indicatori ce nu au valențe nemijlocit politice (a lucra ca voluntar în folosul comunității, localității, etc.) sunt menționați la rubrica participare politică. Din perspectiva efectelor participării, Adrian Hatos distinge, în funcție de aria căreia i se aplică discursul, între participarea politică, participarea cetățenească și participarea comunitară, pe care însă le include într-o paradigmă mai largă a participării ca factor al dezvoltării (Hatos, 2007, p. 420).

3. DE CE (NU) SE IMPLICĂ OAMENII ÎN POLITICĂ? CAUZE ȘI CONSECINȚE

Cele mai multe studii despre participarea politică încearcă să explice de ce unii cetățeni se implică în politică în vreme ce alții nu fac acest lucru. Care sunt factori care explică această stare de fapt? În cercetările empirice, modelele explicative sunt de regulă evaluate în funcție de performanța lor predictivă (Teorell, 2006). Privite dintr-o perspectivă normativă, lucrurile se schimbă. Teorell (2006) susține că din punct de vedere normativ nu are atât de multă importanță performanța predictivă a factorilor participării, ci e mai semnificativ tipul de factori care generează sau blochează participarea: cei bazați pe resurse sau cei bazați pe stimulente sau motivații. Ideea de la care pornește argumentația lui Teorell este că termenii în care se desfășoară participarea politică în procesele democratice trebuie să fie corecți. Definiția folosită de Teorell pentru corectitudinea termenilor participării, are la bază distincția dintre oportunitate și realizare sau, în termenii lui Sen (1992), diferența dintre „realizările actuale” și „libertatea de a realiza”: „Realizările se referă la ceea ce reușim să obținem, iar libertatea se referă la oportunitatea reală pe care o avem pentru a obține ceea ce prețuim. Cele două nu sunt neapărat congruente” (Sen, 1992, p. 31). Teorell exemplifică această incongruență cu o situație ipotetică în care deși ratele de participare sunt distribuite inegal între membri societății, totuși oportunitățile de participare sunt egale. Această situație poate apărea atunci când, de exemplu, cei care nu participă aleg în mod liber să rămână pasivi și nu datorită unor constrângeri structurale. În cazul în care ar fi avut motivații similare, și ei ar fi putut alege să participe dacă ar fi vrut, la fel de ușor ca și cei care au participat (Teorell, 2006). Astfel, după cum arată și Verba et al. (1995, pp. 26-27): „dacă unii cetățeni nu participă pentru că decid liber să nu fie activi... atunci inegalitățile participative nu compromit democrația.”

Prin analogie cu teoriile dreptății, Teorell concepe cauzele care îi determină pe indivizi să participe ca pe un mecanism distributiv – o schemă

de alocare potrivit căreia unii sunt îndreptățiți la „bunul social” numit participare, în vreme ce alții nu sunt. Prin urmare corectitudinea în ceea ce privește participarea implică anumite condiții în conceperea acestui mecanism distributiv. Urmându-l pe Dworkin (1981, p. 311) Teorell (2006) consideră că mecanismul care generează participare politică ar trebui să fie, la modul ideal, „insensibil la înzestrări” și „sensibil la ambiție”. Altfel spus, faptul că oamenii devin participanți sau nu, ar trebui „să depindă de ambiția lor (înțeleasă în sensul larg de scopuri și proiecte de viață) și nu ar trebui să depindă de înzestrările lor naturale sau sociale (înțelese ca circumstanțele în care își urmăresc ambițiile)” (Kymlicka, 1990, p. 75, apud. Teorell, 2006). Folosind termenul de resurse în loc de înzestrări și pe cel de stimulente sau motivații în loc de ambiții, Teorell (2006) consideră că studiile privind participarea politică ar trebui să evalueze două explicații alternative: resursele sau motivațiile sunt principala cauză a participării?

3.1 Explicarea participării politice

3.1.1 Resursele: Capital material, uman, social și politic

Coleman apreciază că resursele sunt disponibile în trei forme: capital fizic, uman și social (Coleman, 1990, apud. Teorell, 2006). La această tipologie adăugăm și capitalul politic ca resursă importantă pentru participare. Capitalul fizic include toate bunurile materiale aflate la dispoziția unui individ. Teorell (2006) apreciază că prin extinderea conceptului pentru a include capitalul financiar, factori precum venitul, averea și proprietatea privată ar trebui luați în considerare în analiza capitalului fizic. Odată cu dezvoltarea tehnologiei informației, accesul la calculatoare personale, telefoane mobile și conexiunea la Internet ar trebui incluse pe lista factorilor materiali care pot facilita participarea. Deși nu este o resursă materială propriu-zisă, timpul liber poate fi inclus ca un „bun material” mai ales dacă ne gândim la zicala „timpul costă bani” (Teorell, 2006). Numeroase forme de participare politică necesită timp pentru informare politică, participare la o campanie electorală sau rezolvarea problemelor comunitare și prin urmare, timpul devine tot mai mult o resursă esențială pentru participare. În plus timpul liber e adesea asociat cu variabile de status, precum vârsta care la rândul ei e un predictor al participării politice.

3. De ce (nu) se implică oamenii în politică?

Vârsta poate influența participarea politică în multe feluri. De regulă relația dintre vârstă și participare poate fi reprezentată printr-o curbă în formă de „clopot” ceea ce înseamnă că tinerii și vârstnicii participă mai puțin. Pot fi mai multe explicații pentru această relație: de pildă problemele de sănătate mai frecvente în cazul vârstnicilor i-ar putea determina pe aceștia să participe mai puțin, în vreme ce „mobilitatea” mai ridicată a tinerilor îi face pe aceștia mai puțin angajați politic (Bădescu & Radu, 2010). Totodată, tinerii participă mai puțin în politică pentru că viața lor nu e atât de „în rădăcinată” în societate cum va deveni peste ani (Woshinsky, 2008). Prin urmare, e mai puțin probabil ca tinerii, comparativ cu adulții, să găsească motive pentru implicare politică. În plus, persoanele mai în vârstă tind să aibă mai mult timp pentru a participa și de asemenea sunt mai bine integrate social (Bădescu & Radu, 2010). Urmând aceeași logică a integrării sociale, persoanele căsătorite și proprietarii de locuințe se implică de regulă mai mult în politică decât celibetarii și chirișii. Cu cât e mai mare miza pe care o au în societate și cu cât sunt mai convenționale legăturile pe care le au față de cultura dominantă, cu atât indivizii vor dezvolta mai frecvent acele relații sociale care duc la conștientizarea importanței pe care o are politica și implicarea publică (Woshinsky, 2008).

Exemplele de mai sus sugerează existența unui efect cumulativ, în sensul că influența unei variabile e amplificată de influența altor variabile care afectează participarea. Însă pot exista și situații când efectul unei variabile asupra participării e atenuat de prezența altor variabile. De pildă, întemeierea unei familii poate fi un indicator al unei mai bune integrării sociale și totodată al unei responsabilități sociale mai mari care ar putea duce la o mai mare implicare politică. Însă, familia și mai ales creșterea și întreținerea copiilor presupune îndeplinirea anumitor obligații ce necesită timp și alte resurse care ar fi putut fi folosite pentru participare publică. La fel, înaintarea în vârstă și mai ales pensionarea aduce cu sine mai mult timp liber ca resursă pentru participare, însă o stare de sănătate precară la pensionare poate face inutilizabilă această resursă. Totodată, înaintarea în vârstă se suprapune de regulă cu retragerea din activitate care la rândul ei poate duce la o diminuare semnificativă a veniturilor și totodată la izolare socială prin deconectarea de la relațiile sociale construite în jurul locului de muncă.

De asemenea, vârsta poate avea și efecte generaționale asupra participării, în afara celor legate de ciclul vieții, menționate mai sus. Vârsta unui individ poate fi legată de perioada socializării politice timpurii despre care se susține că ar avea un impact semnificativ asupra activismului politic ulterior (Zukin et al., 2006). Pentru anumite generații această socializare politică poate avea loc în circumstanțe socio-politice și economice cu totul deosebite, cum ar fi un război, o revoluție sau perioade de recesiune și crize economice. Acest context special poate influența decisiv valorile, normele și atitudinile care se transmit și internalizează prin procesele de socializare politică pentru o întreagă generație. Prin urmare, ne putem aștepta ca vârsta să aibă un impact asupra participării politice nu doar prin efecte legate de ciclul vieții ci și prin efecte generaționale ce țin de contextul socio-politic și economic (național și internațional) în care anumite generații au fost socializate politic.

Genul e o altă variabilă importantă care afectează activismul politic. De regulă, femeile ocupă o minoritate (în unele țări o minoritate extremă) din funcțiile politice la toate nivelele, comparativ cu bărbații. Această diferență este însă și mai pregnantă la nivelele superioare, a funcțiilor de conducere a statului, în parlamente și guverne. Femeile se implică mai puțin decât bărbații și în activitățile politice comune: informarea pe chestiuni politice, discuțiile politice, participarea la întâlniri politice, înscrierea în organizații politice (Woshinsky, 2008). Însă, aceste diferențe nu sunt distribuite uniform între state, ele depinzând de contextul național. Cu cât o țară e mai „modernă” cu atât egalitatea politică dintre femei și bărbați e mai probabilă. Astfel, în majoritatea statelor avansate, cu economii post-industriale, femeile participă politic în egală măsură cu bărbații, sau chiar mai mult în unele privințe.

De pildă în SUA, femeile votează într-o proporție mai mare decât bărbații, reprezentând aproximativ 52-54 % dintre alegătorii care se prezintă la fiecare rând de alegeri, după cum arată Woshinsky (2008). Pe de altă parte, ele sunt dezavantajate din perspectiva activismului politic de rolul social atribuit lor în societățile tradiționale, în care femeile sunt mai degrabă responsabile de treburile casnice, marea majoritate sunt excluse de la accesul la cariere profesionale și prin urmare, sunt mai puțin integrate într-un context social și profesional care să le faciliteze participarea publică (Bădescu & Radu, 2010). Nu în ultimul rând, activismul politic necesită tot mai adesea bani, de regulă sub forma sprijinului sau

3. De ce (nu) se implică oamenii în politică?

contribuțiilor financiare pentru anumiți candidați sau cauze politice. Statusul socio-economic e o altă variabilă care afectează participarea politică. Cu cât cineva se află pe o poziție mai joasă în piramida socială, cu atât șansele sale de participare sunt mai mici (Woshinsky, 2008). Statusul social e de regulă corelat cu alte variabile care la rândul lor influențează participarea: educația, anumite abilități civice, comunicaționale sau organizaționale etc.

Conceptul de capital uman, folosit inițial în științele economice, e utilizat în mod normal ca semnificând atitudini, abilități și capacități umane care, după cum remarca și Teorell (2006), impulsionează acțiunea. Cele mai proeminente exemple din studiul participării politice sunt determinați ai participării precum educația, cunoștințele și abilitățile comunicaționale. În plus, Verba et al. (1995) arată că cetățenii care posedă aptitudini civice sub forma capacităților organizaționale și comunicaționale au mai multe șanse să ia parte la orice formă de activitate legată de politică. Educația e unul dintre predictorii cei mai utilizați în studiile despre participare politică. Cu cât crește numărul anilor de școlarizare a unei persoane, cu atât mai probabilă e participarea sa politică. Aceasta e concluzia cea mai frecventă la care ajung cercetările pe tema participării politice, mai ales cele din Occident (Woshinsky, 2008). Educația e o resursă importantă care are deopotrivă efecte directe și indirecte asupra implicării politice. În termenii lui Zukin et. al (2006), educația nu afectează doar nivelul de implicare, ci și mulți dintre ceilalți precursori, care la rândul lor influențează gradul și formele de participare politică. De exemplu, educația împreună cu alți factori (cum ar clasa socială, genul, relațiile sociale etc.) pot structura mediul în care trăim, în sensul că determină într-o bună măsură comunitatea din care facem parte, mesajele pe care le auzim cu precădere și oamenii cu care interacționăm (Woshinsky, 2008).

Apoi, acești factori au și un impact psihologic deoarece, așa cum precizează Woshinsky (2008), ei ne influențează modul în care percepem lumea și pe noi înșine și, cel mai important, ei ne afectează sentimentul propriei valori. Woshinsky (2008) subliniază faptul că în toate studiile despre participare politică, cei care au încredere în sine, o imagine de sine puternică și o părere pozitivă despre propria lor competență sunt persoane cu o probabilitate mai mare să devină participanți politic. Educația poate crește sentimentul stimei de sine, oferind cunoștințele și capacitățile de gândire necesare înțelegerii lumii în care

trăim și a politicii în special, întărind astfel sentimentul propriei competențe și valori (Woshinsky, 2008). În plus, educația poate contribui la o mai bună înțelegere a felului în care politicile publice propuse de diferite partide politice sau diferiți candidați ne afectează propria viață. Invers, cunoașterea mecanismelor politice poate facilita folosirea canalelor și modalitățile de acțiune publică care să ducă la o îmbunătățire a propriilor condiții private. Cunoașterea modalităților prin care deciziile politice pot fi influențate oferă un sentiment crescut de control și de eficacitate politică auto-percepută (credința că deciziile politice pot fi influențate de persoana respectivă).

Tot în cadrul capitalului uman putem include și anumite atitudini și comportamente formative cum ar fi timpul petrecut vizionând emisiuni TV. Efectele negative ale televiziunii asupra implicării civice au fost subliniate în special de Putnam care vede în relația dintre urmărirea emisiunilor TV și implicarea civică un joc de sumă nulă. Cu cât faci mai mult una dintre activități, cu atât ai mai puțin timp pentru cealaltă (Zukin et al., 2006). Bădescu și Radu (2010) sintetizează argumentele din literatura de specialitate despre efectele pozitive și negative astfel: pe de o parte consumul media (e vorba în special de televiziune) duce potrivit lui Putnam la un declin al capitalului social, întrucât televiziunea domină între modalitățile de petrecere a timpului liber și astfel împiedică desfășurarea altor activități sociale, duce la pierderea încrederii, pesimism și cinism prin difuzarea de către media și vizionarea de către public cu precădere a știrilor negative; pe de altă parte consumul media poate avea și efecte pozitive atunci când se manifestă prin urmărirea știrilor politice și căutarea informațiilor și analizelor despre economie, societate, organizații politice etc. (îndeosebi în presa scrisă).

Noțiunea de capital social a câștigat o largă recunoaștere în rândul științelor sociale mai ales prin lucrările lui Putnam (1993, 2000) și Coleman (1990). Cea mai influentă definiție îi aparține lui Coleman (1990, p. 302): „Capitalul social... nu reprezintă o singură entitate, ci o varietate de entități care au două caracteristici în comun: toate conțin un anumit aspect al structurii sociale și facilitează anumite acțiuni ale indivizilor aflați în cadrul acelei structuri sociale.” Achiesăm la remarcă lui Teorell (2006) potrivit căruia capitalul social definit ca relații sociale reprezintă o resursă socială și nu un bun economic sau o dispoziție cognitivă. Mai mult Coleman (1990, p. 302) arată că „spre deosebire de alte forme de capital,

3. De ce (nu) se implică oamenii în politică?

capitalul social e intrinsec structurii relațiilor dintre persoane și între persoane. Nu este intrinsec nici indivizilor, nici mijloacelor fizice de producție.” Prin urmare, considerăm importantă observația lui Teorell (2006) potrivit căruia resursele sociale și cele economice ar trebui tratate ca fiind entități separate din punct de vedere conceptual, deși empiric ele pot fi adesea corelate.

Dincolo de dezbaterile academice privind definirea conceptului de capital social, pentru studiul de față este relevant mai ales felul în care acest concept poate fi operaționalizat ca o resursă ce stimulează participarea. Teorell (2006) sintetizează ideea de bază care califică conceptul de capital social printre principalii determinanți ai participării politice, astfel: accesul la mai multe rețele sociale crește probabilitatea ca o persoană să fie recrutată pentru participare politică. Această recrutare poate însemna, după Teorell, solicitarea de a vota, de a te alătura unei inițiative de influențare a autorităților, de a participa în mod direct la procesul decizional, sau de a te implica într-un grup de discuții politice. În plus, rețelele sociale servesc la structurarea fluxurilor informaționale din jurul unui individ. Astfel, rețelele sociale largi dar cu legături nu foarte strânse între indivizi oferă persoanelor acces la un context mai larg. În consecință, accesul la astfel de rețele crește probabilitatea ca o persoană să fie expusă la solicitări pentru acțiune politică. După cum remarcă Teorell (2006), această logică a fost în primul rând dezvoltată cu referire la rețelele informale, însă ea poate fi extinsă și la grupurile formale. Implicarea în organizații multiple crește șansele unei persoane de a fi contactată de mulți alții și astfel se mărește probabilitatea de a fi recrutată pentru participare politică.

Pe această direcție de cercetare se înscriu o serie de studii ce leagă participarea politică de apartenența la o serie de organizații. Acestea acordă întâietate rolului agenților și rețelelor sociale implicate în activarea cetățenilor, incluzând aici partidele politice, sindicatele, asociațiile religioase (bisericele), asociațiile voluntare etc. Chiar și între indivizi având caracteristici socio-economice și atitudinal-valorice similare pot exista grade diferite de participare politică datorită influențelor exercitate de organizațiile civice (Norris, 2002). Aceste diferențe sunt explicate prin faptul că pentru a participa oamenii au nevoie de un catalizator care poate fi un candidat, un partid, o asociație, o instituție, un activist sau un grup de interese. Acești actori sunt informați, știu care sunt căile și mijloacele de acțiune care pot să le aducă avantaje și prin urmare au tot interesul

să mobilizeze cetățenii pentru atingerea anumitor scopuri (Comșa, 2006). Potrivit lui Rosenstone și Hansen (1993) există legături puternice între modelele de participare politică (cine, când și de ce participă) și opțiunile politicianilor, partidelor politice, grupurilor de interese și activiștilor care organizează și mobilizează cetățenii. Pe baza analizei unor date longitudinale din SUA, Rosenstone și Hansen (1993) susțin faptul că cetățenii participă nu atât datorită caracteristicilor personale, cât mai ales datorită opțiunilor politice și recompenselor ce le sunt oferite în urma unui proces de mobilizare în jurul unor controverse și oportunități. Pe lângă lideri și organizațiile politice, alți agenți importanți care pot să încurajeze implicarea politică includ grupurile comunitare, asociațiile voluntare, sindicatele și rețelele sociale care pot să contribuie la angajarea/implicarea de pildă a vecinilor, prietenilor sau rudelor în procesul politic.

Capitalul politic reprezintă la rândul său o resursă importantă pentru participare. În limbajul comun și în cel jurnalistic prin capital politic se înțelege de obicei imaginea publică favorabilă pe care o are un politician sau partid în rândul populației. Urmându-l pe Zukin (Zukin et al., 2006), în această lucrare voi conceptualiza capitalul politic (al cetățenilor și nu al liderilor politici) înțeles ca resursele politice de care dispun indivizii care sunt atenți, cunoscători, eficace, se identifică puternic cu un partid politic și sunt interesați de politică. „Cunoștințele politice reprezintă pentru politica democratică ceea ce sunt banii pentru economie: moneda cetățeniei” (Delli Carpini & Keeter, 1996, p. 8). Trăsăturile definitorii ale capitalului politic enumerate mai sus pornesc de la recunoașterea faptului că politica este importantă și relevantă (Zukin et al., 2006). Potrivit lui Zukin et al. (2006), posedarea acestor trăsături reduc costul participării făcând sistemul politic mai familiar și oferind încrederea necesară implicării.

Alte lucrări conceptualizează trăsăturile capitalului politic ca parte a factorilor atitudinal-valorici ai participării sau mai general ca parte a culturii politice. De pildă, în literatura de specialitate sunt menționate o serie de atitudini și valori care pot avea un efect pozitiv asupra activismului, dintre acestea amintim aici sentimentul că cetățenii pot influența procesul politic (eficacitatea politică auto-percepută), interesul pentru politică, precum și tendința generală de suport pentru sistemul politic, incluzând credința că democrația este un sistem bun de guvernare, încrederea în principalele instituții politice ale democrației

3. De ce (nu) se implică oamenii în politică?

reprezentative (parlament, guvern, partide, curți de justiție, etc.), satisfacția față de performanța guvernului și încredere în liderii politici. Deși acești factori ai participării au fost de regulă incluși în modelele explicative ale participării definite ca influență asupra autorităților, ele pot fi extinse și în cazul altor tipuri de participare, precum participarea directă la procesul decizional sau implicarea în discuții politice (Teorell, 2006).

Chiar dacă tratăm cele patru tipuri de capital (material, uman, social, politic) ca entități distincte din punct de vedere teoretic, în analizele empirice se constată o legătură între ele. De pildă, capitalul uman (definit îndeobște prin nivelul de educație și prin abilitățile civice) e asociat de regulă cu capitalul social (definit ca apartenența la diferite rețele și grupuri sociale) și de cel politic (în înțelesul de interes pentru politică, cunoștințe politice și identificare partizană). Această legătură, a fost observată încă din secolul al XIX-lea de către Alexis de Tocqueville care, în lucrarea *Despre democrație în America*, atribuia asociațiilor și organizațiilor societății civile în general, rolul de „veritabile școli ale democrației” în care se dezvoltă atitudinile, se deprind comportamentele și se internalizează valorile proprii democrației.

3.1.2 Motivațiile sau stimulentele: generale și selective

Accesul la resurse nu garantează participarea. Ele doar o fac posibilă și mai probabilă. Teorell (2006) remarca faptul că dincolo de accesul la capitalul material, uman și social, oamenii trebuie să și dorească să participe. Prin urmare, ei trebuie deopotrivă să poată și să vrea să participe. Sau în formularea lui Norris (2002) indivizii (nu) *participă* pentru că (nu) *pot*, (nu) *știu*, cineva (nimeni nu) *le-a cerut* și/sau pentru că (nu) *vor*. Teorell (2006, p. 800) propune o conceptualizare a cauzelor participării în care resursele sunt prima barieră, iar stimulentele cea de-a doua barieră din cadrul unei operații de filtrare cu două etape succesive: „Din setul complet de acțiuni disponibile unui individ, resursele funcționează ca o constrângere care delimitează un set mai restrâns de acțiuni fezabile. În cadrul acestui set restrâns, al doilea filtru determină care dintre acțiuni va fi de fapt desfășurată. Acest din urmă rol e jucat de stimulente.”

După cum remarcă și Teorell (2006) literatura despre stimulente are ca punct de plecare argumentul provocator al lui Olson (1965) potrivit căruia, actorii

raționali nu ar avea interesul să se implice în acțiuni colective orientate către atingerea unui bun comun. De vreme ce fiecare individ poate profita de rezultatele acestor acțiuni colective al căror cost e plătit de alții, fiecare individ are un motiv rațional să se abțină și să nu plătească costul participării. Potrivit lui Olson (1965) faptul că oamenii participă ar trebui explicat prin referire la noțiunea de stimulente selective – beneficii care se obțin doar în baza contribuției la obținerea rezultatului acțiunii colective.

Stimulentele pentru participare politică pot fi deopotrivă tangibile sau materiale și mai puțin tangibile sau subtile. În literatura de specialitate se disting mai multe astfel de stimulente nemateriale. Unele dintre acestea se numesc „stimulente de proces”: unii oameni pot să participe din plăcerea sau exaltarea de a se implica, indiferent de miza participării. O altă recompensă selectivă e numită „stimulent expresiv”: oamenii participă pentru a-și exprima sprijinul sau pentru a-și reafirma identitatea, apartenența la un grup sau la o comunitate. Un alt set de recompense selective se referă la normele sociale. Internalizarea sentimentului datoriei civice față de comunitate precum și a normelor sociale întărite de amenințarea sancțiunilor sociale poate stimula participarea.

Sintetizând, pe lângă resursele care facilitează implicarea civică, participarea necesită de asemenea o motivație pentru ca indivizii să devină activi în politică. Motivațiile pot fi afective, însemnând un atașament emoțional față de normele implicării civice, de exemplu oamenii care votează dintr-un sentiment de datorie civică sau patriotism. De asemenea, motivațiile pot fi instrumentale, generate mai degrabă de beneficiile anticipate ale participării (Norris, 2002).

3.1.3 Interdependența dintre resurse, motivații și acțiune

Cadrul analitic prezentat mai sus sugerează două tipuri de cauze ale participării politice: resursele și motivațiile. Putem sintetiza cele două explicații ale participării astfel: oamenii se implică în politică pentru că au resursele necesare și pentru că au motivația să acționeze. Din punct de vedere normativ întrebarea care se pune e dacă resursele au un impact causal sau nu. În cazul în care resursele sunt într-adevăr o cauză, mecanismul care generează participarea nu este, în termenii lui Teorell (2006), „insensibil la înzestrări” și prin urmare nu poate fi considerat corect. După Teorell (2006) o astfel de

3. De ce (nu) se implică oamenii în politică?

abordare suferă însă de două neajunsuri pe care le voi sintetiza în cele ce urmează. Primul neajuns se referă la natura relației dintre resurse și motivații. Cel de-al doilea vizează relația dintre participarea politică și pretensele sale cauze.

În ceea ce privește relația dintre resurse și motivații, cu greu putem să ne imaginăm cele două tipuri de cauze ale participării ca fiind independente una de cealaltă (Elster, 1989, pp. 16-20, apud. Teorell, 2006). Ne putem gândi la situații când motivațiile generează resurse pentru participare pe de o parte și invers când resursele modelează motivațiile. Teorell (2006) ilustrează primul scenariu cu situația întâlnită atunci când ambiția sau dorința de a poseda poate fi folosită pentru a investi în resurse care sunt productive pentru scopul fixat. Resursele posedate de un individ nu sunt constante de-a lungul ciclului vieții. După cum remarcă Teorell ele nu sunt afectate doar de înzestrările naturale și sociale ale unui individ ci și de ambiția sa. În cazul în care resursele acumulate datorită ambiției generează participare, mecanismul distributiv nu ar trebui considerat ca fiind incorect deoarece resursele sunt în această situație doar un intermediar între ambiție și participare. Prin urmare, ceea ce ar trebui să evaluăm în această situație e impactul causal al resurselor asupra participării după ce controlăm efectul motivațiilor.

Al doilea scenariu, mai dificil de analizat, este cel în care resursele modelează motivațiile. Acest scenariu se bazează pe ideea că incapacitatea de acțiune slăbește dorința de a acționa și invers, mai multe oportunități de acțiune pot stimula acțiunea politică. În această situație resursele influențează participarea în mod indirect prin intermediul motivațiilor. Un astfel de mecanism al participării e considerat incorect după criteriile normative sintetizate de Teorell (2006) deoarece înzestrările sau resursele au totuși un efect causal chiar dacă doar indirect. Prin urmare nu doar asocierea dintre resurse și ambiții ar trebui cunoscută ci și direcția causală ce intervine între ele (Teorell, 2006).

A doua problemă a cadrului analitic prezentat mai sus se referă la presupunerea că participarea poate fi tratată ca fiind complet endogenă posibilelor sale cauze. Această supoziție poate fi criticată inversând direcția causalității. Astfel participarea poate duce la rândul ei la o investiție sau o sporire a resurselor fizice, umane sau sociale. Totodată, experiența timpurie

a participării poate duce la o mai mare dorință de participare în viitor. Pornind de la aceste neajunsuri, estimarea relației dintre resurse și motivații pe de o parte și participare pe de altă parte, fără a ține cont de posibilele influențe reciproce ar slăbi capacitatea noastră de a evalua corectitudinea mecanismelor participative. După Teorell (2006) aceste probleme ale cadrului analitic privind cauzele participării politice sugerează necesitatea folosirii unor metode de cercetare care să permită un control mai mare asupra direcției cauzalității. Astfel, cercetările privind participarea ar trebui să includă studii cu un design experimental precum și studii pe eșantioane panel care oferă cercetătorului posibilitatea de a clarifica mai riguros relațiile dintre resurse, motivații și participare.

3.2 Consecințele participării politice

Participarea are consecințe diferite în funcție de perspectiva asupra democrației pe care o adoptăm. În cele ce urmează voi prezenta consecințele participării politice, urmându-l pe Teorell (2006) care interpretează efectele participării prin prisma a ceea ce numește teoria „celor mai bune rezultate” ale democrației. Voi completa însă prezentarea din studiul lui Teorell (2006) adăugându-i o analiza a consecințelor modelului minimalist-elitist al democrației. După Beitz (1989, p. 20, apud. Teorell, 2006) o teorie a celor mai bune rezultate este cea care afirmă că „termenii corecți ai participării politice sunt aceia în care participarea politică are șansele cele mai mari să producă cele mai dezirabile rezultate.” O astfel de abordare centrată pe rezultate poate fi utilă pentru cercetările care încearcă să evalueze dacă anumite consecințe dezirabile (derivate din perspectivele normative ale democrației) se produc într-o societate sau alta. Fiecare dintre cele patru modele ale democrației prezentate în această lucrare conceptualizează diferit participarea politică și prin urmare și consecințele acesteia.

3.2.1 Votul și selectarea competitivă a elitelor guvernamentale

În perspectiva minimalist-elitistă a democrației, participarea politică se reduce la exprimarea preferinței pentru un candidat sau partid prin vot. În această abordare, guvernarea propriu-zisă e mai degrabă văzută ca o chestiune de care

3. De ce (nu) se implică oamenii în politică?

trebuie să se ocupe elitele politice, publicului revenindu-i doar sarcina de a arbitra periodic, cu ocazia alegerilor, competiția pentru ocuparea pozițiilor guvernamentale. Astfel, consecința dezirabilă a participării politice din punctul de vedere al democrației electorale o reprezintă selectarea guvernanților. Altfel spus, principala funcție a participării politice e să producă un guvern. Totul e văzut ca o metodă prin care publicul poate deopotrivă să debarce guvernării incompetenți și corupți sau să le mai acorde un mandat celor de a căror guvernare e mulțumit. Mecanismul alegerilor libere și corecte completat cu dorința liderilor politici de a fi realeși sunt considerate de adepții democrației electorale ca fiind ingredientele necesare și suficiente pentru a avea o guvernare competitivă și receptivă la nevoile și problemele oamenilor. Alegerile reprezintă fără îndoială o cale pentru schimbarea pașnică și legitimă a guvernanților. Totodată, prin alegeri se asigură *alternanța la putere*, un criteriu folosit de adepții concepției minimaliste pentru a evalua dacă o democrație e consolidată sau nu (vezi de pildă Huntington, 1991).

În plus, alegerile sunt văzute și ca un mecanism prin care se transmite o informație asupra susținerii populare pe care o au anumite forțe politice. Această informație e văzută de Przeworski (1999) ca fiind esențială pentru stabilitatea democratică. Ea transmite puterii un avertisment privind costurile pe care ar trebui să le plătească în cazul în care ar dori să suprimă opoziția și să renunțe la regulile jocului democratic. Totodată, alegerile transmit opoziției un mesaj privind raportul de forțe nefavorabil, care este un element de descurajare a unor încercări de a ajunge la putere prin violență. Prin urmare, chiar dacă pe termen scurt ambele părți ar fi tentate să renunțe la regulile democratice, pe termen lung ar putea prefera să-și rezolve competiția pentru putere prin intermediul alegerilor. Sigur, argumentația lui Przeworski subliniază, așa cu remarcă și Owen (2003), importanța unui raport echilibrat de forțe între opoziție și putere care să garanteze opoziției că are șanse reale de a ajunge la putere, precum și puterii că în cazul în care va pierde alegerile nu va fi persecutată de cei care au câștigat puterea.

3.2.2 Încercarea de influență și protejarea egală a intereselor

Adepții modelul receptiv al democrației consideră că participarea politică nu se poate limita la vot. Ea trebuie completată și cu alte forme de exprimare a preferințelor și intereselor. Din această perspectivă, alegerile reprezintă o modalitate relativ slabă de transmitere a informațiilor de la cetățeni către

sistemul politic. La urne, publicul are posibilitatea de a opta între variantele prestabilite de partide și nu își poate exprima propriile propuneri. Teorell (2006) remarcă de asemenea constrângerile instituționale care limitează de regulă apariția unor partide noi care să atragă suport din partea cetățenilor ce nu se simt reprezentați de partidele existente. Prin extinderea participării către alte forme de activitate politică, cum ar fi contactarea oficialilor, formele de protest etc. cetățenii au ocazia să-și exprime opinia pe chestiuni punctuale. Informația poate fi astfel mult mai specifică și totodată poate fi transmisă direct autorităților care au responsabilitatea să se ocupe de problema respectivă. Astfel, participarea politică conceptualizată ca încercare de influențare a autorităților are menirea de a face sistemul politic mai receptiv față de nevoile și preferințele cetățenilor. La nivel individual, acest lucru înseamnă o mai bună protecție a intereselor cetățenilor (Teorell, 2006).

Studiile privind participarea politică ca încercare de influență se concentrează pe două tipuri de întrebări relevate cel mai bine de studiul despre participare în America coordonat de Verba et al (1995), având titlul, foarte sugestiv pentru ideile exprimate în text, *Voice and Equality*. Care nevoi și preferințe sunt transmise prin acțiuni politice? Această primă întrebare încearcă să descopere atât conținutul încercărilor de influențare, cât și mecanismul prin care se încearcă influențarea autorităților. Sunt nevoile și preferințele, transmise autorităților de cei care participă, reprezentative pentru întregul corp al cetățenilor? Această a doua întrebare vizează principiul egalității influenței. În cazul în care participanții nu sunt reprezentativi pentru întregul public, preferințele și nevoile activiștilor vot beneficia de mai multă atenție decât cele ale neparticipanților. Apare astfel o distorsiune în procesul de participare politică inducându-se o receptivitate mai mare din partea autorităților pentru unii cetățeni față de ceilalți. Cu cât mai mare e această distorsiune cu atât mai mult se încalcă principiul potrivit căruia preferințele și nevoile fiecărui cetățean trebuie tratate cu egală considerație de către autorități.

Teorell (2006) remarcă câteva trăsături notabile ale criteriului evaluativ formulat de Verba et al. (1995). În primul rând necesitatea unei receptivități democratice egale față de preferințele fiecărui cetățean completează idea că oficialii aleși trebuie să fie deschiși față de orice tentativă de influență din partea cetățenilor. Pe lângă receptivitatea autorităților, contează și față de preferințele

3. De ce (nu) se implică oamenii în politică?

și nevoile *cui* se exprimă această receptivitate. Altfel spus, e important nu doar să existe o influență asupra autorităților ci și dacă această influență respectă principiul egalității. Sau în formularea lui Teorell (2006, p. 793):

„Încercările reușite de influențare sunt o condiție necesară dar nu și suficientă pentru receptivitatea democratică. Ceea ce rămâne este cerința ca preferințele și nevoile exprimate prin participare să ofere o imagine nedistorsionată a preferințelor și nevoilor întregului corp cetățenesc. Cu alte cuvinte, standardul normativ ar putea fi exprimat mai exact ca *protecție egală a intereselor*.”

În al doilea rând, în verificarea empirică a criteriului evaluativ formulat de Verba et al. lipsește, după cum remarcă și Teorell (2006), o evaluare a impactului propriu-zis al tentativelor de influență. Această limitare e menționată și de Verba et al. (1996, p. 30) care susțin că nu și-au propus să demonstreze faptul că autoritățile publice sunt receptive față de ceea ce le transmit cetățenii, ci doar să arate care sunt preferințele care ajung la autorități. Teorell (2006) explică numărul relativ redus de studii care încearcă să evalueze efectele participării asupra receptivității prin problemele ce le ridică conceptualizarea receptivității. Într-un studiu mai vechi, Verba și Nie (1972) disting patru moduri în care autoritățile pot fi receptive față de preferințele cetățenilor. Astfel, autoritățile pot fi receptive: cunoscând ceea ce vor cetățenii, fiind de acord cu prioritățile cetățenilor, încercând să abordeze prioritățile cetățenilor și în cele din urmă să rezolve cu succes acele priorități. Teorell (2006) apreciază că din perspectiva normativă a democrației, ceea ce contează cu adevărat este al patrulea înțeles al receptivității, anume găsirea unor soluții adecvate pentru problemele și nevoile exprimate de cetățeni. De fapt, Teorell consideră că primele trei modalități ale receptivității pot fi văzute mai degrabă ca niște condiții necesare pentru realizarea receptivității în al patrulea sens. Totodată el apreciază că un sistem nu poate fi considerat ca fiind receptiv dacă nu reușește niciodată să abordeze cu succes prioritățile de pe agenda publicului.

3.2.3 Participarea directă și dezvoltarea personală

Adepții democrației participative susțin că participarea directă la luarea deciziilor stimulează apariția unor cetățenii democratici care au calitate

personale și sociale dezirabile (Dahl, 1989). Teorell (2006) subliniază faptul că în viziunea participativă a democrației, implicarea cetățenilor e crucială deoarece contribuie la dezvoltarea capacităților umane de gândire, simțire și acțiune. Astfel, Pateman (1970) caracterizează modelul participativ al democrației ca fiind unul în care e necesar maximul de input (participare) și unde rezultatele (output) includ nu doar politici publice (decizii) ci și dezvoltarea capacităților sociale și politice ale fiecărui individ, astfel că există un feedback de la input la output.

Prin urmare, auto-realizarea sau dezvoltarea personală e principala consecință a participării subliniată de democrații participativi. Potrivit lui Teorell (2006) definirea conceptului de auto-dezvoltare diferă de la autor la autor, dar toate variantele împărtășesc ideea unei potențial uman nerealizat pe deplin, care poate fi transformat sau chiar perfecționat prin participare politică (Warren, 1992, apud. Teorell, 2006). Democrații participativi formulează următoarea supoziție privind relația dintre participare și auto-realizare: dacă oportunitățile pentru participare directă în procesul decizional ar fi mai răspândite, atunci ar rezulta mai multă auto-dezvoltare. Această ipoteză e greu de demonstrat cu date existente la nivelul macro, deoarece nici o țară democratică nu oferă oportunități extinse de participare directă a întregii populații, iar variația dintre țări e relativ redusă pentru a permite studii comparate concludive. Alternativa ar fi realizarea unor experimente controlate și proiectarea unor studii de caz la nivel local care să permită cercetătorilor să exploreze efectele participării politice directe în procesul decizional (Teorell, 2006).

3.2.4 Discuțiile politice și legitimitatea subiectivă

Adepii democrației deliberative prezintă o serie de argumente privind efectele participării politice înțeleasă ca discuție politică. În primul rând, oferirea unor oportunități extinse pentru discuții politice va crește calitatea judecăților politice ale cetățenilor. Acest argument a fost dezvoltat de Fishkin (1995) care subliniază ideea că discuțiile politice duc la apariția unei opinii publice mai informate. A doua linie de argumentare încearcă să reconcilieze teoriile deliberative cu modelul agregării intereselor. Argumentul principal se referă la posibilitatea indivizilor de a ajunge la un acord prin discuție asupra ”dimensiunilor

3. De ce (nu) se implică oamenii în politică?

dezacordului” dintre ei (Knight & Johnson, 1994, apud. Teorell, 2006). Astfel, instabilitatea și arbitrariul care caracterizează mecanismele de agregare a preferințelor potrivit teoriei alegerii raționale ar putea fi depășite. În al treilea rând, s-a argumentat că deliberarea poate crește legitimitatea procedurilor și deciziilor democratice. În opoziție cu modelul elitist sau cel receptiv al democrației, sursa legitimității rezidă, potrivit democrațiilor deliberative, nu în voința predeterminată a indivizilor, ci în procesul de formare a acestei voințe și anume, în deliberarea însăși.

Legitimitatea rezidă în credința că o decizie reflectă interesele celor pe care îi afectează aceea decizie. Teorell (2006) distinge între două tipuri de legitimitate: obiectivă sau normativă (pentru un observator extern care încearcă să evalueze o anumită situație ca fiind legitimă sau nu) și subiectivă (pentru participanții înșiși, bazată pe judecata fiecărui participant privind acceptabilitatea morală a unei decizii). Ipoteza derivată din modelul deliberativ e că discuțiile politice care preced o decizie duc la o mai mare acceptare a rezultatului pentru actorii implicați. Cu alte cuvinte deliberarea ca discuție politică promovează legitimitatea subiectivă. Evaluarea acestei ipoteze ridică o serie de probleme pentru cercetători. De pildă, sondajele de opinie sunt limitate de problema strângerii tuturor informațiilor necesare pentru a reconstitui condițiile din viața de zi în care indivizii se angajează în discuții politice. Astfel, sondajele ar trebui completate cu un design de cercetare experimental sau studii de caz asupra unor comunități locale prin care să poată evalua mai exact efectul discuțiilor politice asupra legitimității subiective.

3.3 Participarea politică – o sinteză a cadrului analitic

Figura 2 sintetizează cadrul analitic al participării politice: de la cauzele participării (resurse și motivații), la conceptualizarea participării corespunzătoare celor patru modele ale democrației discutate în capitolul precedent (participarea ca act al votării, participarea ca încercare de influență, participarea directă la procesul decizional, implicarea cognitivă în politică), până la consecințele sau beneficiile participării din perspectiva a patru teorii ale democrației. Potrivit lui Teorell (2006) toate conceptualizările participării politice prezentate mai sus au în comun aceeași viziune (sau standarde normative) asupra echității participării,

conform căreia motivațiile, și nu resursele ar trebui să fie factorul cauzal direct. Însă, după cum am arătat mai sus, nu putem exclude din analiză situația în care resursele au un efect indirect asupra participării prin intermediul motivațiilor. Urmând sugestia lui Teorell (2006) am indicat posibilitatea unei influențe reciproce între resurse și motivații prin săgeți ce merg în dublu sens. Același lucru l-am indicat și între cauzele participării și formele de participare deoarece nu putem exclude apriori posibilitatea ca participarea să devină cauză atât pentru resurse cât și pentru motivații (ex. situația când particip pentru a avea mai multe resurse, respectiv participarea care generează mai multă motivație pentru participare).

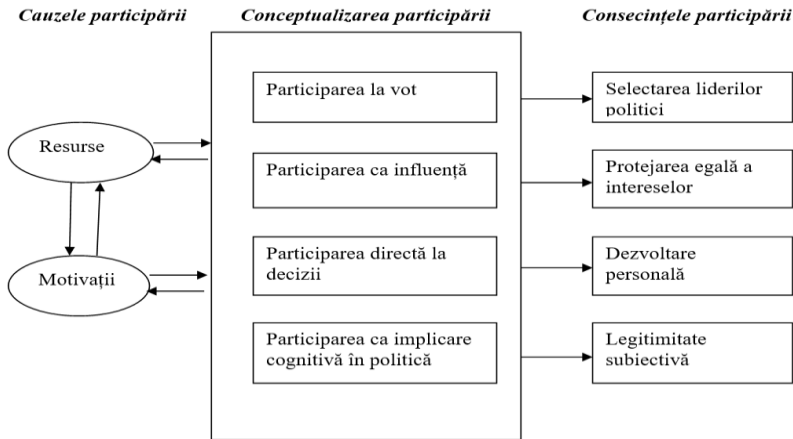

Figura 2. Explicațiile, concepțiile și consecințele participării politice

Sursa: Adaptare după Teorell (2006)

CONCLUZII

Această carte a analizat modul în care teoriile democrației definesc rolul și scopul implicării cetățenilor în procesul politic. Derivarea conceptului de participare politică din abordările normative ale democrației are, pe de o parte, avantajul că orientează studiul activismului politic spre întrebări de cercetare relevante din punct de vedere teoretic, iar pe de altă parte, oferă un etalon sau standard pentru evaluarea și interpretarea rezultatelor empirice (Teorell, 2006). Prin urmare, felul în care conceptualizăm democrația structurează cadrul de analiză al participării politice. Astfel, fiecare dintre teoriile democrației discutate în această carte definesc în mod diferit nivelul optim de participare politică din societățile democratice. În primul rând, abordările minimaliste ale democrației reduc implicarea politică a cetățenilor la actul votării, în scopul selectării competitive a elitelor guvernamentale. În al doilea rând, modelul agregării intereselor sau al receptivității democratice extinde participarea cetățenească dincolo de vot și momentele electorale, incluzând și o serie de modalități prin care cetățenii pot încerca să influențeze autoritățile publice pentru a-și promova și proteja drepturile și interesele. În al treilea rând, democrația deliberativă abordează participarea din perspectiva implicării cognitive a cetățenilor în politică prin schimbul de informații, cunoștințe și argumente care precede luarea deciziilor publice și promovează astfel o mai mare legitimitate subiectivă a proceselor democratice. În al patrulea rând, democrația participativă adoptă a perspectivă maximalistă în privința participării, susținând faptul că toți cei care sunt afectați de o decizie publică ar trebui să aibă oportunități reale să participe în mod direct la luarea acelei decizii. Pentru democrații participativi, implicarea directă a cetățenilor în procesul decizional nu contribuie doar la politici publice percepute ca fiind mai legitime, ci și la auto-realizarea și dezvoltarea capacităților umane ale fiecărei persoane care participă.

Teoriile normative ale democrației constituie așadar cadrul de referință a studiilor participării politice (vezi capitolul întâi). Cu toate acestea, trebuie menționat faptul că democrația rămâne unul dintre conceptele cărui i se atribuie o multitudine de semnificații în științele sociale și politice. Diversitatea de accepțiuni ilustrează atât popularitatea și conotațiile în general pozitive de care se bucură democrația în prezent, cât și ambiguitatea și chiar contrarietatea sensurilor în care este utilizat termenul, atât în discursul public, cât și în literatura academică. Însă, după cum am arătat în scurta istorie conceptuală realizată în secțiunea a doua din capitolul întâi, democrația nu a fost întotdeauna în această poziție privilegiată. Dimpotrivă, în cea mai mare parte a timpului scurs de la apariția termenului în Grecia antică și până în zilele noastre, democrația a fost privită cu suspiciune și blamată ca fiind o formă neviabilă de guvernare a comunităților politice, tocmai fiindcă presupunea o implicare semnificativă a *demos*-ului (adesea sărac și needucat) în treburile publice. De altfel, aceasta este una dintre criticile recurente aduse democrației și în prezent.

În dezbaterile academice contemporane, unul dintre punctele principale de controversă îl reprezintă tocmai rolul și locul atribuit participării politice în guvernarea democratică. În ultima secțiune din primul capitol am discutat principalele dezbateri contemporane purtate pe marginea conceptualizării democrației. Mai exact, am distins între patru modele ale democrației care-și derivă legitimitatea în mod diferit, în funcție de gradul și formele de implicare a publicului în procesul politic. Astfel, în modelul minimalist-electoral, democrația este înțeleasă ca o metodă prin care cetățenii aleg una dintre alternativele politice (candidați, partide) care concurează în alegeri libere. Alternativa câștigătoare urmează să ia decizii până la următoarele alegeri când cetățenii își pot exprima din nou preferințele electorale pentru o echipă sau un program guvernamental. Prin urmare, din perspectiva modelului elitist al democrației, participarea se reduce la simplul act al selectării guvernanților prin alegeri.

În schimb, modelul receptivității democratice sau al agregării intereselor conceptualizează democrația ca o modalitate prin care interesul cetățenilor este, pe de o parte, exprimat nu doar cu ocazia alegerilor ci și în

perioadele dintre momentele electorale, iar pe de altă parte, acesta ar trebui recunoscut, agregat, promovat și apărat în mod egal prin deciziile luate de autoritățile publice. Așadar, în modelul receptiv al democrației, participarea e definită ca încercare de a-i influența pe cei care au un cuvânt de spus în guvernare. Acest model extinde sfera acțiunilor politice ale cetățenilor de la participarea electorală la alte modalități convenționale sau de protest folosite de cetățeni pentru a influența deciziile publice și pentru a-și promova sau proteja interesele.

Dintr-o altă perspectivă, în modelul deliberativ, legitimitatea democrației derivă în primul rând, nu din modalitățile de influențare a deciziilor autorităților publice prin care sunt promovate în mod egal interesele cetățenilor, ci mai ales din dreptul și abilitatea celor care sunt subiecții unei decizii publice de a participa la deliberări veritabile asupra acelei decizii. Prin urmare, modelul deliberativ definește participarea ca pe o cale prin care poți afla ce să spui în privința guvernării (Teorell, 2006), iar acest lucru poate fi privit ca o implicare cognitivă în politică. În fine, modelul participativ al democrației adoptă o poziție maximalistă, sugerând că legitimitatea democratică poate fi sporită doar dacă indivizii au șanse reale să se implice efectiv în luarea deciziilor care le influențează viața. Această implicare directă în procesul decizional contribuie totodată și la dezvoltarea personală a participanților. Așadar, potrivit democrațiilor participative a participa înseamnă a avea, în mod direct, un cuvânt de spus în guvernarea colectivă însăși.

Votul este o activitate politică prin excelență, însă nu este singura modalitate prin care cetățenii pot participa în procesul politic democratic, așa cum am arătat în capitolul al doilea. Cea mai întâlnită conceptualizare în literatura academică privind comportamentul politic al cetățenilor este participarea politică ca încercare de influențare a autorităților publice. Acțiunile de influență politică pot fi împărțite în două tipuri: participare convențională și participare neconvențională sau de protest. La rândul său participarea de protest se poate manifesta în două forme: protest legal și protest ilegal. În cadrul participării convenționale am inclus: contactarea oficialităților, participarea la o întâlnire politică, participarea la un miting sau demonstrație electorală, semnarea unei petiții sau inițiative politice.

Pentru dimensiunea protestului legal am folosit următorii indicatori: participarea la o grevă legală, participarea la un protest sau demonstrație legală, semnarea unei petiții sau reclamații. Dimensiunea de protest ilegal include la rândul său următoarele activități: ocuparea unor clădiri, blocarea străzilor, grevă ilegală și greva foamei care nu este o acțiune ilegală în sine ci mai degrabă în afara cadrului legal (ne-legală, în sensul că nu e prevăzută de lege), dar care în analizele empirice e asociată mai puternic cu formele ilegale de protest, decât cu alte forme de participare politică (Tătar, 2015).

Pe lângă formele convenționale de participare politică, acțiunile de protest reprezintă elemente ale culturii civice dintr-o democrație. Așa cum arătau Almond și Verba (1996) cultura civică este o combinație de atitudini, afecte, cunoștințe și evaluări politice ce presupun deopotrivă interes și dezinteres pentru politică, supunere și inițiativă, pasivitate și activism politic, sprijin dar și contestare a deciziilor autorităților publice, toate dozate în așa fel încât să permită funcționarea optimă a sistemului politic democratic. Imediat după căderea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est, românii erau într-o oarecare măsură mai rezervați în privința folosirii acțiunilor de protest legale sau ilegale, comparativ cu ceilalți cetățeni din țările post-comuniste. Socializarea politică într-unul dintre cele mai represive regimuri comuniste din Europa, în care orice formă de protest era drastic sancționată, pare să aibă urmări în ceea ce privește atitudinea cetățenilor din România față de această formă de participare politică. Românii par să-și fi menținut într-o bună măsură și în primii ani de după 1989 rolul de cetățeni dependenți și supuși față de autorități, dobândit în perioada comunistă (Tătar, 2016). În plus, însușirea statutului de cetățean participativ, capabil să-și promoveze interesele și să-și apere drepturile în fața autorităților, presupune transformări culturale ce pot dura în unele cazuri generații întregi.

După cum am arătat în capitolul al doilea, protestul poate fi unul manifest sau efectiv dar poate fi și unul potențial sau latent, ca disponibilitate a cetățenilor de a participa la acțiuni de protest în situația în care le-ar fi încălcate drepturile. În general, crește variația între formele de protest, în 1998 de pildă delimitându-se mai clar două tipuri de protest: legal și ilegal. Acest lucru este reliefat în cazul României prin rezultatele

analizelor factoriale care grupau în 1990 toate formele de protest pe o singură dimensiune, în vreme ce în 1998 se distingueau deja doi factori: protest legal și protest ilegal. Această evoluție pare să sugereze o posibilă specializare a protestatarilor în funcție de formele de acțiune preferate de aceștia. Capitolul al doilea se încheie cu o trecere în revistă a studiilor privind participarea politică din România, reliefându-se atât unele aspecte metodologice ce țin de operaționalizarea și măsurarea participării, cât și observații de substanță privind relația unor variabile independente cu variabila dependentă.

De ce (nu) se implică cetățenii în politică? Capitolul al treilea examinează principalele explicații ale participării politice așa cum rezultă ele din analiza literaturii de specialitate. Accentul cade pe rolul teoretic atribuit diferitelor variabile în explicarea activismului politic. Predictorii sau determinanții participării pot fi împărțiți din considerente analitice, dar și normative în două categorii: resurse și motivații sau stimulente. Rolul acestui capitol este de a sublinia mecanismele prin care diferite variabile sunt asociate cu participarea, dar și de a arăta că între resurse, motivații și acțiune influența nu este una unidirecțională ci, cel mai probabil, bidirecțională, relația fiind cel mai adesea una de interdependență.

La un nivel mai general, această carte a propus o perspectivă analitică care să permită „un dialog” între cercetarea empirică și cadrul conceptual al teoriilor democrației, care sunt adesea insuficient conectate în studiile participării politice. Prin urmare, am delimitat domeniul participării politice și am definit acțiunile pe care aceasta le include, pornind de la o analiză a principalelor teorii normative ale democrației. Această reconceptualizare a participării politice a urmărit două obiective: pe de parte, să extindă sfera analizelor participării politice dincolo de aspectele sale electorale sau partizane, privilegiate îndeosebi în cercetările anterioare privind activismul politic din România; pe de altă parte, să armonizeze direcțiile teoretice fragmentate din literatura de specialitate și să orienteze studiul spre întrebările relevante teoretic, oferind totodată standarde de evaluare și interpretare a rezultatelor empirice. În plus, fiecare dintre modele teoretice ale democrației analizate în această lucrare conceptualizează în mod diferit participarea politică și prin urmare prezumă consecințe diferite ale acesteia.

Analiza participării ca variabilă independentă și ilustrarea consecințelor sau efectelor sale în cadrul diferitelor perspective democratice ar putea constitui o modalitate prin care rezultatele acestei cărți ar putea fi completate de cercetări viitoare.

BIBLIOGRAFIE

- Almond, Gabriel A., Sidney Verba. (1996). *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni* (Dan Pavel, Trad.). București: DU Style.
- Bădescu, Gabriel. (2001). *Participare politică și capital social în România*. Cluj-Napoca: Accent.
- Bădescu, Gabriel, Bogdan Radu. (2010). Explaining Political Participation In East-Central Europe. In Loek Halman & Mălina Voicu (Eds.), *Mapping Value Orientations in Central and Eastern Europe*. Leiden: Brill.
- Ball, Terence, Richard Dagger. (2000). *Ideologii politice și idealul democratic* (2 ed.). Iași: Polirom.
- Bălțătescu, Sergiu. (2009). "Ridzi Go Home!" *A Case Study in the New Romanian Civic and Political Activism through the Internet*. Paper presented at the International Conference: Making democracy work in the digital age, Vilnius, Lithuania, organized by the Institute of International Relations and Political Science, Vilnius University, <http://www.tspmi.vu.lt/en/research/material>.
- Bălțătescu, Sergiu. (2010). *Disenchanted but Happy? Changes in the Relationship between Political participation and Competence, Satisfaction with Politics, and Life Satisfaction in Post-Communist Romania*. Paper presented at the International Conference: From the Totalitarianism towards Democracy in Central-Eastern Europe, Warsaw, 18-20 November 2010 organized by the Institute of Psychology, Polish Academy of Sciences.
- Barber, Benjamin R. (1984). *Strong Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- Barber, Benjamin R. (2000). Democracy. In David Miller (Ed.), *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought* (7 ed., pp. 114-119). Oxford: Blackwell Publishers.
- Barber, Benjamin R. (2008). Democracy, Representative and Participatory. In William A. Darity (Ed.), *International Encyclopedia of Social Sciences* (2 ed., Vol. 2, pp. 283-285). Detroit: Macmillan Reference USA.
- Barna, Barthol. (1996). Romania - The legal framework for public participation and existing legal practices at the start of 1995. Retrieved from <http://www.southeasteurope.org/documents/Romania.html>
- Barnes, Samuel, Max Kaase. (1979). *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications.

- Barnes, Samuel, Janos Simon. (1998). *The Postcommunist Citizen*. Budapest: Erasmus Foundation and Institute for Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences.
- Barry, Brian. (2005). Teoria politică: vechi și nou (Irina A. Kantor, Trad.). In Robert E. Goodin & Hans-Dieter Klingemann (Eds.), *Manual de Știință Politică* (pp. 462-477). Iași: Polirom.
- Baudouin, Jean. (1999). *Introducere în Sociologia Politică* (Iolanda Iaworski, Trad.). Timișoara: Editura Amarcord.
- Beetham, David. (1994). *Defining and Measuring Democracy*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Beitz, B. (1989). *Political Equality: An Essay in Democratic Theory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bohman, James, William Rehg. (1997). *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Boswell, John, Jack Corbett. (2021). Democracy, Interpretation, and the “Problem” of Conceptual Ambiguity: Reflections on the V-Dem Project’s Struggles with Operationalizing Deliberative Democracy. *Polity*, 53(2), 239-263.
- Campbell, Angus, Philip E Converse, Warren E. Miller, Donald E. Stokes. (1960). *The American Voter*. New York: John Wiley and Sons.
- Carlson, James M., Mark S. Hyde. (2003). *Doing Empirical Political Research*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Carothers, Thomas. (1996). *Assessing Democracy Assistance: The Case of Romania*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Coleman, James. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Comșa, Mircea. (2004). Rată de participare, supra-raportare și predicții electorale. *Sociologie Românească* 2(3), 50-76.
- Comșa, Mircea. (2006). Cultură, participare și opțiuni politice. In Dumitru Sandu, Mircea Comșa, Cosima Rughiniș, Alexandru Toth, Mălina Voicu și Bogdan Voicu (Eds.), *Viața socială în România urbană* (pp. 137-199). Iași: Polirom.
- Comșa, Mircea. (2015). Turnout Decline in Romanian National Elections: Is it that Big? *Studia UBB Sociologia*, 60(2), 59-83.
- Comșa, Mircea, Andrei Gheorghîță, Claudiu D. Tufiș (Eds.). (2010). *Alegerile pentru Parlamentul European: România 2009*. Iași: Polirom.
- Crick, Bernard. (1982). *In Defence of Politics* (2nd ed.). Harmondsworth: Penguin.
- Crow, David, & Edmundo Berumen. (2007). Turnout Overestimation in Mexico: Rethinking the Effects of Sociodemographic Conditions on the Decision to Vote. *Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association*. Retrieved from http://www.allacademic.com/meta/p211234_index.html

Bibliografie

- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (2002). *Democrația și criticii ei* (Petru Iamandi, Trand.). Iași: Institutul European.
- Dalton, Russell J., Hans-Dieter Klingemann. (2007). Citizens and Political Behavior. In Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (pp. 3-28). Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, Russell J., Martin Wattenberg. (2000). *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Delli Carpini, Michael X, Scott Keeter. (1996). *What Americans Know about Politics and Why It Matters*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Deth, Jan W. van. (2001). *Studying Political Participation: Towards the Study of Everything?* Paper presented at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research.
- Downs, Anthony. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Dryzek, John S. (2004). Democratic Political Theory. In Gerald F. Gaus and Chandran Kukathas (Eds.), *Handbook of Political Theory* (pp. 143-154). London: SAGE Publications.
- Dworkin, R. (1981). What is Equality? *Philosophy and Public Affairs*, 10(4), 283-345.
- Elster, Jon. (1989). *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (Ed.). (1998). *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fearon, James. (1998). Deliberation as Discussion. In Jon Elster (Ed.), *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishkin, James. (1995). *The Voice of the People: Public Opinion and Democracy*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Gould, Carol. (1988). *Rethinking Democracy: Freedom and Social Cooperation in Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graham, Matthew H., Milan W. Svoblik. (2020). Democracy in America? Partisanship, Polarization, and the Robustness of Support for Democracy in the United States. *American Political Science Review*, 114(2), 392-409.
- Green, Andrew (1999). *A Cross-Regional Analysis of Civil Society and Democratic Development*. Unpublished manuscript.
- Grugel, Jean. (2008). *Democratizarea. O introducere critică* (Ramona-Elena Lupu, Trand.). Iași: Polirom.
- Gutmann, Amy, Dennis Thompson (1996). *Democracy and Disagreement: Why Moral Conflict Cannot Be Avoided in Politics and What Should Be Done about It*. Cambridge: Belknap Press.

- Habermas, Jurgen. (1996). *Beetwen Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Demcracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hațieganu, Vlad. (2006). Who are the Romanian Non-Voters? Typologies from the Romanian 2004 Elections. *Romanian Journal of Society and Politics*, 5(2), 84-113.
- Hatos, Adrian. (2007). Participare și dezvoltare socială. In Cătălin Zamfir și Simona Stănescu (Eds.), *Enciclopedia dezvoltării sociale* (pp. 420-425). Iași: Polirom.
- Hoffman, John, Paul Graham. (2006). *Introduction to Political Theory*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Howard, Marc Morje. (2003). *The Weakness of Civil Society in Post-communist Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Huntington, Samuel P. (1991). *The Whird Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Inglehart, Ronald, Gabriela Catterberg. (2002). Trends in Political Action: The Developmental Trend and the Post-Honeymoon Decline. *International Journal of Comparative Sociology*, 43(3-5), 300-316.
- Jahn, Egbert, Susan Steward. (2003). *International Support for Democratization Processes in Central and Eastern Europe: The NGO Sector*. Mannheim: MZES.
- Johnson, Allan G. (2007). *Dicționarul Blackwell de Sociologie* (S. G. Drăgan & V. Russo, Trand.). București: Humanitas.
- Judge, David. (1999). *Representation: Theory and Practice in Britain*. London: Routledge.
- Kaase, Max. (2007). Perspectives on Political Participation. In Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (pp. 783-796). Oxford: Oxford University Press.
- Kaldor, Mary, Ivan Vejvoda. (1997). Democratization in Central and East European Countries. *International Affairs*, 73(1), 59-82.
- Karp, Jeffrey A., David Brockington. (2005). Social Desirability and Response Validity: A Comparative Analysis of Overreporting Voter Turnout in Five Countries. *The Journal of Politics*, 67(3), 825-840.
- Katz, Jonathan. (2000). *Correcting for Survey Misreports Using Auxiliary Information*. Paper presented at the American Political Science Association.
- Knight, Jack, James Johnson. (1994). Aggregation and Deliberation: On the Possibility of Democratic Legitimacy. *Political Theory* (22), 277-296.
- Kostelka, Filip. (2017a). Distant Souls: Post-communist Emigration and Voter Turnout. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(7), 1061-1083.
- Kostelka, Filip. (2017b). Does Democratic Consolidation Lead to a Decline in Voter Turnout? Global Evidence Since 1939. *American Political Science Review*, 111(4), 653-667.
- Kymlicka, Will. (1990). *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. Oxford: Calderon Press.

Bibliografie

- Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson, Hazel Gaudet. (1948). *People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.
- Letki, Natalia. (2004). Socialization for Participation? Trust, Membership, and Democratization in East-Central Europe. *Political Research Quarterly*, 57(4), 665-679.
- Lijphart, Arend. (1984). *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Linz, Juan, Alfred Stepan. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore/London: Johns Hopkins University Press.
- Macpherson, Crawford. B. (1973). *Democratic Theory: Essays in Retrieval*. Oxford: Calderon Press.
- Macpherson, Crawford. B. (1977). *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Madison, James. (1788). Federalist no. 51. *Federalist Papers*.
- Mansbridge, Jane. (1980). *Beyond Adversary Democracy*. New York: Basic Books.
- Matiuța, Cristina (coord.), Marius I. Tătar, Alina Brihan, Dan Apăteanu, Ritli, Laszlo, Octavian Haragoș. (2008). *Cetățenie activă și dezvoltare democratică în Nord-Vestul României: rezultate de cercetare și recomandări de politici*. Oradea: Editura Universității din Oradea.
- Matiuța, Cristina, Marius Tătar, Octavian Haragoș. (2007). *Ghidul cetățenului activ*. Oradea: Universitatea din Oradea.
- Michels, Ank. (2006). Citizen Participation and Democracy in the Netherlands. *Democratization*, 13(2), 323-339.
- Milbrath, Lester W. (1965). *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* Chicago: Rand McNally College Publishing Company.
- Montambeault, Françoise. (2020). *The Politics of Local Participatory Democracy in Latin America*. Stanford: Stanford University Press.
- Morley, Ian. (2005). Democracy. In Rodney P. Carlisle (Ed.), *Encyclopedia of Politics: The Left and the Right* (Vol. 1 The Left, pp. 123-124). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Munck, Gerardo L., Jay Verkuilen. (2000). *Measuring Democracy. Evaluating Alternative Indices*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Association of Political Science.
- Mungiu-Pippidi, Alina. (2002). *Politica după comunism: Structură, cultură și psihologie politică*. București: Humanitas.
- Mureanu, Carmen. (1999). Societatea civilă și participarea politică în perioada de tranziție. *Calitatea Vieții* 10(1-2), 73-82.
- Nedelcu, Elena. (2000). *Democrația și cultura civică*. București: Paideia.

- Norris, Pippa. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Donnell, Guillermo. (1999a). Horizontal Accountability in New Democracies. In Andreas Schedler, Larry Diamond and Mark Plattner (Eds.), *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
- O'Donnell, Guillermo. (1999b). A Response to My Commentators. In Andreas Schedler, Larry Diamond and Mark Plattner (Eds.), *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
- OECD. (2001). *Engaging Citizens in Policy-making: Information, Consultation and Public Participation*. Paris: OECD Publications.
- Olson, Mancur. (1965). *The Logic of Collective Action*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Owen, David. (2003). Democracy. In Richard Bellamy and Andrew Mason (Eds.), *Political Concepts* (pp. 105-117). Manchester: Manchester University Press.
- Parry, Geraint, George Moyser. (1994). More Participation, More Democracy? In David Beetham (Ed.), *Defining and Measuring Democracy*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Parry, Geraint, George Moyser, Neil Day. (1992). *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pasquino, Gianfranco. (2002). *Curs de știință politică* (Aurora Martin, Trand.). Iași: Institutul European.
- Pasti, Vladimir, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță. (1997). *România - Starea de fapt* (Vol. 1 Societatea). București: Nemira.
- Pateman, Carol. (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Precupețu, Iuliana. (2003). Participare socială, capital social și sărăcie. *Calitatea Vieții*, 14(3-4), 319-338.
- Preda, Oana, Olteanu, Sînziana, Florina Presadă. (2007). *Există participare publică în România? Participarea publică între legislație și eficiență*. București: Centrul de Resurse pentru participare publică (CeRe).
- Przeworski, Adam. (1998). Deliberation and Ideological Domination. In Jon Elster (Ed.), *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam. (1999). Minimalist Conception of Democracy: A Defence. In Ian Shapiro and C. Hacker-Cordon (Eds.), *Democracy's Value*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam, Michael A. Alvarez, Jose Antonio Cheibub, and Fernando Limongi. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Putnam, Robert. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rosenstone, Steven J., John Mark Hansen. (1993). *Mobilization, Participation and Democracy in America*. New York: Macmillan.
- Rotariu, Traian, Mircea Coșea. (2005). *Alegerile generale 2004: O perspectivă sociologică*. Cluj-Napoca: Eikon.
- Sandu, Dumitru (Ed.). (2006). *Viața socială în România urbană*. Iași: Polirom.
- Sartori, Giovanni. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*. London: Chatham House.
- Saward, Michael. (2000). Less than Meets the Eye: Democratic Legitimacy and Deliberative Theory. In Michael Saward (Ed.), *Democratic Innovation: Deliberation, Association and Representation*. London: Routledge.
- Scarow, Susan. (2000). Parties without Members? In Russell J. Dalton & Martin Wattenberg (Eds.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Schumpeter, Joseph A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper.
- Sen, Amartya. (1992). *Inequality Reexamined*. Oxford: Oxford University Press.
- Shapiro, Ian. (2003). *The Moral Foundation of Politics*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Skocpol, Theda. (1999). Advocates without Members: The Recent Transformation of American Civil Life. In Theda Skocpol and Morris P. Fiorina (Eds.), *Civic Engagement in American Democracy* (pp. 461–509). Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Stasavage, David. (2020). *The Decline and Rise of Democracy*, Princeton: Princeton University Press.
- Stolle, Dietling. (2007). Social Capital. In Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (pp. 655–674). Oxford: Oxford University Press.
- Sum, Paul. (2005). *Political Participation in Romania: Resources, Attitudes and the Mobilization Capacity of Civil Society*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Tătar, Marius I. (2006). *Importing Democracy from Abroad: International Assistance for Civil Society in Romania*. Oradea: Editura Universității din Oradea.
- Tătar, Marius Ioan. (2015). Selective or Generic Activism? Types of Participants, Political Action Repertoires and Mobilisation Capacity in a Post-Communist Society. *Europe-Asia Studies*, 67(8), 1251-1281.
- Tătar, Marius Ioan. (2016). Democratization and Political Alienation: The Legacies of Post-Communist Transition in Romania. *Journal of Identity and Migration Studies*, 10(2), 85-108.

- Teodorescu, Gheorghe (Ed.). (2009a). *Alegeri 2008: Campanii, lideri și sondaje* (Vol. 1). Iași: Polirom.
- Teodorescu, Gheorghe (Ed.). (2009b). *Alegeri 2008: Continuitate și schimbare* (Vol. 2). Iași: Polirom.
- Teorell, Jan. (2006). Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda. *European Journal of Political Research*, 45(5), 787-810.
- Thomassen, Jacques, Jan W. van Deth. (1998). Political Involvement and Democratic Attitudes. In Samuel H. Barnes and Janos Simon (Eds.), *The Postcommunist Citizen*. Budapest: Erasmus Foundation and Institute for Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences.
- Uba, Katrin. (2005). *Measuring and Studying Political Participation - Different Methods, Problems, Solutions*. Paper presented at the Karlstad Seminar on Studying Political Action. from <http://www.sam.kau.se/stv/ksspa/papers/uba.pdf>
- Uslaner, Eric M. (2004). *Bowling Almost Alone: Political Participation in a New Democracy*. Paper presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops, Emerging Repertoires of Political Action: Toward a Systematic Study of Postconventional Forms of Participation.
- Valenzuela, Samuel J. (1992). Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process and Facilitating Conditions. In Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell and Samuel J. Valenzuela (Eds.), *Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Verba, Sidney. (1996). The Citizen as Respondent: Sample Survey and American Democracy. *American Political Science Review* 90(1), 1-7.
- Verba, Sidney, Norman Nie, and Kim, J. (1978). *Participation and Political Equality: A Seven Nation Comparison*, New York: Cambridge University Press.
- Verba, Sidney, Norman Nie. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper & Row.
- Verba, Sidney, Kay Schlozman, Henry E. Brady. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Walzer, Michael. (1982). *Spheres of Justice*. New York: Basic Books.
- Warren, Mark. (1992). Democratic Theory and Self-Transformation. *American Political Science Review* 86(1), 8-23.
- Woshinsky, Oliver H. (2008). *Explaining Politics: Culture, Institutions and Political Behavior*. New York: Routledge.
- Young, Iris Marion. (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Young, Iris Marion. (2005). Teoria politică: O perspectivă de ansamblu. In Robert E. Goodin și Hans-Dieter Klingemann (Eds.), *Manual de Știință Politică* (pp. 419-438). Iași: Polirom.

Bibliografie

- Zamfir, Cătălin. (1998). Democrația. In Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu (Eds.), *Dictionar de sociologie* (2 ed., pp. 157-158). București: Editura Babel.
- Zanetti, Lisa A. (2006). Democratic Theory. *Encyclopedia of Governance*. Retrieved from http://www.sage-ereference.com/governance/Article_n128.html
- Zittel, Thomas. (2003). *Participatory Democracy and Political Participation*. Paper presented at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium of Political Research.
- Zukin, C., Keeter, S., Andolina, M., Jenkins, K., and Delli Carpini, M. X. (2006). *A New Engagement? Political Participation, Civic Life, and the Changing American Citizen*. New York: Oxford University Press.